

Vikerkaar

3/1995

Raskuspunkt: PÄRSIA KULTUUR läbi sajandite. Herodotus pärslaste kommetest. Hasso Krull "Pärsia kirjadest". Bernard Lewis Jumala vaenlastest. Haljand Udam tekstivalik islamist ja iraani mõttemaailmast. Jaan Kaplinski arvustab Udami ajaloonägemust. Lisaks veel Mati Undi, Marju Lepajõe ja Mart Velskri ning Eve Linnapi fotod.

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 10. aastakäik.

Märts 1995. Nr 3

Sisukord

Johann Wolfgang von Goethe *Auväärt on teresõna tundmatult* 1

Herodotos *Pärslaste kombed* 2

Hafiz *Veinikeldrisse läksin ja lävele magama jäin* 18

Džalal ad-Din Rûmî *Masnavi. Kaks katkendit* 19

Nizami *Saladuste varamu* 21

Peeter Linnap *Eve Linnapi kodu ja kodutus* 29

Henry Corbin *Maa on ingel* 41

Seyyed Hossein Nasr *Sakraalne kunst Iraani kultuuris* 47

Seyyed Hossein Nasr *Mida on islamil pak-kuda nüüdismaailmale?* 58

Šafir Šukurov *Pärsia turg* 62

Haljand Udam *Umar Hajjami potisepp ja tema savi* 66

Haljand Udam *Iraani toimik* 69

Tiit Hennoste *Hüpped modernismi poole. 13. loengu 2. pool* 76

Vaatenurk

Hasso Krull *Klassikaline valgustus* 78

Mart Velsker *Jõudu jõuludeks* 80

Marju Lepajõe *David Šahari idamaised fantaasiad* 83

Mati Unt *Astrid Reinlast, aga mitte ainult head* 85

Kaleidoskoop

Bernard Lewis *Jumala vaenlased* 86

Foorum

Jaan Kaplinski *Mõõt sai täis.* 90

Kujundus: Jüri Kaarma.

Fotod: Eve Linnap.

Esikaanel: Eve Linnap.

Tagakaanel: Eve Linnap.

Vikerkaare toimetuse avaldab tänu Kesk- ja Ida-Euroopa kirjastamisprojektile (CEEPP) toetuse eest 1995. aastaks.

JOHANN WOLFGANG VON GOETHE

Saksa keelest tõlkinud Ain Kaalep

Auväärt on teresõna tundmatult!
Nii kui healt sõbralt kostku sulle see.
Ei pikka juttu – nägemiseni
teil tuleb jätta teineteist, kui taas
tee itta sind ja läände teda viib.
Kui palju aastaid hiljem kohtute,
ühtäkki küllap hüüatate nii:
"Näe teda! Samas kohas!" – otsekui
nii mitut päevateed küll maal, küll veel,
nii mitut pööripäeva polnukski.
Aeg vahetada saadud varasid!
Uut liitu kinnitagu vana usk.
On esmateresõna kulda väärt,
seepärast austa iga tervitust.

*Kogust "Lääne-ida diivan",
tsüklist "Tefkir Name" ("Vaatluste raamat")*

HERODOTOS

PÄRSLASTEST

Vanakreeka keelest tõlkinud Kaarina Krull

Pärslaste kombed (Herodotos I 131–140)

131. Pärslastel aga, nagu ma tean, on sellised kombed. Neil ei ole kombeks valmistada ja üles seada kujusid, templeid ja altareid, vaid neid, kes nii teevad, peavad nad rumalaks, sest minu arvamuse järgi ei pea nad jumalaid inimese-sarnaseks, nagu teevad kreeklased. Neil on tavaks ronida üles kõige kõrgematele mägedele ja seal Zeusile ohvreid tuua, Zeusiks aga nimetavad nad kogu taevaringi. Nad ohverdavad ka päikesele ja kuule ja maale ja tulele ja veele ja tuulele. Ainult neile on nad ohverdanud algusest peale, hiljem on nad õppinud ohverdama Uraniale, õppides seda assüürlaste ja araablase käest. Assüürlased kutsuvad Aphroditet Mylittaks, araablased Alilatiks, pärslased aga Mitraks.

132. Nimetatud jumalatele ohverdamine käib pärslastel järgmiselt. Nad ei ehita altareid ega süüta tuld, kui nad ohverdada kavatsevad, nad ei kasuta ei jookohvreid, flöödimuusikat, vanikuid ega odrateri. Kui keegi tahab mõnele nendest jumalatest ohvrit tuua, veab ta ohvrilooma lagedale kohale ja kutsub seda jumalat, olles asetanud oma tiarale pärja, mis on enamasti mirdiokstest. Ohverdajal ei ole lubatud ainult iseendale hüvesid paluda, vaid ta palvetab kõigi pärslaste ja kuninga heaolu pärast, sest kõigi pärslaste hulka kuulub ka tema ise. Seejärel lõikab ta ohvrilooma tükkideks, ja kui ta on liha ära keetnud, puistab ta laiali pehmet rohtu, enamasti ristikehina, ning asetab siis sellele kogu liha. Kui ta on selle niimoodi korraldanud, tuleb maag ja laulab jumalate põlvnemise lugu, nii nagu nemad arvavad selle laulu olevat, sest ilma maagita ei ole neil kombeks ohvreid tuua. Natukese aja pärast viib ohverdaja liha ära ja kasutab seda nii, nagu talle endale meeldib.

133. Päev, mida nad kõikidest kõige rohkem austavad, on see, mil nad sündinud on. Sel päeval peavad nad sobilikuks pakkuda rikkalikumat söömaaega kui muidu. Rikkad pärslased pakuvad kas härgi, hobuseid, kaameleid või eesleid, kes küpsetatakse tervelt ahjus, vaesed pärslased aga pakuvad väiksemaid kariloomi. Neil on vähe roogasid, kuid palju järeloogasid, ent neid ei pakuta kõiki korraga. Ja sellepärast ütlevad pärslased, et kreeklased tõusevad lauast tühja kõhuga, sest et peale põhiroa ei saa nad midagi nimetamisväärset, kui aga saaksid, ei lõpetakski nad söömist. Nad armastavad palju veini juua, kuid neil ei ole lubatud oksendada ega vett lasta kellegi teise juuresolekul. Neid kombeid niisiis järgitakse nõnda, kui nad aga purju jäävad, on neil tavaks arutada kõige tõsisemaid asju. Ja otsuse, mille nad heaks kiidavad, pakub majaperemees, kelle majas nad arutlevad, neile välja järgmisel päeval, kui nad

on juba kained, ning kui nad selle heaks kiidavad ka kainenena, siis talitavad nad selle järgi, kui see aga neile ei meeldi, siis jätavad nad selle sinnapaika. Ja kui nad iganes kainenena midagi otsustavad, peavad nad selle üle veel kord nõu, kui nad purjus on.

134. Kui nad üksteist tee peal kohtavad, võib vahet teha, kas nad on võrdsed või mitte, sest kui nad seda on, siis suudlevad nad tervitamise asemel teineteist suule. Kui üks on oma seisundilt teisest veidi madalam, suudeldakse põsele, kui aga üks on teisest palju madalam, austab ta teist tema jalge ette maha heites. Peale iseendi austavad nad kõige rohkem neid, kes elavad neile kõige lähemal, nende järel teisena neid, kes on kauguselt järgmised ja nõnda edasi, ning kes neist kõige kaugemal elavad, neist peavad nad kõige vähem lugu. Iseendid peavad nad kõigist inimestest igas suhtes kaugelt parimaks, teisi aga hindavad nad vastavalt nende paremusele, ja need, kes neist kõige kaugemal elavad, on kõige halvemad. Meedlaste ülemvalitsuse ajal valitsesid rahvad üksteise üle, meedlased aga valitsesid kõiki ja eriti neid, kes elasid neile kõige lähemal, need omakorda naabreid ja naabrid neid, kes olid järgmised. Samal viisil hindavad rahvaid ka pärslased, sest see rahvas laiendas oma võimu ise ja teiste kaudu.

135. Pärselased võtavad võõraid kombeid omaks enam kui teised inimesed. Nii kannavad nad koguni meedia rõivaid, sest peavad neid ilusamaks kui enda omi, sõjas aga egiptuse varustust. Ja nad on teistelt tundma õppinud mitmesuguseid naudinguid, kreeklastelt aga on nad õppinud isegi poistega magamist. Igal pärslasel on palju seaduslikke naisi ja veel rohkem liignaisi.

136. Mehelikuks väärtuseks on, peale tubliduse lahingus, omada palju poegi: kuningas saadab igal aastal kingitusi sellele, kel neid kõige rohkem on, sest nad arvavad, et suures hulgas on jõud. Nad kasvatavad oma poegi viiendast kuni kahekümnenda eluaastani, õpetades neile ainult kolme asja: ratsutamist, vibulaskmist ja tõerääkimist. Isa ei näe poega enne, kui laps on viieaastaseks saanud, seni elab too naiste juures. Nii tehakse sellepärast, et isa ei tunneks kurvastust, kui laps peaks varakult surema.

137. Seda kommet ma kiidan ning ka seda, mille järgi kuningas ei tohi kedagi tappa ainult üheainsa süüteo eest, ning ka ühelgi teisel pärslasel pole lubatud oma teenreid hukata üheainsa eksimuse pärast, mida enam heastada ei saa. Kui aga kaalutledes leitakse, et süüteo on suuremad ja arvukamad kui teened, siis antakse vihale voli. Nad ütlevad, et keegi ei ole veel tapnud oma isa või ema, aga kui selline asi juhtub, siis leitakse uurimisel, nagu nad väidavad, et selline laps on kas ära vahetatud või siis abielurikkumisest sündinud, sest nad ütlevad, et ei ole usutav, et laps võiks tõepoolest oma vanema tappa.

138. Mida nad teha ei tohi, sellest ei tohi nad ka rääkida. Kõige häbiväärsemaks peavad nad valetamist, teiseks aga võlgnikuks olemist: seda mitmel põhjusel, peamiselt aga sellepärast, et nad väidavad olevat paratamatu, et võlgnik ka valetab. Kui kellelgi linnaelanikest on pidalitõbi või valge sammastool, siis ei tohi ta linna tulla ega teiste pärslastega läbi käia. Nad ütlevad, et ta on mingil viisil päikese vastu eksinud ja sellepärast kannatabki. Nad ajavad maalt välja iga võõramaalase, kes on nendesse haigustesse nakatunud, ja samal

põhjused tapetakse ka valgeid tuvisid. Jõgesid austavad nad väga ja jõkke nad ei tühjenda põit ega sülitata, ka ei pese nad seal käsi ega luba ka kellelgi teisel seda teha.

139. Ja veel üks asi, mis nende juures alati ette tuleb ja mida pärslased ise tähele ei pane, küll aga meie: nende nimed, mis oma tähenduselt on kooskõlas nende loomuse ja väärikusega, lõpevad kõik ühe ja sama tähega, mida doorialased nimetavad *san*, joonialased aga *sigma*. Kui asja järele uurida, siis võib leida, et selliselt ei lõpe mitte ainult mõned pärslaste nimed, vaid kõik.

140. Niipalju võin ma nende kohta täpselt öelda, surnutest aga räägitakse varjatult ja ähmaselt järgmist. Pärslase surnukeha ei maeta enne, kui mõni lind või koer on selle tükkideks rebinud. Maagide tegutsemisviisi kohta tean ma seda täpselt, sest nad teevad seda avalikult. Pärslased katavad surnu vahaga, enne kui nad ta maha matavad. Maagid erinevad suuresti teistest inimestest ja ka Egiptuse preestritest. Sest viimased peavad pühaduseteotuseks tappa kedagi elavat, välja arvatud neid, keda nad ohverdavad. Ent maagid tapavad oma käega kõiki, välja arvatud koerad ja inimesed, ja nad võistlevad selles, tappes ühtviisi sipelgaid ja madusid ning teisi roomavaid ja lendavaid olendeid. Olgu selle tavaga nüüd nii, nagu ta algusest peale on olnud, mina aga lähen tagasi oma eelneva loo juurde.

Kyrose lapsepõlv (Herodotos I, 107–122)

107. Peale neid sündmusi Kyxares suri – ta oli olnud kuningas nelikümmend aastat, kaasa arvatud see aeg, mil sküüdid valitsesid – ja riigi võttis üle Kyxarese poeg Astyages.

Ja tal sündis tütar, kellele ta pani nimeks Mandane: Astyages nägi und, nagu oleks tema tütar lasknud nii palju vett, et see võinuks täita tema linna ja lisaks üle ujutada ka kogu Aasia. Kui ta oli rääkinud oma nägemusest maagidele, kes unenägusid tõlgendasid, kohkus ta väga, kui nende käest selle kohta seletusi kuulis. Ja kuna Mandane oli juba meheleminekueas, ei andnud ta teda naiseks ühelegi meedia ülikutest oma õukonnas, sest ta kartis ilmutust. Ta andis tütre pärslasele, kelle nimi oli Kambyzes, sest leidis viimase olevat hea päritolu ja leebe loomuga ning pidas teda palju madalamaks keskmise seisuse meedlasest.

108. Aga kui Mandane oli Kambysesega abiellunud, nägi Astyages kohe esimesel aastal uut ilmutust: talle tundus, nagu kasvaks tütre üsast viinapuu ja täidaks kogu Aasia. Kui ta oli seda näinud ja jutustanud ka unenägude seletajaile, saatis ta mõned pärslastest tütre järele, kel oli sünnitus lähedal, ja kui tütar oli saanud, hoidis isa teda valve all, kavatsedes tappa selle, kes temast sünnib, sest unenägude tõlgendajad maagid seletasid kuninga nägemust sellega, et tütrepoeg saab tema asemel valitsejaks. Et sellist sündmuste käiku takistada, kutsus Astyages, niipea, kui Kyros oli sündinud, oma lähikondlase Harpagose, kes oli meedlastest kõige ustavam ja kogu kuninga vara ülevaataja,

ning ütles talle järgmist: "Harpagos, ära mingil moel kuritarvita ülesannet, mille ma sulle annan, ja ära hülga mind ega eelista teisi, et sa ise hiljem kannatama ei peaks: võta laps, kelle Mandane sünnitas, vii ta oma majja ja tapa ta seal, ning seejärel mata maha nii, nagu sa ise paremaks pead." Harpagos vastas selle peale: "Kuningas, veel kunagi ei ole sa märganud, et ma sulle ebameeldivusi oleksin valmistanud, ja ma olen ka edaspidi hoolikas, et sinu vastu mitte milleski eksida. Aga kui sulle on meelepärane, et nii sünniks, siis on minu kohus sind innukalt teenida."

109. Niimoodi vastas Harpagos ja laps, kes oli suremiseks ehitud, anti talle ning Harpagos läks nuttes koju. Kui ta oli koju jõudnud, jutustas ta oma naisele kõigest, mis Astyages oli käskinud. Naine küsis temalt: "Ja mida sa kavatsed nüüd teha?" Tema aga vastas: "Isegi siis mitte, kui Astyages kaotaks mõistuse ja määratseks veel hirmsamini kui praegu, ei nõustuks ma tema soovi täitma ega aitaks teda nii kohutava mõrva juures. Ma ei tapa last mitmel põhjusel: nii sellepärast, et ta on mu oma sugulane, kui ka seetõttu, et Astyages on vana ja ilma meessoost järeltulijata; kui ta sureb ja võim läheb tema tütre kätte, kelle poja ta nüüd minu vahendusel tapab, kas ei ähvarda mind siis suurim hädaoht? Kuid oma ohutuse nimel tuleb mul hoolitseda selle eest, et laps sureks, aga mõrvariks peab saama mõni Astyagese enda alamatest, mitte minu omadest."

110. Kui ta nii oli öelnud, saatis ta kohe käskjala ühe Astyagese lehmakarjuse juurde, keda ta teadis hoidvat oma karja kõige sobivamates paikades, seal, kus mäed kubisevad metsloomadest. Mehe nimi oli Mitradates, ta oli abielus naisega, kes oli ori nagu ta isegi. Naise nimi oli kreeka keeles Kyno, meedia keeles aga Spako, sest et meedlased nimetavad koera sõnaga "spax". Nende mägede äärealad, kus see karjus oma lehma hoidis, asuvad Agbatanast põhjas, Musta mere ääres, kuna seal saspeiroslaste juures on maa väga mägine ja kõrge ning tihedalt metsaga kaetud, kogu ülejäänud Meedia aga on tasane. Kui siis karjus kutsumise peale suure kiiruga saabus, ütles Harpagos järgmist: "Astyages käsib sind võtta see laps ja viia ta kõige mahajäetumasse paika mägedes, nii et ta võimalikult kiiresti sureks. Ja ka seda käskis ta sulle öelda, et kui sa last ei tapa, vaid lased tal mingil moel ellu jääda, tabab sind kõige kohutavam surm. Ja mind on määratud järele vaatama, et laps jäetaks surema."

111. Kui karjus oli seda kuulnud, võttis ta lapse, läks tulnud teed tagasi ning jõudis oma eluaseme juurde. Kuna ka tema enda naine ootas iga päev maha saamist, siis saatuse tahtel sünnitaski ta sel ajal, kui mees oli linna läinud. Nad mõlemad olid üksteise pärast mures, mees kartis naise sünnituse pärast, naine aga seetõttu, et Harpagos nii kummaliselt tema mehe järele saatnud oli. Kui aga viimane tagasi jõudis ja ootamatult tema ees seisis, küsis naine esimesena, miks Harpagos nii kiiruga tema järele saatnud oli. Mees jutustas: "Naine, kui ma linna jõudsin, nägin ja kuulsin seda, mida ma ei oleks pidanud nägema ja mida meie isandatele kunagi ei oleks tohtinud juhtuda. Kogu Harpagose maja oli täis pisaraid; ma olin ehmunud ja läksin sisse. Kohe, kui ma sees olin, nägin last, kes rabeles ja karjus, ise ehitud kulla ja kireva riidega. Ja kui Harpagos mind nägi, käskis ta mul otsekohe võtta laps ja ta minema viia ning jätta ta

sinna, kus mägedes on kõige rohkem metsloomi, öeldes, et Astyages oli see, kes mulle need korraldused andis; ja ta ähvardas mind karmilt, kui ma need täitmata peaksin jätma. Ja mina võtsin lapse sülle ja viisin ta minema, arvates, et ta on mõne majateenri oma. Sest ma ei oleks kunagi ära arvanud, kustkohast ta pärit on. Aga ma olin üllatunud, kui nägin teda kulla ja kangastega ehitud olevat, ja lisaks märkasin Harpagose juures ilmseid tõendeid leinast. Ent teel olles sain teenri käest, kes juhatas mind linnast välja ja andis vastusündinu minu hoolde, peagi teada kogu loo – et laps kuulub Astyagese tütrele Mandanele ja Kyrose pojale Kambysele, ja et Astyages käskis lapse tappa. Siin ta nüüd siis on.

112. Nõnda öeldes võttis karjus lapselt katte ja näitas teda naisele. Kui naine nägi, et laps on tugev ja ilus, palus ta nuttes ja mehel põlvede ümbert kinni võttes last mitte mingil moel hädaohtu saata. Mees aga ütles, et tal ei ole võimalik teisiti toimida, sest Harpagose luurajad tulevad teda jälgima ja kui ta käsku ei täida, sureb ta hirmsaimat surma. Et naine ei suutnud meest veenda, ütles ta järgmiseks nii: "Kui mul ei õnnestu sind veenda last mitte hülgama, siis tee nii, kui on ilmtingimata vaja, et last nähtaks mahajäetuna. Sest ka mina sünnitasin lapse, aga ta oli surnud. Võta see laps ja vii ta mägedesse, aga Astyagese tütrepoega kasvatame nii, nagu oleks ta meie endi oma. Ja niimoodi ei pea sina kartma, et sa pahandad isandaid, ega ole ka meil vaja täita õelat soovi: surnud lapsele saavad osaks kuninglikud matused ja see, kes on elus, ei hukku."

113. Karjusele näis, et sel puhul on naine tõesti head nõu andnud, ja otsekohe toimiski ta nõnda: ta võttis tapmiseks määratud lapse ja andis selle naisele, oma surnud lapse aga pani korvi, milles ta teist last kandnud oli; ta kattis lapse kõigi teisele kuuluvate ehetega ja jättis ta kõige mahajäetumasse kohta mägedes. Kui lapse mahajätmisest oli möödunud kolm päeva, läks karjus linna, jättes ühe oma abilistest teda valvama, ja jõudnud Harpagose juurde, ütles ta, et on valmis lapse surnukeha ette näitama. Harpagos saatis oma kõige ustavamate ihukaitsjate järele ja nemad vaatasid tema asemel ja matsid karjase lapse maha. Nõnda oli too maetud, karjuse naine aga võttis teise lapse, kelle nimeks sai hiljem Kyros, ja kasvatas teda, kuid ta pani talle mingi teise nime kui Kyros.

114. Ja kui poiss oli kümneaastane, sai tema päritolu teatavaks sündmuse läbi, mis temaga juhtus. Ta mängis koos teiste omavanustega külas tee peal, just seal, kus asusid karjaste laudad. Ja mängides valisid poisid oma kuningaks selle, keda kutsuti lehmakarjuse pojaks. Poiss jaotas neile ülesanded – ühtedel käskis ehitada hooneid, teistel olla tema ihukaitsjaks, ühe neist määras kuninga silmaks, teist aga austas sõnumitooja ametikohaga ja andis niimoodi igaühele ameti. Üks neist lastest, kes koos mängisid, oli meedia üliku Artembarese poeg ja et ta ei täitnud Kyrose korraldust, käskis viimane teistel poiss kinni võtta, ning kui lapsed olid ülesande täitnud, kohtles Kyros poissi väga karmilt, pekstes teda piitsuga. Niipea kui too vabaks oli saanud, oli ta väga solvunud kannatatud ülekohtu pärast, läks linna isa juurde ja kaebas valjult, mis talle Kyrose poolt osaks oli saanud, nimetades teda mitte Kyroseks, sest seda nime

veel ei olnud, vaid öeldes, et Astyagese lehmakarjuse poeg tegi talle liiga. Laskmata vihal lahtuda, võttis Artembares poja kaasa ja läks Astyagese juurde ning jutustas, milliseid hirmsaid asju poiss oli pidanud üle elama, öeldes nii: "Kuningas! Sinu ori, karjuse poeg, on meid kohutavalt solvanud," ja ta osutas oma poja õlgadele.

115. Kui Astyages seda kuulis ja nägi, soovis ta Artembarese väarikuse pärast poisi eest kätte maksta ning saatis karjuse ja tema poja järele. Kui mõlemad olid kohal, küsis Astyages Kyrost silmitsedes: "Kas see olid sina, selle karjuse poeg, kes söandas minu kõrgeima üliku poega niisuguse vägivalgala kohelda?" Kyros aga vastas niimoodi: "Valitseja, see, mis ma talle tegin, on tehtud õiglaselt, sest külapoisid, kelle hulgas ka tema oli, valisid mängides minu oma kuningaks, sest mina tundusin neile selleks kõige sobivam olevat. Teised poisid täitsid minu käsud, tema aga ei kuuletunud ega pidanud minu korraldust millekski, kuni sai oma palga. Kui ma selle tõttu olen ära teeninud sinu karistuse, siis olen ma siin, et seda vastu võtta."

116. Sellal kui laps niimoodi rääkis, näis Astyagesele, et ta tunneb poisi ära: ta leidis, et Kyrose näoilme on sarnane tema enda omaga ja poisi vastused on sundimatamad kui lastel tavaliselt, ning aeg, mil laps oli mägedesse viidud, sobis kokku Kyrose vanusega. Ta oli oma tähelepanekutest rabatud ja istus kogu selle aja sõnatult. Aga kui ta lõpuks vaevaga oli ennast kogunud, ütles ta (sest ta soovis Artembarest ära saata, et karjusega üksi olles viimast küsitleda): "Artembares, ma toimin nii, et sinul ega sinu pojalt ei oleks põhjust millegi üle kaevata." Niisiis saatis ta Artembarese minema ja kuninga käsu peale viisid teenrid Kyrose siseruumidesse. Nüüd, kui karjus oli jäänud täiesti üksinda, küsis Astyages temalt, kust ta on saanud selle lapse ja kes talle poisi andis. Karjus ütles, et laps on tema poeg ja lapse ema elab praegugi tema juures. Astyages lausus, et too pole hästi järele mõelnud, sest soovib sattuda suurde hädaohtu. Seda öeldes andis ta ihukaitsjatele märku mees kinni võtta. Karjus, keda paratamatus selleks sundis, tegi niisiis teatavaks kogu sündinud loo: ta jutustas kõik algusest peale, tehes seda tõepäraselt, ja ta lõpetas palvetega ning anus, et kuningas talle andestaks.

117. Kui karjus oli Astyagesele tõe avaldanud, pööras kuningas talle juba vähem tähelepanu, aga et ta oli väga vihane Harpagose peale, andis ta ihukaitsjatele korralduse teda kutsuda. Kui Harpagos oli kohal, küsis Astyages temalt: "Harpagos, kuidas sa tapsid minu tütre poja, kelle ma sulle andsin?" Kuna Harpagos nägi lossis lehmakarjust, ei hakanud ta valetama, et teda kinni ei võetaks ja tema sõnu ümber ei lükataks, vaid rääkis järgmist: "Kuningas, kui ma sinu käest lapse võtsin, kaalutlesin ma mõeldes, kuidas toimida arukalt, et ma sinu suhtes ei eksiks ja ei näiks mõrvarina ei sinu tütrele ega ka sulle endale. Ma tegin niimoodi: kutsusin selle karjuse ja andsin lapse talle, öeldes et sina käskisid lapse tappa. Ja kui ma nii ütlesin, ei valetanud ma, sest sina olid tõesti niimoodi käskinud. Kui ma poisi talle üle andsin, käskisin tal viia laps inimtühjale mäele ja oodata seal ning valvata, kuni ta sureb; ma ähvardasin teda kõige võimalikuga, kui ta neid korraldusi ei peaks täitma. Kui ta oli teinud,

mis tal kästi, ja laps oli surnud, saatsin ma oma kõige ustavamad eunuhhid ja nende läbi vaatasin lapse üle ja matsin ta maha. Kuningas, nii on lood selle asjaga ja selline oli lapse saatus."

118. Niisiis rääkis Harpagos puhast tõtt. Astyages aga, surudes alla viha, mida ta tundis juhtunu pärast, jutustas kõigepealt Harpagosele uuesti loo, mis ta karjuse käest oli kuulnud, ning lõpetas sõnadega, et laps jäi ellu ja on hea, et see nii juhtus: "Sest see, mis ma sellele lapsele tegin," ütles ta, "vaevas mind väga ja ma ei talunud seda kergelt, et ma oma tütreaga vaenujalal olin. Kuna saatus on nii õnnelikult pöördunud, siis saada oma poeg selle vastsaabunud poisi juurde, ja et ma tahan ohverdada tänuohvrit poisi eest neile jumalaile, kellele see au kuulub, siis tule ise minu juurde lõunasöögile."

119. Kui Harpagos seda kuulis, heitis ta kuninga ette maha, olles väga rahul, et tema eksimus täitis tarvilikku eesmärki ja et ta õnneliku juhuse läbi oli lõunasöögile kutsutud. Kui ta koju oli jõudnud, saatis ta kohe ära oma ainukese poja, kes oli umbes kolmeteistkümnepäevane, käskides tal minna Astyagese juurde ja teha, mis kuningas iganes peaks nõudma, ise aga ülevoolavalt rõõmsana jutustas oma naisele, mis oli juhtunud. Ent kui Harpagose poeg oli kohale jõudnud, käskis Astyages tal kõri läbi lõigata, liikmed üksteisest lahutada ja osa lihast küpsetada, osa keeta ning see kõik nõnda ettevalmistatuna alles hoida. Ja kui jõudis kätte lõunasöögi aeg ning saabusid Harpagos ja ülejäänud külalised, siis Astyagese ja teiste ette asetati laud lambalihaga, Harpagose ette aga tema poja oma – kõik, välja arvatud pea ning käe- ja jalalabad: need lebasid eraldi kinnikaetuna korvis. Kui paistis, et Harpagos on küllalt süüandnud, küsis Astyages temalt, kas ta on rahul oma lõunaga. Ja kui Harpagos vastas, et talle meeldis see väga, siis need, kelle ülesanne see oli, tõid lapse pea, mis oli kinni kaetud, ning ta käed ja jalad, ning Harpagose kõrval seistes käskisid nad tal eemaldada kate ja võtta neist endale, mis ta soovib: Harpagos kuuletus, ja kui ta oli kätte ära võtnud, nägi ta, mis tema pojast oli järele jäänud. Ent kuigi ta nägi, ei olnud ta rabatud ega läinud endast välja. Astyages küsis temalt, kas ta tunneb ära, millise looma liha ta süüandnud on. Harpagos ütles, et ta saab aru ja kõik, mis kuningas iganes teeb, on parim. Kui ta niimoodi oli vastanud, võttis ta ülejäänud liha ja läks koju, sest ma oletan, et ta kavatses kõik kokku koguda ja maha matta.

120. Niimoodi karistas Astyages Harpagost, aga et otsustada Kyrose suhtes, kutsus ta kokku need maagid, kes olid tõlgendanud tütreaga seonduva unenäo. Kui need olid kohal, küsis Astyages uuesti, kuidas nad seletaksid tema nägemust. Nemad vastasid sedasama, öeldes, et laps pidi saama kuningaks, kui ta oleks ellu jäänud, mitte aga enneaegu surnud. Astyages vastas neile niimoodi: "Laps on elus ja terve ning sellal, kui poiss elas maal, valisid külalapsed ta oma kuningaks, ja ta käitus kõiges nii, nagu tõelised kuningad teevad. Sest ta määras eraldi ihukaitsjad ja valvurid ja käskjalad ja kõik ülejäänud ametikohad ning nõnda valitses. Ja kuidas teile nüüd näib, milleni see viib?" Preestrid ütlesid: "Kui poiss on elus ja sai valitsejaks ilma igasuguste eelteadmisteta, siis ära tema pärast karda ja ole südames vapper. Sest teist korda ta enam valitsejaks

ei saa. Meie ennustustes tulevad ette ka mõned tähtsusetud asjad ja ka mõned unenäod on tühised." Astyages vastas niimoodi: "Maagid, ka mina ise olen üsnagi samal arvamusel. Kui poiss nimetati kuningaks, siis sellega unenägu täitus ja mul ei ole enam põhjust seda poissi karta. Aga siiski, mõelge hästi järele ja andke mulle nõu, mis on tulevikus kõige kindlam minu majale ja teile endile." Selle peale ütlesid preestrid: "Kuningas, ka meile on väga tähtis, et sinu võim püsiks. Sest vastasel korral läheb ta selle lapse kätte, kes on pärslane, ja meie, meedlased, satume orjusse ning pärslased ei pea meid millekski, sest me oleme võõramaalased. Sellal kui sina, meie kaasmaalane, oled kuningas, saame me osa valitsemisest ja sina osutad meile suurt austust. Seega tuleb meil igal võimalikul viisil sinu ja su võimu eest hoolt kanda. Ja kui me näeksime mingit ohtu, räägiksime sulle kõigest. Nüüd aga, kus unenägu, mida me silmas pidasime, on osutunud tühiasjaks, oleme ise julged ja soovitame sullegi sedasama, kuid saada poiss oma silme alt ära pärslaste ja poisi vanemate juurde."

121. Kui Astyages oli neid sõnu kuulnud, rõõmustas ta, kutsus Kyrose ning ütles talle nii: "Laps, ma olin sinu vastu ebaõiglane unes nähtud ilmutuse tõttu, mis ei tähendanud midagi, kuid tänu oma saatusele oled sa elus. Seetõttu mine nüüd tervitustega pärslaste juurde, mina aga annan sulle kaasa teejuhid. Kui sa kohale oled jõudnud, leiad seal isa ja ema, kes ei ole sellised nagu lehmakarjus Mitradates ja tema naine."

122. Nõnda öelnud, saatis Astyages Kyrose ära. Kui poiss Kambysese majja tagasi pöördus, võtsid vanemad ta seal vastu, ja kui nad teada said, kes ta on, tervitasid nad teda palavalt, sest nad olid uskunud, et tookord tapeti ta kohe, ja nad küsisid, kuidas ta oli pääsenud. Ja Kyros rääkis neile, öeldes, et varem ei teadnud ta muud kui seda, et talle on suuresti ülekohut tehtud, aga teel kuulis ta kõik, mis oli juhtunud. Sest ta oli arvanud, et ta on Astyagese karjuse laps, aga teel sinna kuulis ta oma saatjatelt kogu loo. Ta rääkis, et karjuse naine kasvatas teda ja Kyros kiitis teda kõiges ning oma jutustuses rääkis ta ikka ja jälle Kynost. Kui tema vanemad seda nime kuulsid, lasksid nad lahti kuulujutu, nagu oleks hüljatud Kyrost kasvatanud koer, et nende lapse pääsemine näiks pärslastele veelgi imelisem.

Intaphrenese naine (Herodotos III, 118–119)

118. Maagi vastu ülestõusnud seitsmest mehest üks, Intaphrenes, surmati varsti pärast ülestõusu vägivallate eest. Ta tahtis minna kuningalossi ja kuningaga rääkida. Oli seadus, et maagi vastu ülestõusnutel on luba minna kuninga juurde ilma ette teatamata, kui just kuningas ei ole parajasti mõnega oma naistest. Niisiis soovis Intaphrenes sisse minna ja ei pidanud õigeks ette teatada, sest ta oli üks seitsmest. Ent väravavalvur ja sõnumiviiija ei lubanud teda, öeldes, et kuningas on naisega. Intaphrenes arvas, et nad valetavad talle, ja toimis

järgmiselt: ta tõmbas välja oma lühikese mõõga ning löikas neil ära kõrvad ja nina, seejärel kinnitas ta need hobuse ohja külge, sidus mehed sellega kaelakuti kokku ja lasi neil minna.

119. Nemas aga läksid kuninga juurde ja rääkisid, miks neid oli niimoodi koheldud. Dareios, kes kartis, et see võiks olla kuue mehe vandenõu, laskis neist igaühe eraldi enese juurde kutsuda ning pani nende arvamuse proovile: kas nad kiidavad tehtu heaks või mitte. Kui talle oli selge, et neil pole selles osa, võttis ta kinni Intaphrenese, tema pojad ja kõik kodakondsed, sest ta kartis väga, et mees sepitseb koos sugulastega tema vastu mässu, ja kui nad olid vangistatud, mõistis ta nad surma. Siis hakkas Intaphrenese naine nuttes ja kaevates kuninga väravate taga käima. Tema püsivus äratas Dareiose kaastunde ning ta saatis käskjala, kes ütles naisele: "Naine, kuningas Dareios lubab sulle, et vabastab ühe sinu vangistatud sugulastest – selle, keda sa ise soovid." Naine, kui ta oli järele mõelnud, vastas nõnda: "Kui kuningas säästab mulle ühe elu, siis eelistan ma teiste seast oma venda." Saanud sellest kuulda, Dareios imestas ja saatis oma saadiku, kes ütles: "Naine, kuningas küsib sinult, mis põhjusel hülged sa oma mehe ja lapsed ning eelistad päästa oma venna, kes on sulle võõram kui su lapsed ja vähem armas kui su mees." Naine vastas nõnda: "Kuningas, ma võiksin saada teise mehe, kui jumal tahab, ja uued lapsed, kui ma praegused kaotan, kuid minu isa ja ema pole enam elus ja nii ei saa ma enam kunagi uut venda. Seepärast ma sulle nii vastasingi." Dareios arvas, et naine oli rääkinud hästi, ning ta vabastas selle, kelle eest naine oli palunud, ja lisaks veel naise vanima poja, sest naise vastus meeldis talle, kõik teised aga laskis ta tappa. Nõnda suri üks seitsmest nimetatud viisil.

Zopyrose sõjakavalus (Herodotos III, 150–160)

150. Kui pärsia sõjalaevastik oli Samosele läinud, korraldasid babüloomlased ülestõusu, olles selleks põhjalikult ette valmistunud: sest maagi valitsuse ja seitsme mehe mässu ajal kasutasid nad aega ja segadust, et valmistuda piiramiseks. Ja mingil moel õnnestus neil oma tegevust varjata. Siis aga alustasid nad avalikult ülestõusu, toimides nõnda: nad saatsid ära kõik emad, igaüks valis oma kodakondsetest ainult ühe naise, keda ta ise soovis, kõik ülejäänud aga kogusid nad kokku ja kägistasid surnuks; selle ühe jätsid nad alles leivaküpsetajaks, teised nad kägistasid, et nad nende leiba ära ei sööks.

151. Kui Dareios sellest kuulis, kogus ta kokku ja juhtis nende vastu kõik oma jõud; ta marssis Babüloni peale ja asus linna piirama, kuid babüloomlased ei hoolinud sellest. Nad ronisid müüri kaitsetornidele, mõnitasid ning pilkasid Dareiosit ja tema sõjaväge ning üks neist ütles nõnda: "Pärslased! Miks te istute siin ega lähe ära? Te vallutate meie linna siis, kui muulad varssu ilmale tooma hakkavad." Nii ütles see babüloomlane, sest ta arvas, et muul ei poegi kunagi.

152. Möödus aasta ja seitse kuud, Dareios ja kogu tema sõjavägi olid rõhutud, sest babüloonlastest ei õnnestunud jagu saada. Ja ometi oli Dareios nende vastu kasutanud kõiki võtteid ja kavalusi. Ja ehkki ta proovis Kyrose sõjakavalust, millega too oli linna vallutanud, ja teisi võtteid, ei tulnud ta nende alistamisega toime, sest babüloonlased pidasid hoolega valvet ja Dareios ei suutnud neist jagu saada.

153. Kuid kahekümnendal kuul juhtus järgmine imepärane lugu Zopyrosega, kelle isa oli Megabyzos, üks seitsmest maagi kukutajast: üks tema toitu kandvatest muuladest tõi varsa ilmale. Zopyros ei uskunud, kui talle sellest teatati, aga kui ta varssa nägi, keelas ta neil, kes seda näinud olid, juhtunust kellelegi rääkida. Ja ta mõtles järele babüloonlase sõnade üle, mis too oli öelnud piiramise alguses, et kui muulad poegivad, siis linn langeb, ja selle ettekuulutuse tõttu näis Zopyrosele, et Babyloni on kerge vallutada, sest jumala käe läbi ütles mees nii ja ka tema enda muul poegis.

154. Kuna talle tundus, et Babyloni langemine on saatusega ette määratud, läks ja uuris ta, kas Babyloni vallutamine on Dareiosele väga oluline. Ja teada saanud, et Dareiose arvates on see väga tähtis, pidas ta omaette nõu, kuidas linna võitmine võiks saada ainuüksi tema teeneks, sest pärslased hindavad heategusid väga kõrgelt. Ta ei arvanud, et linna on võimalik alistada mingil muul moel, kui et ta teeb ennast vigaseks ja annab end vaenlaste kätte. Nõnda pidas ta tühiasjaks endale ravimatute vigastuste tekitamist; ja kui ta oli ära lõiganud oma nina ja kõrvad ning püganud juuksed, et end moonutada, ja ennast piitsutanud, läks ta Dareiose juurde.

155. Dareios oli sügavasti liigutatud, kui ta nägi, et silmapaistvat meest on niimoodi koheldud; karjatusega hüppas ta troonilt üles ja küsis Zopyroselt, kes tema kallal vägivalda tarvitanud on ja miks. Zopyros vastas: "Kellel teisel kui mitte sinul endal oleks võimu mind niimoodi kohelda. Kuningas, mitte keegi teine pole mulle seda teinud, vaid mina ise, sest ma pean seda lubamatuks, et assüürlased pärslaste üle naeravad." Dareios vastas: "Sa oled kõige haletsusväärsem lollpea, sest sa annad vaid rumalale teole kauni nime, kui ütled, et oled end sellepärast metsiku julmusega kohelnud, et linna võita. Sa mõtlematu, kas sinu vigastuste pärast peaksid vaenlased kiiremini alla andma? Kas sa kaotasid mõistuse, et endale niimoodi kahju tegid?" Ent Zopyros vastas: "Kui ma oleksin sulle teatanud, mida ma teha kavatsen, ei oleks sa seda lubanud; nüüd olen ma seda teinud vaid omaenese otsuse põhjal. Me vallutame Babyloni, kui sa oma osa täidad. Mina põgenen linna sellisena, nagu ma olen, ja ütlen neile, et sina oled minuga nõnda käitunud. Ja ma arvan, et kui ma panen nad uskuma, et see nii on, saan ma endale väeosa. Kui minu lahkumisest linna on möödunud kümme päeva, paiguta tuhat meest väeosast, mille hukkamisest sul kahju ei ole, Semiramise väravate juurde. Kui sellest on möödunud seitse päeva, paiguta kaks tuhat meest Ninive väravate juurde ja peale kahekümnepäevast vahet too veel neli tuhat meest ja aseta nad Kaldea väravate juurde. Ei nemand ega ka eelmised ei tohi omada ühtegi relva, välja arvatud pistodad, need luba meestel alles jätta. Ent kohe, kui kakskümmend päeva on möödunud, anna

ülejäänud sõjaväele korraldus linna kõikjalt rünnata ja ma palun sind, paiguta pärslased Belise ja Kissia väravate juurde. Sest ma arvan, et kui ma olen saanud tähtsad kohustused, usaldavad babüloomlased muuhulgas minu kätte ka väravate võtmed. Seejärel on minu ja pärslaste kohus teha seda, mis tarvis."

156. Andnud sellised käsud, läks ta väravate poole, vaadates tagasi, justkui oleks ta tõepoolest ülejooksik. Kui vahid märkasid teda tornidest, jooksid nad alla ja, paotanud veidi üht väravapoolt, küsisid, kes ta on ja mispärast on ta tulnud. Tema vastas neile, et ta on Zopyros ja et ta on nende juurde tulnud kui väejooksik. Kui valvurid seda kuulsid, viisid nad ta babüloomlaste rahvakoosolekule; jõudnud sinna, nuttis ja kaebas ta, öeldes omaenese töö kohta, et Dareios on temaga niimoodi käitunud, seepärast et ta soovitas kuningal sõjaväega lahkuda, sest linna vallutamiseks ei paistnud olevat ühtegi võimalust. "Nüüd aga," kõneles ta, "olen ma tulnud teile, babüloomlased, suurt kasu tooma, kuid suurt kahju Dareiosele, tema sõjaväele ja pärslastele, sest ta ei jää karistamata ülekohtu eest, mis ta mulle on teinud. Ja ma tean igat pisimatki asja tema plaanides." Nõnda rääkis ta neile.

157. Kui babüloomlased nägid silmapaistvat pärsia ülikut ilma nina ja kõrvadeta, kaetud vere ja piitsahoopide jälgedega, olid nad täielikult veendunud, et ta räägib tõtt ja kavatseb hakata nende liitlaseks, ning nad olid valmis usaldama talle seda, mida ta neilt küsis: ta palus endale sõjaväge. Ja kui ta oli neilt selle saanud, toimis ta nii, nagu oli Dareiosega kokku leppinud: kümnenadal päeval juhtis ta babüloomlaste sõjaväge välja ning piiras ümber ja tappis viimseni maha need tuhat, keda ta oli Dareiosel käskinud esimesena valmis panna. Kui babüloomlased nägid, et Zopyrose sõnadega käivad kaasas ka teod, rõõmustasid nad väga ja olid valmis teda kõiges teenima. Kui kokkulepitud arv päevi oli möödunud, juhtis ta jälle babüloomlaste valitud väeüksuse linnast välja ja tappis kaks tuhat Dareiose sõdurit. Kui babüloomlased nägid ka seda võitu, oli Zopyrose kiitus igauhe huulil. Ja kui jällegi oli möödunud nii palju päevi kui tarvis, viis ta oma mehed varem nimetatud kohta ning piiras ümber ja tappis neli tuhat sõdalast. Peale seda tegu oli Zopyros babüloomlaste jaoks kõik, temast sai nende väejuht ja müüride valvur.

158. Ent kui Dareios kokkuleppe kohaselt linna kõikjalt ründas, tuli kogu Zopyrose äraandlikkus ilmsiks. Sest kui babüloomlased olid müürile roninud ja kaitsesid end Dareiose sõjaväge rünnaku vastu, tegi Zopyros lahti Kissia ja Belise väravad ja lasi pärslased linna. Need babüloomlased, kes tema tegu pealt nägid, põgenesid Zeus Belose pühamusse; need aga, kes ei olnud seda näinud, jäid igaüks oma kohale, kuni ka nemad said teada, et neid on reedetud.

158. Nii vallutati Babylon teist korda. Kui Dareios oli babüloomlased alistanud, lammutas ta nende müüri ja kiskus maha kõik väravad, ehkki Kyros ei teinud kumbagi, kui ta linna esimest korda vallutas. Sellele lisaks ajas Dareios teibasse umbes kolm tuhat meest, kes olid nende juhid, aga ülejäänud babüloomlastele andis ta linna tagasi, et nad võiksid seal elada. Et babüloomlastel oleksid naised, kes neile lapsi ilmale tooksid, selle eest hoolitses Dareios järgmiselt (sest, nagu algul öeldud, toidu pärast muretsedes kägistasid babü-

loonlased oma naised): Dareios andis kõigile naaberrahvastele korralduse saata Babyloni kindel arv naisi, nii et naiste koguarv oli viiskümmend tuhat; neist naistest on sündinud praegused Babyloni elanikud.

160. Dareiose otsuse kohaselt ei võinud ühtegi ei varem ega ka hiljem sündinud pärslast teenete poolest kõrvutada Zopyrosega, välja arvatud ainult Kyros, sest temaga ei tohtinud ükski pärslane ennast võrrelda. Räägitakse, et Dareios olevat sageli tunnistanud, et ta eelistaks veel kahekümnele Babyloni pigem seda, et Zopyros ei oleks pidanud kannatama sellist vägivalda. Kuningas osutas Zopyrosele suurt austust: ta saatis talle igal aastal kingitusi, mida pärslased kõige enam hindavad, ja lubas tal kuni elu lõpuni Babyloni valitseda, ilma et ta oleks pidanud andamit maksma, ning lisaks andis talle veel palju muidki asju. Sellesama Zopyrose poeg oli Megabyzos, kes juhtis Egiptuses sõjaväge ateenlaste ja nende liitlaste vastu; Megabyzose poeg oli Zopyros, kes põgenes pärslaste juurest Ateenasse.

Masistese naine (Herodotos IX, 108–113)

109. Juhtus nii, et kuningas Xerxes oli olnud Sardeses sellest ajast saadik, kui ta põgenes sinna Ateenast pärast lüüasaamist merelahingus. Sardeses olles armus ta Masistese naisesse, kes samuti seal oli. Ent ehkki tema käskjalg ei suutnud naist alistuma sundida, ei tahtnud Xerxes lugupidamisest oma venna Masistese vastu ka jõudu kasutada; see asjaolu mõjutas naistki, sest ta teadis hästi, et tema kallal ei tarvitata vägivalda. Seejärel, kui ühtegi teist võimalust ei olnud, otsustas Xerxes sõlmida oma poja Dareiose abielu selle naise ja Masistese tütrega, arvates, et kui ta nii teeb, on kerge naise südant võita. Niisiis pani ta nad paari ning, sooritanud kõik vajalikud talitused, lahkus Susasse. Aga kui Xerxes oli sinna jõudnud ja Dareiose naise oma majja toonud, ei mõelnud ta enam Masistese naise peale, vaid muutis meelt ning armus sellesse tüdrukusse, kelle nimi oli Artaynte ja kes oli Dareiose naine ja Masistese tütar ning kuningas võitis ta endale.

109. Kuid aeg läks edasi ja lugu sai teatavaks sel moel: Xerxese naine Amestris kodus telgedel mantli, mis oli suur, mitmevärviline ja imeväärne, ning andis selle Xerxesele. Mees oli rõõmus ja läks mantlit kandes Artaynte juurde. Tundes ka tüdrukust rõõmu, käskis kuningas tal küsida, mida ta soovib saada vastutasuks oma teenete eest, sest talle saab osaks kõik, mida ta palub. Et aga Artaynte ja kogu tema perekond olid määratud hukkamisele, küsis tüdruk Xerxeselt: "Kas sa annad mulle, mida ma iganes peaksin paluma?" Kuningas lubas ja vandus, oletades, et ta küsib hoopis midagi muud kui seda: sest kui ta oli vandunud, nõudis tüdruk jultunult ta mantlit. Xerxes proovis talle igati ära öelda, mitte mõnel muul põhjusel, vaid sellepärast, et ta kartis, et Amestris saab teada tema tegudest, mida too juba ennegi aimas. Ta pakkus talle selle asemel linna, ohtrasti kulda ja sõjaväge, mida ei käsutaks keegi teine

kui tema ise. Väesalgad on pärslastele väga iseloomulikud kingitused. Aga et tal ei õnnestunud Artayntet ümber veenda, andis ta temale mantli. Olles ülimalt rahul oma kingitusega, kandis tüdruk seda ja tundis rõõmu.

110. Amestris kuulis, et mantel on Artaynte käes, aga kui ta oli teada saanud kogu loo, ei hakanud ta tüdruku peale viha kandma, sest ta uskus, et tüdruku ema on süüdlane ja et see on tema tegu, ning seepärast plaanitses ta Masistese naisele hukatust. Ta ootas, kuni tema mees Xerxes korraldab kuningliku pidusöögi – seda tehti vaid kord aastas, kuninga sünnipäeval. Selle peo nimi on pärsia keeles "tykta", mis kreeka keeles tähendab "täiuslik"; ainult sellel päeval võib kuningas oma pead ja annab pärslastele kingitusi. Oodanud ära selle päeva, soovis Amestris Xerxeselt, et Masistese naine antaks tema kätte. Xerxes pidas vennanaise üleandmist kohutavaks ja nurjatuks teoks, pealegi teades, et too oli süütu kahtlustatavas teos, ja mõistes, miks Amestris seda nõudis.

111. Lõpuks, kuna Amestris oli järeleandmatu ja ka seadus teda sundis, sest kuninga peo ajal esitatud palvet ei olnud võimalik täitmata jätta, nõustus ta väga vastumeelselt ning andis Masistese naise Amestrisele üle; kui ta oli naisel käskinud teha, mida ta soovib, kutsus ta venna ja ütles talle nõnda: "Masistes, sa oled Dareiose poeg ja minu vend ning peale selle veel ka vapper mees; sa ei pea enam oma praeguse naisega koos elama, vaid ma annan sulle tema asemel oma tütre. Võta ta endale naiseks, aga saada ära see, kes sul praegu on, sest ma ei taha, et ta sinu naine oleks." Masistes imestas väga nende sõnade üle ja vastas talle: "Isand! Mida tähendab see õel käsk, et sa nõuad, et ma talitaksin nii oma naisega, kellega mul on noored pojad ja tütreid, kellest ühe sa oled andnud oma pojale naiseks; ma olen oma naisega väga rahul ja sina käsid mul ta ära saata ning abielluda sinu tütreaga? Kuningas, ma pean seda suureks auks olla sinu tütre vääriline, kuid ma ei täida sinu korraldustest kumbagi. Ja ära sunni mind seda tegema. Sinu tütrele leidub teine mees, kes on sama vapper kui mina, kuid minul luba elada koos oma naisega." Niimoodi vastas Masistes, ent Xerxes oli väga vihane ja ütles talle: "Masistes, ma teen nõnda: ma ei anna sulle oma tüdruku naiseks ega sa ei ela ka oma naisega kauem koos, et sa õpiksid hindama seda, mida sulle pakutakse." Kui too seda kuulis, ütles ta: "Isand, sa ei ole mind veel hävitanud," ja lahkus nende sõnadega.

112. Aga vahepeal, sellal kui Xerxes rääkis vennaga, kutsus Amestris Xerxese ihukaitsjad ja kohtles Masistese naist väga julmalt: ta laskis ära lõigata naise rinnad ja need koortele visata ning samuti tegi ta nina, kõrvade ja huultega, ning kui tal oli ka keel suust lõigatud, saatis kuninganna ta sellisena koju.

113. Masistes ei teadnud sellest midagi, ent ta kartis halba ja tormas jooksuga koju. Nähes oma naist niimoodi tapetuna, pidas ta kohe oma lastega nõu ning asus koos oma poegade ja ilmselt ka teiste inimestega teele Baktriasse, selleks et korraldada Baktria provintsis ülestõus ja tekitada nii kuningale suurimat kahju, ning minu arvamus järgi oleks see tal ka õnnestunud, kui ta oleks jõudnud baktrialaste ja sakide juurde, sest ta oli Baktria asekuningas ja

rahvas armastas teda. Ent kui Xerxes tema kavatsustest teada sai, saatis ta Masistese vastu sõjaväe ja tappis ta teel ning samuti ka tema pojad ning ta väesalga. Selline on lugu Xerxese armastusest ja Masistese surmast.

Herodotos pärslastest.

Herodotos, keda Cicero austavalt "ajaloo isaks" (*pater historiae*) tituleeris, elas 5. sajandil e. Kr. (u 484 - u 425). Pärit kreeka linnast Halikarnassosest Väike-Aasia poolsaare rannikul, reisib ta palju ning nagu Homerose kangelane Odüsseuski "sai näha paljude linnu ta, tunda ka kõiksugu kombeid" (Odüsseia 1,3). Kuuldu ja nähtu kujunes joonia murdes kirja pandud "Uurimuseks" – see on sõna *historiê* (atika murdes *historia*) esialgne tähendus. Oma töö taotluse sõnastas Herodotos kohe esimeses lauses: "See on Halikarnassose Herodotose uurimuse esitus, et ajaga ei kaoks mälust inimese poolt teostatu ega unuks kuulsusetult nii kreeklaste kui barbarite poolt korda saadetud suured ja imetlusväärased teod, ning ka see, mis põhjusel nad teineteisega sõdisid."

Herodotose peamiseks eesmärgiks oli jutustada Kreeka-Pärsia sõdadest ning see määras ka kirjapandu kompositsioonilised jooned: kreeklaste konflikt Pärsiaga andis põhjuse käsitleda pärslaste varasemat ajalugu, nende võimu laienemist ning selle kaudu ka nende rahvaste eluviisi ja ajalugu, kellega pärslased oma vallutusi kokku puutusid. Nii kasvas "Historia" mahukaks entsüklopeediliseks ajalooks üheksas raamatus, millest katkeid on tõlgitud ka eesti keelde. 1897. a "Postimehes" nr 18 ilmus Willi Andi e Fr. Kuhlbari muganduses muinasjutuline katkend vaarao Rhampsinitose varandusest (Herodotos II, 121). "Kreeka kirjanduse antoloogiasse (1964) tõlkis R. Kleis nn novellistlikud lood Kroisose ja Soloni kohtumisest ja Polykratese sõrmusest. 1983. a ilmus suurem valik omaette raamatuna: Herodotos, "Historia". Selles leiame A. Kurismaa tõlkes katkendeid neljandast, kuuendast ja seitsmendast raamatust. Siinilmuvad katkendid on tõlkinud noor klassikaline filoloog Kaarina Krull.

Pärslastest jutustab Herodotos palju ja mitmetes seostes. Käesolevat väikest valimikku alustab pärslaste kommete lühike kirjeldus ning sellele järgnevad sellist laadi lõigud, mida filoloogid tavaliselt nimetavad novellideks ja mida on kerge ka tinglikult pealkirjastada – need on terviklikud lood, milles leidub mitmeid legendi, müüdi või muinasjutu motiive ning põimuvad ühte idapärane aine ja kreeklaslik maailmanägemine.

Pärslaste kombeid kirjeldades lähtub Herodotos veendumusest, et jumalad on kõigil rahvastel ühed ja needsamad, ehkki neid erinevalt nimetatakse. Seepärast saab ka pärslaste Ahuramazda kreeka Zeusiks, Urania e Aphrodite aga võib tähistada nii babüloonia Mylittat (mugandatud assüüria sõnast 'Emand') kui ka araablaste valgusejumalannat ja Herodotosel siin eksikombel ka päikesejumal Mitrat. Pärsia preestrid nimetab Herodotos maagideks – mugandatud pärsia sõna, mis algselt tähistas üht meedlaste, pärslaste sugulasrahva hõimu. Avesta hümne Gathasid aga võrdleb Herodotos kreeklaste lugudega jumalate põlvnemisest – theogooniatega. Kreekapärast leiame ka siis, kui Herodotos räägib pärslaste nimedest – kreeka muganduses, nagu nad enamasti meigi traditsioonis käibivad.

Lugu Kyrose sünnist ja lapsepõlvest räägib Kyros Suurest, Pärsia suurriigi rajajast ja valitsejast aastail 559–529. Versiooni, mille järgi ta olnud Meedia kuninga Astyagase lapselaps, on teistes allikates eitatud. Küll aga tõukas ta 549. a troonilt Astyagase, kelle vasalliks ta oli, ning asus ise valitsema suurvürstina, ja nii said pärslased ka riigi valitsevaks rahvaks. Perekonnalegend pidi tugevdama Kyrose ja Ahemeniidide dünastia autoriteeti ja tõestama ka jumalikkude soosingut – Kyrost olla kasvatatud püha loom, Ahuramazdale pühendatud koer (võrreldem Romuluse ja Remuse lugu, kus toitjaks on hunt). Siin ilmutab Herodotos kreeklaslikku ratsionaliseerimistendentsi ning püüab pärimusele anda mõistuspärase seletuse. Ja

veel üks laiemalt levinud motiiv seostub Harpagose kannibalistliku karistusega – kreeka versioonis seostub selline talitusviis eelkõige Atreuse ja Thyestese looga.

Intaphrenese naisest jutustavale novellile eelnes ajalisel lugu sellest, kuidas seitse pärsia ülikut ja nende hulgas ka pärastine kuningas Dareios I (522–486) kukutasid võimuanastaja maag Smerdise, kes oli end esitlenud surnud kuninga Kambysese vennana. Naise hämmastav valik – venna eelistamine kõigile teistele – võib ehk seostuda ka samalaadsete probleemide lahkamisega kreeka sofistide ringkonnas – meenutagem Sophoklese tragöödia "Antigone" nimikangelanna üsna sarnaseid argumente.

Lool Zopyrose sõjakavalusest arvatakse olevat küll juured pärsia rahvapärimestes, kindlasti aga pole tal mingit ajaloolist seost Babüloni kahe tegeliku vallutamisega aastail 522 ja 521. Võimalik, et jälle on tegemist n-ö perekonnalegendiga – sedapuhku kuulsa Zopyrose põgenikust järeltulija ringkonnas Ateenas.

Dareiose poja, kuningas Xerxes I aega (486–465) viib lugu Masistese naisest. Loo tegevus leiab aset pärast Mykale lahingut 479. a, kus kreeklased võitsid pärslasi. Novellistlik armastusafäär annab põhjenduse Baktria satraabi Masistese mässuüritusele.

Lõpetuseks olgu osutatud, et kuigi me leiame Herodotose teoses esmakordselt kasutatuna sõna *dēmokratía* ja kuigi ta vastandab pärslaste despotistlikku riigikorraldust kreeklaste seaduse- ja vabaduseaustusele, ei leia me tema suhtumises teistesse rahvastesse kõrkust ega põlastavat üleolekut – hilisem kreeka autor Plutarchos nimetas Herodotost koguni kriitiliselt *philobarbaros*'eks.

Jaan Unt

HAFIZ

Pärsia keelest tõlkinud Haljand Udam

Veinikeldrisse läksin ja lävele magama jäin,
mungariüü hõlmad ja palvevaip märjaks said veinis.
Tuli siis solvunult kallaja nooruke maag
ja ütles: Ärka üles, oo väsinud rändur,
pese end puhtaks ja siis alles keldrisse astu.
Me puhtuse koda sinult tõsidust nõuab.
Kui kaua veel suhkruste huulte igatsustules
sa mõistuse telemanti sulatad veinirubiiniks?
Oma vanaduspõlve sa väärilikalt veeda,
sest raugale nooruse kirjatud mantel ei sobi.
Hingel olgu sul allika selgus ja kirkus,
tea, valgust ei peegelda hägune vesi!
Ütlesin: Maa ilma hing, mis halba on selles,
kui kevadel puhtaimast veinist on roosiõis märg?
Need, kellel armastusteedel on tähised teada –
need eales ta põhjatus meres märjaks ei saa.
Ütles: Hafiz, miks sa alati kõneled sõbraga mõistu,
miks sinu lahkus on alati pilgetest kibe?

DŽALAL AD-DIN RŪMÎ

MASNAVI. KAKS KATKENDIT

Pärsia keelest tõlkinud Haljand Udam

Lugu lapsest, kes oma isa kirstu juures nuttis, ja Džuha küsimusest

Üks lapsukene nuttis oma isa haua juures
ja valas valupisaraid seal ahastuses suures:
"Nüüd lähed, isakene, ütle mulle, kuhu?
Miks heidetakse sind nüüd haua hämarasse suhu?
Miks lähed sinna, kus on tuba nõnda külm ja väike,
kus nõnda kitsas on ja kuhu iialgi ei paista päike?
Seal kambris vaipu, voodit, tekki ega patju pole,
ei põle eales lambid seal, seal pimedus on kole.
Seal majas pole kollet, pole akent, pole ustki,
ei lõhna söögid seal, seal tundmatud on rõõm ja lustki.
Miks ihaldad sa jääda sinna elama ka pärast matust –
ei ole sellel majal ju ei lage ega katust?
Kust ammutad sa joogiks vett, kui seal ei ole kaevu,
ja naabrirahvas sinna appi tulla ka ei vaevu.
Ei näe me eales enam sinu punetavat põske,
palg kõduneb ja koltub seal, sest haud on külm ja röske!"
Nii pisarsilmil halises ta isa haul kaua,
ta halisemist kuulsid kõik, kes seisis ümber haua.
"Kas koolnu tuuakse siis täna meie juurde koju?"
Džuha siis isalt hämmastunult küsis. – "Armas poju,
miks säärast rumalust sa räägid!" – "Aga kogu aja
ta jutu järgi arvasin, et see on meie maja!
Me maja on ju kitsukene, pime, külm ja kõle,
seal pole vaipa, tekki, lamp seal kunagi ei põle.
Ei ole eales süüa seal, ei hõõgu tuli lees meil,
me majal pole katust ega ustki pole ees meil!"

Lugu jäärast, härjast ja kaamelist

Teed mööda rännates kord väsinult ja näljasena
jäär, härg ja kaamel leidsid tillukese kimbu heina.
Jäär kohe lausus siis: "Siin sööki kolmele on vähe,
nälg nõnda napist kõhutäiest vähemaks ei lähe.
Seepärast heinakubu ära jagada ei tohi,
kes kõige eakam meie seas – see söögu ära rohi.
Ma panen teie ette üleva ja õilsa kava –
sest vanu austada on olnud prohvetite tava...
"Nüüd armsad seltsilised!" oinas jatkas oma juttu:
"Me oma east ja sündimisest rääkigem nüüd ruttu.
Kes vanem on ja mäletab veel ennemuistseid aegu,
see heina rahumeeli ära süüa tohib praegu..."
"Nii mina," jätkas jäär. "Ma üldsegi ei varja,
et nägin Ismaili ohvrivoonakeste karja!"
"Ent mina nägin inimeste isa!" sõnas sõnn siis.
"Ja Aadamalgi atra vedada mul oli õnn siis.
Maad Aadamaga kündsime – ma tunnen oma hinda,
sest esimese vao me ajasime põllupinda!"
Siis aga kaamel haaras heinakimbu suhu kähku
ja kaela sirutades tõstis kõrgele, et nähku
kõik teised: "Te jutt on lausa sõgedus ja vale,
sest näevad kõik, et kaelaga ma küüenin kõrgemale.
Seetõttu oma sündimist ma siin ei põhjendagi,
sest minu üliklus on praegu selge selletagi.
On kõrgem parem madalast – teab iga noor ja vana –
ma rohu ära süüa võin nüüd teistest vanemana.
Ei ole teadjatele tarvis iial seletada,
et taevas maast on väarikam ja vanem korda sada!"

Džuha – hommikumaiste anekdootide tobedavõitu kangelane, tihti samastatakse teda Hodža Nasreddiniga. Vt Mulla Nasreddin, Tallinn, 1987, lk 201.

Ismail – Vana Testamendi patriarhi Abrahami orjatüdruku Hagari poeg, araablaste esiisa.

NIZAMI

SALADUSTE VARAMU

Pärsia keelest tõlkinud Haljand Udam

Lugu vanaeidest ja sultan Sandžarist

Vanaeit, suutmata taluda ülekohut, võttis kätte ja läks sultan Sandžari ette. Ta ütles: "Kuningas, heldust olen ma sinult näinud harva, ülekohut aga aastast aastasse. Purjus vahipealik tuli meie tänavale, tallas mu maha ja tagus jalga-dega. Ilma igasuguse süüta tõukas ta mu majast välja ja tiris juukseidpidi tänavale. Oma keelega tegi ta mulle suurt ülekohut ja sulges mu maja julmuse pitseriga. Ta ütles: "Sellel ööl, sa vana küürakas, on siin tapetud inimene!" Ta nuuskis läbi mu maja, nõudes näha veretöö jälgi. Kuningas, kas saab olla veel suuremat ülekohut? Pealik oli purjus, veretöö oli tehtud ja süüdi peab jääma vana naine? Joomarid ülendatakse riigiametisse ja nad asuvad nuhtlema vanu naisi. See, kes on kavandanud säärase hirmuteo, on rebinud minult loori ja rüvetanud sinu õigluse. Minu solvatud süda on puruks tallatud, minust ja mu hingest on täiesti hävitatud usk. Kui sa, valitseja, ei anna mulle õigust, siis hakatakse ükskord vastust nõudma sinu enese käest, pea seda meeles! Sinult ei ole ma leidnud õiglust ega üllust, pigem oled sa julmade ja ülekohtuste kaasosaline. Kuningail tuleb alati vägi ja abi, aga sinult, vaata, mida olen saanud mina? Ei ole mehe töö võtta orbudelt vara, hülga see, mis ei ole õiglaste tava. Ära talla vanade naiste vara oma jalgade alla, häbene rebimast nende käest viimast lõngakera. Oled ori, aga tahad olla kuningas, sa ei ole šahh, sest teed ainult hävitustööd. Kuningas, kes oma võimu kasuga tarvitab, kindlustab riiki; seista alamate õiguse eest on tema esimene mure. Et kõik painutaksid oma pea tema käsu alla, et meelde ja südameisse sugeneks ustavus. Sa oled maailma pea peale pööranud, kuid pole ilmutanud ühtegi oskust. Türkide riik, mis on saanud nii kuulsaks, on oma ülenduse ära teeninud õigluse varal. Sina aga, kes sa lased levida ebaõiglusel, pole türk, vaid hindu röövel. Linnad ja nende elanikud on sinu tõttu varemeis, talupoegade rehtedes pole enam ühtegi tera. Mõtle läheneva surma peale, tema käsi ulatub kord ka sinuni, ehita endale kindlus! Õigus on sulle lambiks siis, kui saabub öö, tänane päev on su homne teekaaslane. Püüa teha oma sõnadega rõõmsaks vanu naisi, hoiu oma käsi eemale vaeste õnnetustest, et sind ei tabaks solvatute needuse nool. Kui kaua veel lennutad sa nooli igasse nurka, kas sa oled unustanud väetite palve vae? Sa oled ilma sündinud võtmeks maailmavalitsusele, mitte aga ülekohut tege-ma. Tee oma rahvale vähem valu; seal, kus teised tekitavad haavu, ole sina rohutoojaks. Nõrkadel olgu tavaks loota sinu heldusele, sinul aga tavaks olla

helde. Hoia kõrv valla hingedest tõusvale abipalvele ja kaitse väheseid jumalamehi."

Sandžar, kes oli vallutanud kogu Horasani maa, kannatas kahju, sest võttis neid sõnu kergelt. Õiglus on meie ajal siit maalt ära lennanud ja leidnud pelgupaiga Simurgi tiibadel. Selle sinise laotuse all pole enam häbi ja au on ära voolanud sellelt kõikuvalt pinnalt. Tõuse, Nizami, ja nuta, kuidas suudad; kui pisarad lõpevad, siis lase voolata südameverel.

Lugu koerast, kütist ja rebasest

Elas kord kütt, kes oli imepäraselt teravsilmne ja suuteline läbima igasuguseid kõrbi ja kõnnumaid. Tal oli murdja koer, kes oli nii kiire jooksma, et ta oma varigi talle järele ei jõudnud. Ninasarvik oli tema ees hirmul oma kõri pärast ja metseesel pelgas ta teravaid hambaid. Jahimehele oli ta sõber ja kaaslane, kui nad päevi ja öid kestval retkel olid. Koer oli kiindunud oma isandasse, valvas teda öösel ja hankis talle elatist päeval. Kuid ühel päeval ei tulnud tubli lõukoer retkelt tagasi ja mees oli väga kurb ja murelik. Ta ütles: "Sellel teel, mille üle valitseb ettehooldus, on koera käpp parem lõvi lakast." Ehkki ta oli murest murtud, hoidis ta end vaos, ta kogus kärsimust, ehkki oli loomult kärsitu. Iga pikameelsuseiva eest maksis ta kalli dirheemiga.

Siis aga tuli esmalt kavala moega rebane ja kõneles: "Milleks sinutaolisele kärsitule kärsimus? Kuulsin, et peni on oma tenistuse hüljanud. Koera küll ei ole enam, aga sinu endaga on kõik korras! See elukas, kes eile veel kaljukitse kannul jooksis, kiirustas liialt ja sattus olematuse küüsi. Nüüd kihutab mure tema pärast sinu kannul, sa saad tema pärast kurvastada veel kaks kuud. Tõuse ja mine uut praadi hankima, söö liha ja jäta nahk derviшитеle. Oled harjunud rasvase söögiga, kuid nüüdsest peale jäta lootus rammusat rebast kätte saada. Oled ilma meie prisketest ihuliikmetest, sinu isu ei ulatu enam meie söögilauani. Teda enam pole, milleks muretseda, milleks vaevata oma südant, sest ta enam ei naase!"

Jahimees vastas: "Öö on tiine hommikust. Selle ühepäevase kurbuse elan ma üle. Olen rõõmus, sest tean, et selles madalas majas ei ole pikka rõõmu ega ka pikka kurbust. Mõlemad – nii kuninga- kui ka kerjusepõlve – teeb taeva tiirlemine lühikeseks. Tähed ja taevad tiirlevad ruttu, rõõmud ja vaevad lähevad mööda. Mul on hea meel, et olen kurb, sest õnnetus kuulutab ette õnne tulekut. Minu hunti on tabanud Joosepi saatuse, ent mina ei ole hunt ega rebi lõhki oma kuube. Ehkki ta praegu on kadunud, sina kiusaja, kuid küllap varsti tuleb ta tagasi, tuues kaasa saagina mõne sinutaolise!"

Jahimehe jutt ei olnud veel lõpul, kui eemalt tõusvast tolmupilvest ilmus nähtavale ära kadunud peni. Päralt jõudnud, tegi koer paar ringi ümber rebase ja lõi siis talle hambad turja. Ta ütles: "Ehkki olin ära kaua, kuid rebane küllap

teadis, et tulen tagasi nagu lõukoer. Rihm minu kaelas on märk ustavusest sinu vastu. Rebane minu hambus on kinnituseks minu truudusele."

Kes on ustavuse oma põhimõtteks võtnud, selle viib asjade kulg õnne juurde. Ustavusetee on iga saavutuse allikas, ei ole sellest õnnistatumat asupaika. Jalg, mis käib ustavuseteel, saab peaks, umbusk muudab kõik kiviks, ustavus teeb kõik kullaks. Kui su kõnnak saab kindluse ustavuselt, siis tõstab ta veest tolmu ja tulest vihma. Kes on rajanud oma lootuse ustavusele, ootab oma igapäevast leiba Jumalalt. Ta ei sagi kärbsse kombel võõra söögilaua kohal ega kahetse iial elus ettetulevat. Igapäevast leiba ei rohkenda sa ükselt uksele kerjates, tee Jumala tööd ning ära muretse leiva pärast. Mine sellele uksele, kes on kõigest parem, küsi leiba temalt, sest tema on igapäevase leiva andja. Kõik need meie seas, kes sellest uksest on sisenenud, pole iial tühjade kätega naasnud. Ustav rahvas on teistmoodi kui meie, nemad on pea, meie vaid jalad. Koos meie välise kestaga määrati leib meile ette juba loomise päeval. Kui nad laotavad oma palvevaiba vee peale, on see nagu mee maitse puhtal veinil. Kui sinu elu on määratud kestma päeva, milleks sulle leiba saajaks aastaks? Leib läkitatakse sealt, siin sööd seda, mis sulle antakse. Ehkki rahva hulgas oli palju edasipüüdlejaid, ei suutnud ükski neist hankida enamat igapäevasest leivast. Püüdle, kuid leiba ja õnne ei lisandu püüdlemisega. Selleks et sa päriks paiga ülevas ilmas, on vaja nii sinu püüdu, kuid ka Jumala armu. Nizami püüdlémises oli vähe tuld, teda on ülendanud ainult ettehoolduse soojus.

Lugu Faridunist ja gasellist

Faridun läks varahommikul koos oma lähikondlastega retkele. Kui nad stepis oma jahipaika jõudsid, märkas saagiahne Faridun väikest gaselli. Keel ja kõrvad olid loomal ohu eelaimusest pingul, silmad vaatasid armu paludes küti poole. Sedasi korraks kuningale silma vaadanud, põikas gasell ülikliku pilgu alt kõrvale. Kuningas aga oli sellest pilgust ära lummatud ja tundis end üleni jahisaagi kütkes olevat. Ratsu muutus ta all rahutuks nagu gasell ja vibu lõdvenes nagu loomakese kõht. Nool lendas lähedasest märgist mööda ja ratsu ei allunud enam isanda sunnile. Ta küsis noolelt: "Kuhu jäid sinu raevusuled?" ja nõudis ratsult: "Kus on sinu ustavus isandale? Te ei suuda enam midagi, see pisike rohusööja on teist jagu saanud!" Nool vastas talle oma keeles: "Maade isand, see keeletu loom on kallid sinu silmale, sinu kiindumus kaitseb teda nagu soomus. Sinu soomust ei suuda läbistada ükski nool!"

Ole arukas ja püüa pälvüda ülendatute tähelepanu, sest kõrge tähelepanu ülendab ka sind. Inimese olemus tuleb ilmsiks tema oskuses teenida, teenija-truudus teeb ta suureks. Kõige suurem teenimine targa mehe meelest on ustavus kord sõlmitud lepingule. Hoiä oma truuduse käega kinni töötuse vööst, hoidu, et sinust ei saaks iial töötusemurdjat. Madu, kes varamut valvab, ei ole vaene, kuid peast sabani on ta vaid vöö. Taevalaotus on tõusnud maailma

خاقانی

Hâqâni

cûn zamân ahdi Sanâ'î darnavišt
âsmân cûn man suxangustar bizâd.

cûn ba Ghaznîn sâhirî šud zîri xâk
xâki Širvân sâhirî navbar bizâd.

Kui aeg oli kirjutanud lõpuni Sanaii eluea,
sünnitas taevas minusarnase sõnataiduri.

Kui Ghazniinis võlur lahkus mulla alla,
sünnitas Širvâni muld uue võluri.

krooniks tänu sellele, et kannab kuulekalt teenija vööd. See, kes pürib meistri oskuste poole, peab siduma vööle oma õpetaja teenimise vöö. Küünal, mis on saanud valgusallikaks, on pärinud selle au püüdnud mesilastelt. Tõuse, Nizami, sest sind ei seo miski, millise vöö sidusid sa vööle, et teenida?

Lugu Jeesusest

Jeesuse jalad, mis olid läbi käinud kogu maailma, tõid ta kord ühele turuplat-sile. Ta nägi seal teepervel lamavat hundikoera, kellest hing oli lahkumas nagu Joosep kaevust. Sureva koera ümber oli kogunenud mitu molutajat nagu korjust haistnud raisakullid. Üks lausus: "Tema vaatamine viib meelest rõõmu nagu tuulehoog lambist tule." Teine lisas: "Mitte ainult meel ei süngestu, vaid ka silm läheb märjaks ja mure tuleb südamesse."

Kõik teised laulsid oma lugu samal viisil, sisendades korjuse mõjul endale morne mõtteid. Kui jutujärg Jeesuseni jõudis, jättis ta kõrvale inetu ja kõneles head: "Näe, pärlidki pole nii kiiskavalt valged kui selle koera hambad!" Kõik, kes seal koos olid, vabanesid sünguse painest, naeratus tõi nähtavale nende oma hammaste heleduse.

Ära näe ainuüksi teiste küündimatusi ja enese headust, langeta pilk ja vaata enese poole. Kui sul ühel päeval satub kätte peegel, siis löö ta puruks, et mitte muutuda eneseimetlejaks. Ära ehi end kevadise aia moodi, et aeg ei hakkaks sind endale himustama. Kuigi su pahede kuuel on peen kude, pead sa kandma üheksat kuube ülestikku. Kas selles sörmusekujulises maailmaringis on midagi, mis ei meenuta su kaelas olevat võru? Kui sa ei ole peni, siis ära kannataevasõela kaelarihma. Kui sa pole eesel, siis ära vea Jeesuse koormat! Mis on taeva laotus – kulunud kuub! Mis on maailm – pehkinud puuvili! Kogu maailm – olgu ta siis uus või vana – kui ta on kord mööda läinud, ei ole väärt odraivagi. Ära maitse mõru maailma, isand, vaid tõuse! Kui aga himustad maitsta, siis viska maha osa, mis on määratud Nizamile!

Lugu palverändurist ja sufist

Kaabasse rändaja valmistus kord teeleminekuks ja tegi, mis palverännaku eel nõutav. Matka vajadusest ülejäänud dinaaridega täitis ta kukru ja mõtles: "See sufi on õilis mees, sest ta on sellest maailmast lahti ütelnud. Ma aiman, et ta on läbinisti aus, kui kedagi usaldada, siis ainult teda." Ta läks, võttis kodunt oma peidetud vara ja viis kukru dinaaridega sufi kätte ning ütles: "Hoia seda varjul niikaua, kuni ma naasen, siis annad ta mulle tagasi!"

Isand alustas seejärel oma kõrbeteekonda ja šaik sai kulla oma hoolde. Aga oh issand, kes oskab seletada, millal sündis dervişi südames himu kulla järele? Ta ütles: "Selle kullaga sean hoopis joonde oma elu, sest see on varandus, mida ammu otsinud olen. Kulutan ta kähku, et kaoks mure selle pärast, mille Jumal

mulle nii vähese vaevaga kätte tõi!" Ta sidus lahti kukrusuu ja hakkas pidutsema öö öö järel. Kulla, mis ta käes oli, laskis ta kõrist alla nii, et kõht ette tuli. Ta sattus üleni raha lummusesse ja tegi kaunitaride patsidest endale väärusulise vöö. Oma õpetajakuue rebis ta siiludeks, halval teel olija leiab oma õigustuseks palju vabandusi.

Palverändur naasis matkalt ja sööstis nagu türgi röövel oma hindu kallale. Ta ütles: "Nüüd siia see, sina tubli mees!" – "Mis asi?" küsis sufi. "Kuld!" – "Ole nüüd vait! Ära looda midagi saada, vaid ole hoopis helde: varemeis külast ei koguta maksu, sinu vara on otsas, kott on sootu tühi. Kerjus ja kukkur ei püsi iial teineteise kõrval. Türgi käest ei ole eales röövitud vara tagasi saadud, hindu on röövitust igavesti ilma. Minu südame sammu murdus sinu koorma raskuse all, raiskasin kõik, mis mu kätte sattus."

Varanduse löi ta läbi lõbu ja naeruga, nüüd, kui kõik otsas on, anus ta andestust hala ja nutuga. Ta ütles: "Ole minu vastu üllas, sest ma olen kahetsenud, olin uskmatu, ent nüüd olen moslem. Maailma loomus on tiine igasugustest hädadest, häda tuli ja viis mind eksi."

Siis kostis ettehoolduse hääl: "Tõuse, sest derviš palub andeks! Tõuse!"

Rahaisandale meenus Jumal, ta löi käega oma rahale ja vabanes selle lummast. Ta manitses end: "Milleks minna sellele uksele, sest sealt, kus pole, ei saa midagi võtta. Mida saan ma sellelt, kel pole ivagi. Tal pole muud lootust peale lootuse Jumala peale. Sufist on alles jäänud vaid suur ei!" Ta ütles: "Sa ju ei taha, et ma sinust süüdlase teen, olgu sulle lubatud see, mis muidu keelatud on. Ole pealegi, sina taevalaotuse-taoline pettur, kellel pikk käsi, kuid vähe kasinust. Ükski süda pole vaba himust ja ahnusest, selle maa pinnal ei ole ühtegi kindla meelega inimest. Ära anna oma usku kuradi kätte, ära anna Hiina keisri käevõru koerapoisile. Kui aga annad, isand, pead ise selle eest vastust andma, sest kord kaotatud usaldust ei saa enam tagasi. Maailm on pahesid täis, siin tuleb olla taibukas. Võta kinni usu hõlmast ja käi tema kannul. Taevas ei ründa neid, kel pole raha, vaid uhkeid rikkaid karavane. Kuni selle tee vahimees ise röövel on, siis on parem olla vaene kui rikas. Kui targal pilgul uurida maailma, siis võib tõdeda, et mesilase hädad sugenevad kogutud meest. Lõvi on mõru vahest seepärast, et pärast surma ükski loom tema raibet ei puutuks. Küünal kahaneb ülespoole pürgimisest. Kuu hakkab kahanema täiskuuks saades. Tuul keerutab üles palju tolmu, kuid vaikselt jäädes kaotab taas kõik käest. Veelind peaks teadma, kui suureks ohuks on kalale kirev soomus. Kullal, mis mõõdab ära su himude suuruse, on viiekordse palvelausumise kaal. Selle himude tee kütkeist vabaned sa alles siis, kui sa Nizami kombel loovutad kõik."

Lugu puuviljakaupmehest ja rebasest

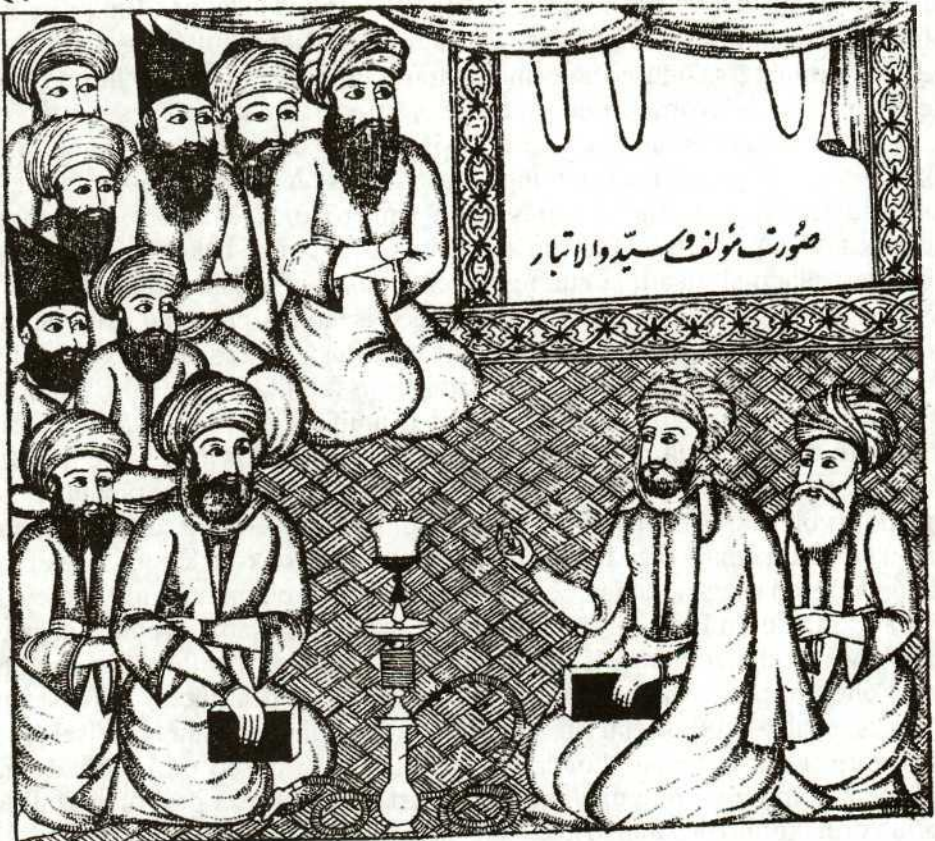
Ühel Jeemeni puuviljakaupmehel oli pood, mida valvama oli pandud rebane. Püüdlilikult pidas ta silmas tänavat ja kaitses sedasi kaupmehe kodu. Varas proovis küll igasuguseid riukaid, ent ühestki imeteost ei olnud kasu. Siis laskis ta kõikidele imestuseks oma silmadel kinni vajuda ja heitis pikali nagu sügavasse unne suikunu. Kui rebane nägi seda hunti magavat, tuli talle endalegi uni, mis ta maha surus. Varas aga ruttas selle une arvel kasu saama, tuli kähku ja viis kukru koos kõigega. See, kes selle tee teeb endale magamisasemeks, jääb ilma oma peast või vähemalt mütsist. Tõuse, Nizami, siin pole magamise paik, sest on tulnud aeg kõigest lahti ütelda!

Lugu noorest kuningapojust ja tema vanadest vaenlastest

Kuulsin kord lugu sellest, kuidas kaugel Mervis elas kord kuningapoeg, sale nagu küpress. Vanade riigimeeste sagimisest sündis talle aina tüli ja kogu maa oli sellest ärevil nagu päevade kulg. Ta noorus tegi vanadele palju muret ja sellest murest tajus ta sugenevat endale suurt ohtu. Ühel ööl, kui ta oli muremõtetes magama uinunud, ilmus talle unes vanataat, kes kõneles: "Sina, noor kuu, lõhu maha vana torn, sina, noor õis, murra ära vana oks! Alles siis, kui sinu võimule allub kogu maa, muutub su meel rõõmsamaks!" Kui kuningas oli oma raskest unest ärrganud, kõrvaldas ta oma kaaskonnast vanurid. Ta rajas uue ehituse ja koristas ära vana. Uue kuninga all muutus kogu maa uueks.

Kuningriigi lagundajaid ei tohi au sees hoida. Sõnakuulmatu sõjavägi tuleb ruttu hajutada. Pungast ei võrsu enne uut oksa, kui vana oksa kael pole murtud. Enne kui oja kallas pole kindlustatud, ei leia temast tuge suur plataan. Enne kui allika suu pole puhtaks haritud, ei sünni maapõue silmast ja südamest vesi. Kõik väline sinus saab alguse sisemisest. Kuulata vaid, ta on su parim nõuandja. Kui kaua viivitat veel? Tõmba mõök tupest! Kui kaua vaevled veel vastuolude sees? See hingus ei ole süttinud maisest tulest, maisus ei ole selle puhtuse vääriline. Puista selle puhtuse ette kõik, mis sul on, sest üllusega pälvitud nimi toob sind ettepoole teistest. Ülikud, kelle päralt on au ja rikkus, leiavad igavese aarde helduse varal. Oled õnnega koos, kui külvad helduse seemet, sest sealpool ülestõusmist võrsub sellest sulle paradiisiaed. Jumal, poeta sellest rikkusest, mis on peidus sinu helduses, kübe ka Nizamile, sest ta on üks sinu rahva seast!

زان که فرمودی تا در پیوم ازو نمیری در آورد
 و غایب بودم از کوه خور
 و از کوه خور که در کوه خور
 بنام از کوه خور
 زان که فرمودی تا در پیوم ازو نمیری در آورد
 و غایب بودم از کوه خور
 و از کوه خور که در کوه خور
 بنام از کوه خور

صورت مؤلف سید و الاتبار

حکایت خلقت آدم

ترا کرد ساقی مرا می پرست
 بشر را عسیر و مکر کند
 سخاری که باشد سخا ازین
 که دارد زهر کوه سستی
 رسید جهان آفرین انتخاب
 حسان کرد از خاک خسار

چو تو خواستی ایجاد آدم
 که اکنون بخارم بروی زمین
 که ایاد که کوه نقش کشتی
 چو گفتند زمین را که جیب آ
 ازین خاک کج کج نهان ا

که تا خسر از آن نشاء دروان
 ازین با کج خستند
 برآمد خیل لایک خوش
 کند در زمین پکان خجکی
 همه تا توان توانا نم

بد ساقی آن می روزگار
 ز عمرت چنان و او دیده
 چو در آفرینش زان کند
 از آن با کج آفرینش هو
 پر از کسب اول باشد و کج
 شما جمله نادان و دانم

Lugu Džamšiidist ja tema lähikondlasest

Kuningas Džamšiidil oli usaldusalune lähikondlane, kes seisis talle lähemal kui kuu päikesele. Edu oli viinud noormehe nii kõrgele, et kuningas pidas temast rohkem kui ühestki teisest. Et kuningas teda endale kõikidest lähemaks pidas, usaldas ta ka tema hoole alla kõige suuremaid saladusi. Ehkki nooruk oli kuninga lemmik, püüdis ta alati olla kuningast võimalikult kaugel nagu nool vibust. Kuninga saladused koormasid tema hinge, sest ta ei tohtinud neist kellelegi rääkida. Kord tuli noormehele vastu vanaeit, kes, nähes tema põsetulpe kollasemana omaenese õitest, küsis temalt: "Küpress, miks on su ilme nii sügisene, sa ju jood vett kuninga ojast? Miks oled kahvatu – sul ei ole ju muresid? Millest sugeneb kurbus keset sinu rõõmu? Miks on sinutaolisel noorukil vanuri nägu? Miks on su tulbiõis närbuma hakanud? Sa seisad kõikidest lähemal maailma kuningale, elu peaks sulle pakkuma kuninglikke rõõme! Kuninga heldus teeb näo rõõmsaks, iseäranis pälvivad seda heldust kõige lähedasemad sõjamehed!" Noormees vastas: "Sa ei saa millestki aru, sa ei aima, mis toimub mu hinges. Kärsimine on toonud hinge valu, sund end vaos hoida on mu näo kollaseks teinud. Kuningas on puistanud mu hinge saladuste aardeid oma mõõdu järgi, kuid minul ei jätku jõudu kanda sellist koormat nagu tema oma. See, mis on usaldatud minu hoolde, on suur, kuid mul pole voli suurt saladust ühelegi edasi öelda. Olen seetõttu sunnitud alata oma keelt talitsema, kõige lõpuks olen loobunud üldse kõnelemast. Ma ei tohi sinuga lobiseda ega naljatada, sest saladuselind võib ootamatult mu keelelt ära lennata. Saladus, mis ei tohi südamest välja pääseda, seisab seal paigal ja paneb temast vere välja voolama. Kui ma kuningate saladuse maailmale avan, jätab õnn kohe mu pea." Vanaeit ütles: "Ära nimeta, ära pea ühtegi inimest oma sõbraks, usalda vaid iseennast. Ära luba endale läheneda ühelgi teisel, isegi oma varjust katsu eemale hoida. Parem on, kui su põsed on kollased nagu kuldraha ja mitte ei löö punetama voolavast verest. Keset ööd olen kuulnud palju kordi, kuidas pea hüüab keelele: Vaata ette! Kui tahad säilitada pead, siis ära pruugi keelt mõõga kombel. Kui sa pole päev, siis ära too saladusi valguse kätte. See, kes oma keele vaos hoiab, on mees, üksnes hull koer riputab keele suust välja. Tark annab sulle nõu pidada keel hammaste taga, sest mõök on hea siis, kui seisab tupes."

Sellest õpetusjutust saab hing teada, et pea käekäik on usaldatud keele kätte. Kui sa ei ole nagu kannike, kes tõmbab endale tähelepanu lõhnaga, siis ei tule keegi oma keelega su pead maha lõikama. Hoiä oma keel suukoopas peidus, siis ei pea ohkama timuka vaibal. Sule suu, ehkki ta on täis maiustusi, sest seinä taga on palju kõrvu. Ära kuula halba, nüüd on aeg olla kõva kuulmisega. Ära kõnele halba, on aeg vait olla. Kui kaua sa veel kirjutad? Pane maha sulg ja sule suu, muidu kirjutatakse sinu kohta. Pese vee kombel maha kõik, mis oled kuulnud, vaiki nähtust nagu peegel. Seda, mida uudishimulikud panevad tähele öösel, ei kõnele nad eales päeval. Seetõttu ka see tähtedega ehitud kuppel ei kõnele päeval kunagi sellest, mis toimub öösel. Kui tahad sellelt telgilt elutar-

kust õppida, siis ära kõnele päeval seda, mida nägid öösel. Öö on nagu aarete pelgupaik, temas on varjul paljude südamete rikkused. Need, kes on mõttega asjade sisemuse poole pöördunud, kulgevad välguna ega kõnele sellest, millest möödusid. Need, kelle pea ulatub kõrgemale üheksandast taevast, ei lase oma pallil veereda üle mänguväljaku ääre. Silmad ja keel, mis peavad sõprust sisemusega, on nagu juuksed peas ja nahk ihul. Armastus, mis teeb looride taga imesid, ruttab sealt välja tulles kohe veinimajja. Selle sõlme võib sõlmida üksnes usu lõngast, mis on tehtud kraasija käe alt tulnud puuvillast. Õiepung, mis varjas oma saladust loori taga, muutus vereloiguks, kui avas oma suu. Suu ei suuda eales olla selle ülevuse vääriline, südame lugu suudab jutustada üksnes südame keel. Seda sööki sobib süüa ainult südame kausist, kui teda suhu võtta, muutub ta tuleks. Ülimalt kõneosav on vaid suletud suu ja pikk meel on kõige kärmem. Südame valgus läkitab oma sõnumi sellele, kes on oma suu teistele laenanud. Südame kõnet, milles on varjul südame sõnum, on võimalik seletada üksnes südame keele varal. Kui su süda on sama rõõmus nagu Nizamil, siis on rahukuningriik üleni sinu päralt.

Nizami kohta vaata ka Looming 1995, nr 2, lk 245-255

PEETER LINNAP

EVE LINNAPI KODU JA KODUTUS

Varem tegi Eve Linnap ilte, mis ajendasid kasutama belletristlikku kirjeldusvormi: "...Pargimotiivid" esitavad topeldatud, väga kammerlikke vaateid pargiarhitektuuri arhetüüpsetest elementidest. Vaatepunktide simultaansuse tõttu meenutavad nad õige pisut renessansieelset kristallilist perspektiivi või mõnede kubistlike autorite töid, viidates taju konstantsuse printsiibile... Mingit eriti pingestatud konflikti kahe ülestikku kopeeritud tekstikihi vahel ei toimu, sest nii motiivistikult kui stiililiselt on need peaaegu identsed" (P. Laurits, Kaheksakümnendate Eesti fotost. Otsata ja alguseta. Vikerkaar 1990, nr 1, lk 44).

80ndate aastate lõpul pääses Eve Linnap tihti nägema teistsugust kunsti, kui õpetati Eesti Riiklikus Kunstiinstituudis, ja lugema seni tundmatut kirjandust. Arvukad maailmarännud kujundasid temas uusi seisukohti nii iseenda kui kunsti ja seda ümbritseva suhtes – esialgseks tagajärjeks kodust võõrandumine, muutumine kehast lahkunud hingeks või "orbitaalkunstnikuks", kelle olek on kaaluta ja rahvuspiirideta.

Vaadates Eestit tavaliseltki reisilennukilt, kultuur meile silma ei hakka – mida näeme, on vaid lõputu loodus. See ei inspireeri arutlema, kas on tegu tööstusriigiga või kadusid korstnad juba ammu – põhjusel, et võeti vastu otsus

hakata postindustriaalseks. Nagu 90ndate alguseks polnud me jalg astunud kaugelgi mitte kõigile maalappidele oma kodu 45 215 km² suurusel territooriumil, oli ka meie kunst kaugel "spektraalsest avarusest". Rääkides küll kunsti seostest kosmosega ja uhkustades taidepiiri aina "avangardsema" rüvetamisega, on tagaplaanile jäänud see, mis meile lähedal ruumis ja ajas. Vallutatu unistus, et vähemalt kunst millestki ei sõltu, on muutunud ahistavaks kui riiklik kunstistandard. Räägitakse formalismi "kaudses kõneviisis", vaid pelk mõte, et **dokumentaalne eneseteadvustus**, mis kõneleb isiklikult ja intiimselt, tänapäevaselt ja otse, võiks kunst olla, tundub ketserlik. See viitab vaid ühele – selget ja kontrastset enesepilti, oma peegelkujutist häbenetakse nagu lähimenevikkugi.

1993. aastal, mil Eve Linnap asus pildiliselt mõtestama oma personaalset ajalugu ja lähedaste saatust, pidanuks seda just oodatamagi. Ometi rändavad ta teosed mööda Euroopa kunstimetropolide galeriisid, ilma et neist kodus vist teatakski. Paralleelselt toimub sotsiaalse kunsti "maaletoomine" välisriikidest – menukaupade hulgas AIDS USAst ja feminism Skandinaaviast.

Eve Linnap (s 1960) on kunstnik, kes muutudes iluloojast humanitaarteadlaseks ja sotsioloogiks, on oma tegevusteraviku suunanud enese ja ajaloo, saatuse ja ühiskonna uurimisele. Kunsti ja teaduse meetodid lähevad siin lootusetult sassi, pilditegemine muutub justkui teadustöö üheks väljundiks – sedagi vist "vanast harjumusest". Tahtmata fotot senises mõttes "kujutavaks kunstiks" teha ning pööramata tähelepanu arvamusele, et fotograafia poolitub "dokumentaalseks" ja "kunstiliseks", loob ta oma pildilis-tekstilis-numbrilise organismi "Eesti Kodu" (1992–93).

Neid kümneid püstformaadis fotokollaaže pingestab visuaalse informatsiooni rohkus, mis paiguti muutub koormavaks. Poolteisemeetristel tahvlitel vaatavad meid vana- ja uusaegsed näod, ajaloolised ja praegused fotod. Inimesed neil osapiltidel on kokku saanud sündimise, abiellumise, töö ja surma puhul; fotod trehvavad Eve Linnapi tahtel ja seepärast, et luua uus, järelduisi võimaldav tervik. Uue organismi aura on alandlikult sügav, mitte kunsttööstuslikult kõrk.

Vanade fotode rohkus tekitab meis pisut minevikumelanhooliat, kuid kollaažilik lauseehitus ei lase sel settida fotograafiliselt tooreks *naivetè*'ks.

Nende teabekonstruksioonide ehitusmaterjaliks on enamalt valmistooted: albumifotod, joonistuste reproduksioonid ja koopiad isiklikest dokumentidest. Vaid suured originaalfotod, mis tihti kujutavad portreed või hoonet, viivad lõpptulemuse välja reproduksioonide topeltvahendatud maailmast. Neil ongi ses segasevõitu arhitektuuris keskne koht. Tänapäevasele maailmatajule iseloomulikult puudub ka siinsetes konstruksioonides "oleviku" mõiste, visioonides monteerub üheaegseks haaratavuseks minevikuline ja nüüdne, elav ja surnu, autentne ja fiktiivne.

See pole tõesti ei "fotokunst" ega "dokumentaalfoto". Kui kunst heidab kaamerapildile ette valikuta salvestamist, siis Eve Linnap arvab "ükskõiksuse" foto loomulike omaduste hulka ega võitle sellega. Ehk seisab siis "Eesti Kodu"

lähemal dokumendile? Jah ja ei: jättes kasutatud fotode pinnad puutumata, muudab ta need ometi märkideks ja kaasab oma suurejoonelistesse konstruktioonidesse. Uusehitiste territooriumil saavad füüsiliselt kokku fotod, need inimeste teisikud, kelle prototüübid ise eri sajandesse kuuluvad.

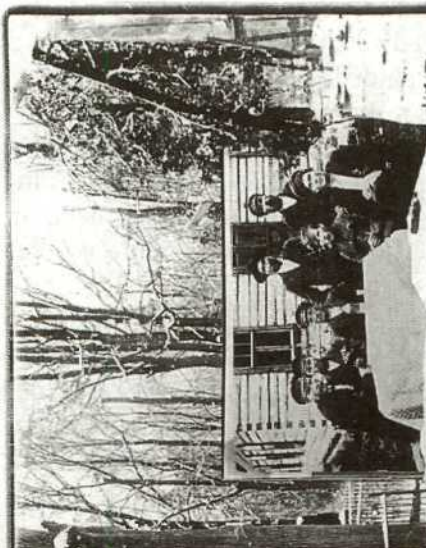
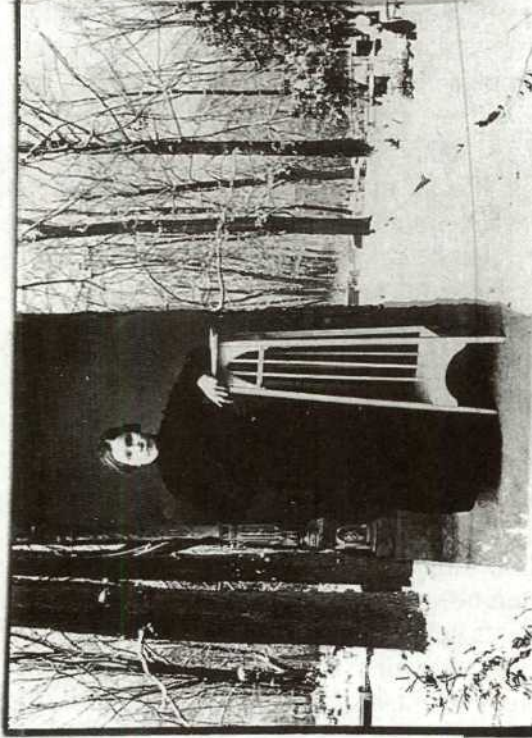
Vaadates neid hetki ja kodusid läbi nelja põlvkonna ning saja aasta võib esmalt jääda mulje, nagu korraldataks siin mingit suguvõsa juubelikokkutulekut, genealoogilist näitagitatsiooni või fotograafilist statistikat. Viimast kinnitavad ka riburadapidi tööde paremasse äärde tulbastatud aastaarvud – need on nõnda küüniliselt monotoonsed, et loovad mulje erinevate väeringute võrdlemisest. Lugesdes luupainajalikke daatumeid nüüd veidi rahulikumalt, näiteks fotode raamkonstruktioonina, teatava joonlauana pildimateeria mõõtmiseks, muutub nähtavaks erinevate saatuste sündmuseline koormatus. Neid elude kokkuvõtteid, "saatuste diagramme", omavahel kõrvutades muutuvad erinevused võrreldavaks, tüüpiline kombatavaks ning välja joonistuvad rahvusliku ajalooramatute kontuurid. "Raamatu" peateljeks pole revolutsioonid ega sõjad, isegi mitte arhitektuur, nagu ta korduvast majakujundist algul tunduda võib. Need on personaalsed ajalood, mis kulgevad ja eemalduvad, lahknevad ja koonduvad – saades kujuteldavaks kõiteks läbi "kodu" mõiste.

"Eesti Kodu" pole siiski pelk tähelepanekute täppisteadus – statistika, sest tõlgenduse suunda ei suruta meile peale. Pildiorganismide taustavad küll numbrirjadad, kuid nähtavalt suunatud liikumine puudub. Pole ei progressi ega selgelt progresseeruvat allakäiku – antidarwinlikku taandarenguteooriat siit ei leia. "Eesti Kodu" on **isikukeskne**, jälgides erinevate inimeste saatust aja lõikes ja kõrvuti, üsna improviseerivalt konstateerides eestlaste erinevaid elukäike. Vaatamata sellele et need meile üldiselt ehk teada, saavutab autentsuse kontsentratsioon siin uue kvaliteedi, tehes nähtavaks mõnegi senise aimuse – on, mille üle mõelda.

Eve Linnapi silmanähtavalt järsule suunamuutusele – illusoorsest autentseks, abstraktsest konkreetseks, romantilisest sotsiaalseks jne – vaatamata on tema maailmanägemise arhitektuur vähe muutunud. Nagu oma kunagistes elegantsetes käsikoloreeritud kihelistes maastikes ja pargiillusioonides vaatab ta nüüd asjadele "liitsilmselt", justkui **mitmest vaatenurgast** korraga. Kui "maastikes" toimus see kahe teineteisele väga sarnase kaadri vaevumärgatava nihkega kokkukopeerimisel, siis "**Eesti Kodu**" juures on olukord komplitseeritum. Lõppteose mosaiiksus **legaliseerub**, see pole enam arglik ja latentne, ühel pildipinnal kohtuvad erinevad ajastud, linnad ja Eesti maakohad ning inimesed erinevatest põlvkondadest. Kõiki neid ühendavaks niidiks on **kodu** mõiste. Kui varem summeerus Linnapi töödes erinevatest vaatenurkadest kokku elav, kuid siiski romantiline ruumiillusioon, siis nüüd haarab tulemus pigem aja jõujoonte kui peegelsaalide tühja salapära järele. Simultaansuse strateegia sihiks saab võimalikult autentne **sotsiaalne** kogemus.

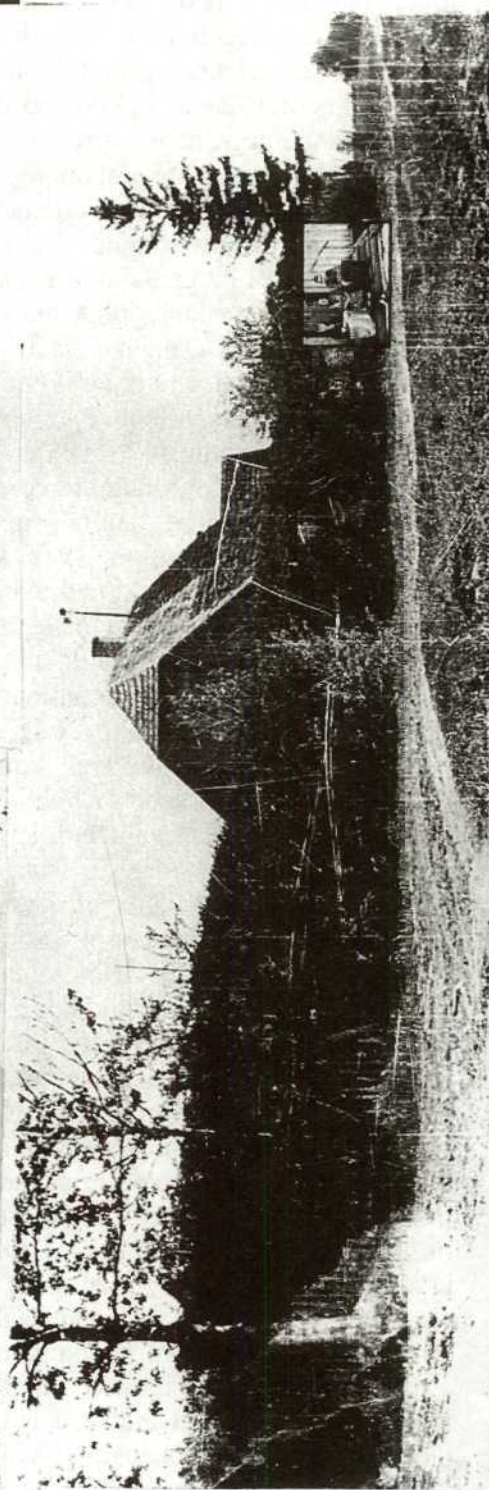
Nende püüdluste õilsusele vaatamata tekitab teos ka ridamisi küsimusi. Kellele on see õieti määratud, kas Eesti või välispublikule? On siin eestlaste jaoks üldse midagi avastuslikku? Seniste reaktsioonide järgi otsustades näib,

'97
'98
'99
1900
'01
'02
'03
'04
1905
'06
'07
'08
'09

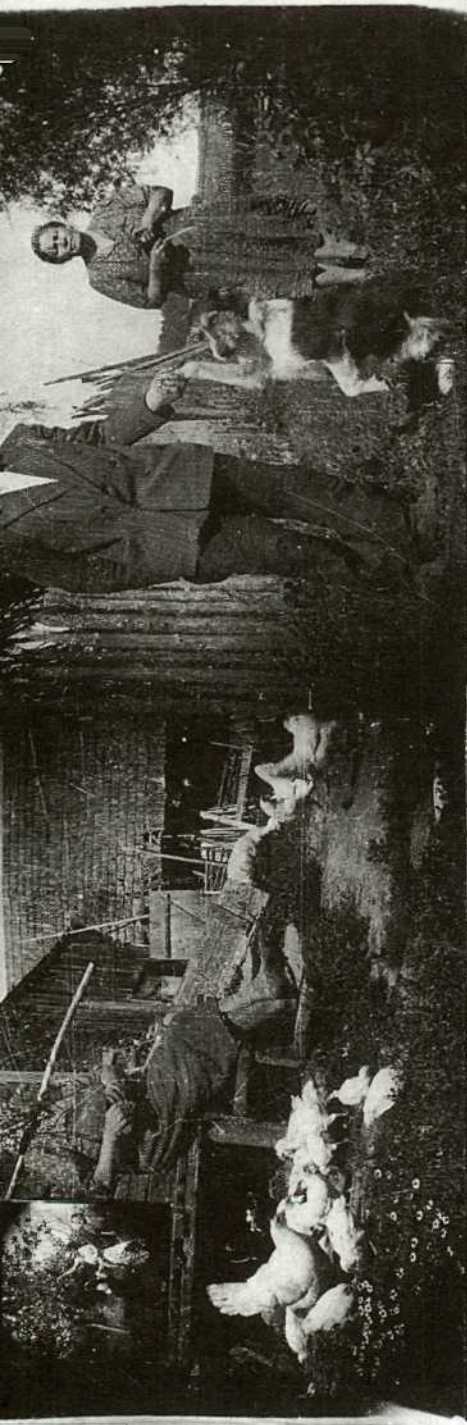
192
'2
'2
'2
193
'3
'3
'3
'3

1936
'37
'38
'39
1940
'41
'42
'43
'44
1945
'46
'47

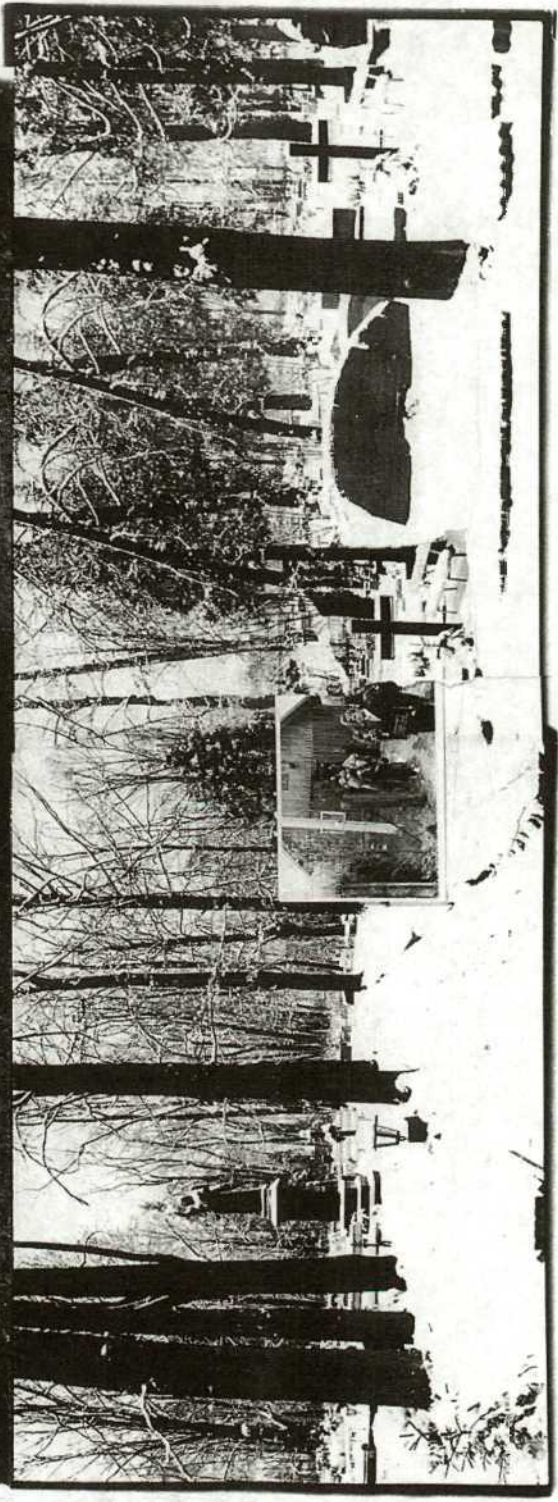

1955
'56
'57
'58
'59
1960

'51
'52
'53
'54

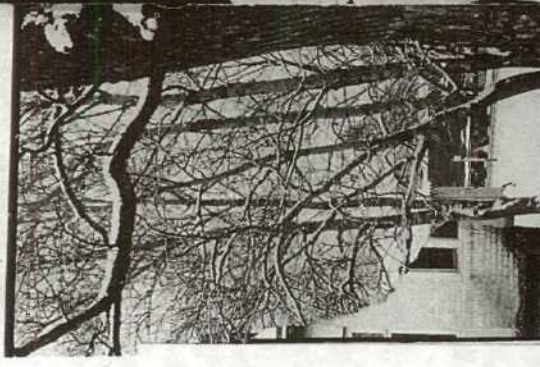
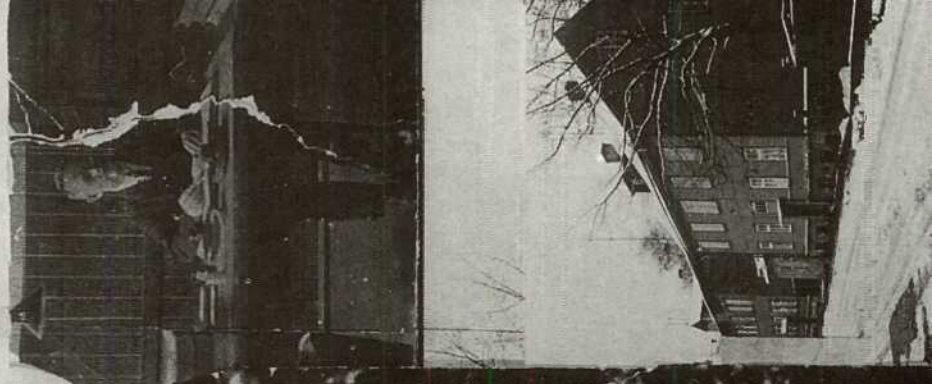
1965
'66
'67
'68
'69
1970
'71
'72
'73
'74
'75
1976

EVE LINNAP

1884
'85
'86
'87
'88
'89
1890
'91
'92
'93
'94
1895
'96

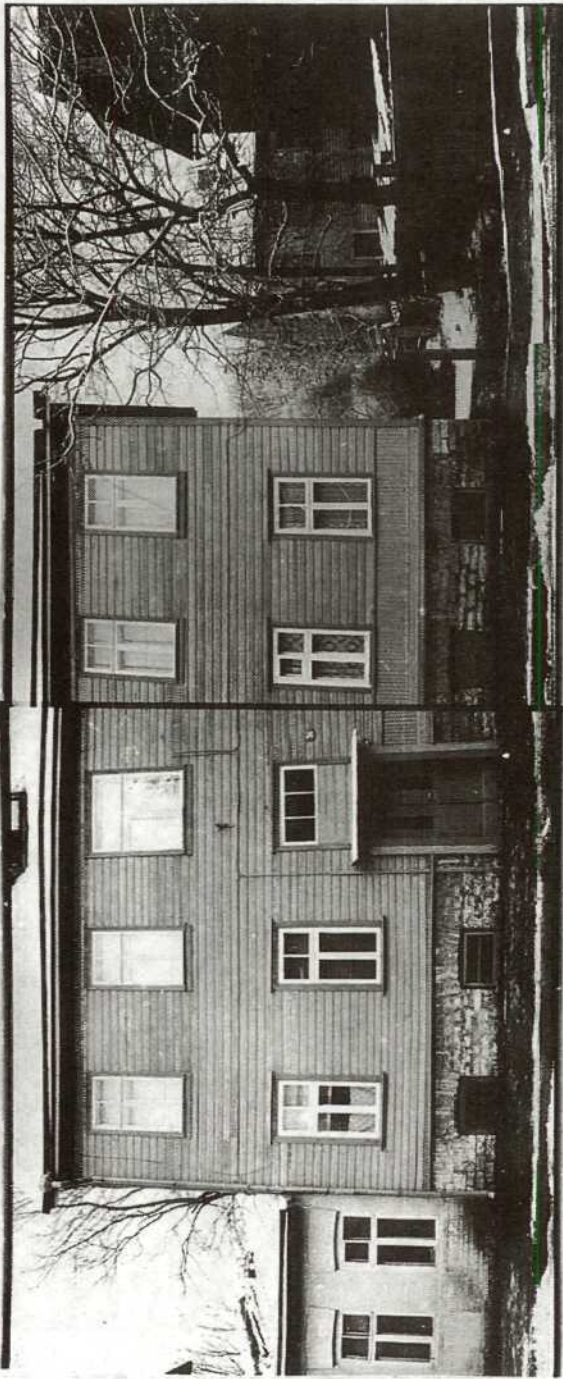
1920
'21
'22
'23
'24
1925
'26
'27
'28
'29

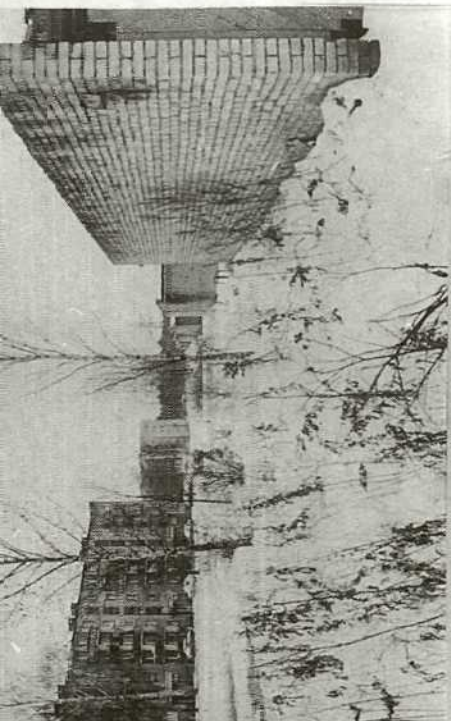
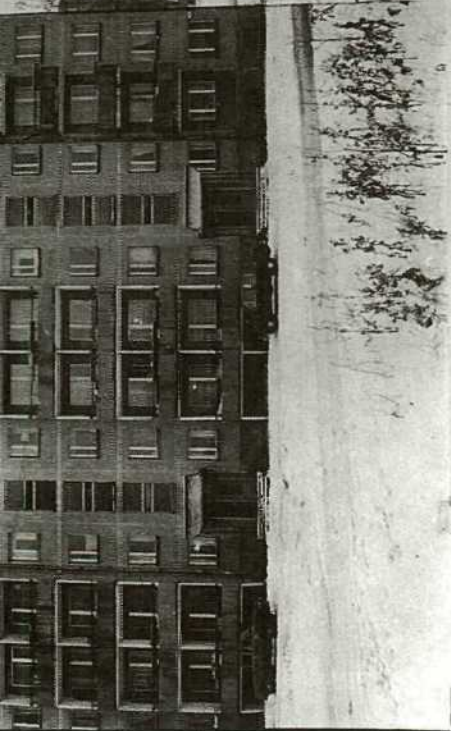

'33
'34
1935
'36
'37
'38
'39
1940
'41
'42
'43
'44
1945
'46
'47
'48
'49
1950
'51
'52
'53
'54
1955
'56
'57
'58
'59
1960
'61
'62

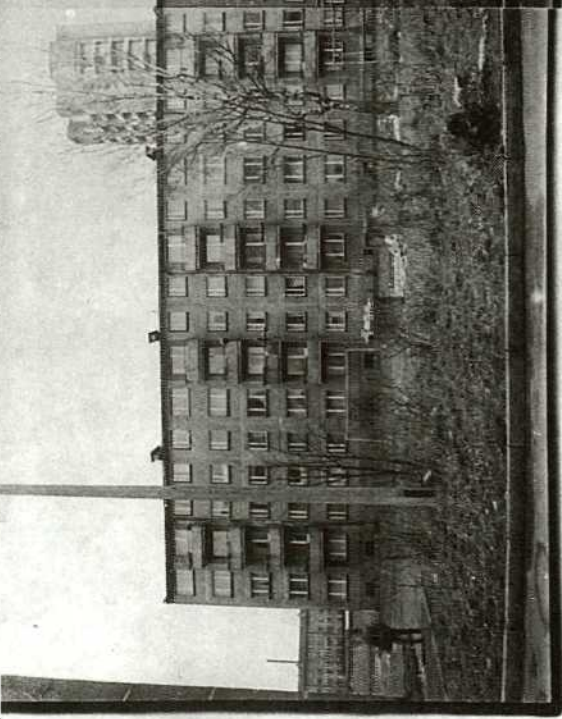
1930
'31
'32
'33
'34
1935
'36
'37
'38
'39
1940
'41
'42
'43
'44
1945
'46
'47
'48
'49
1950
'51
'52
'53
'54
1955
'56
'57
'58
'59

'63
'64
1965
'66
'67
'68
'69
1970
'71
'72
'73
'74
1975

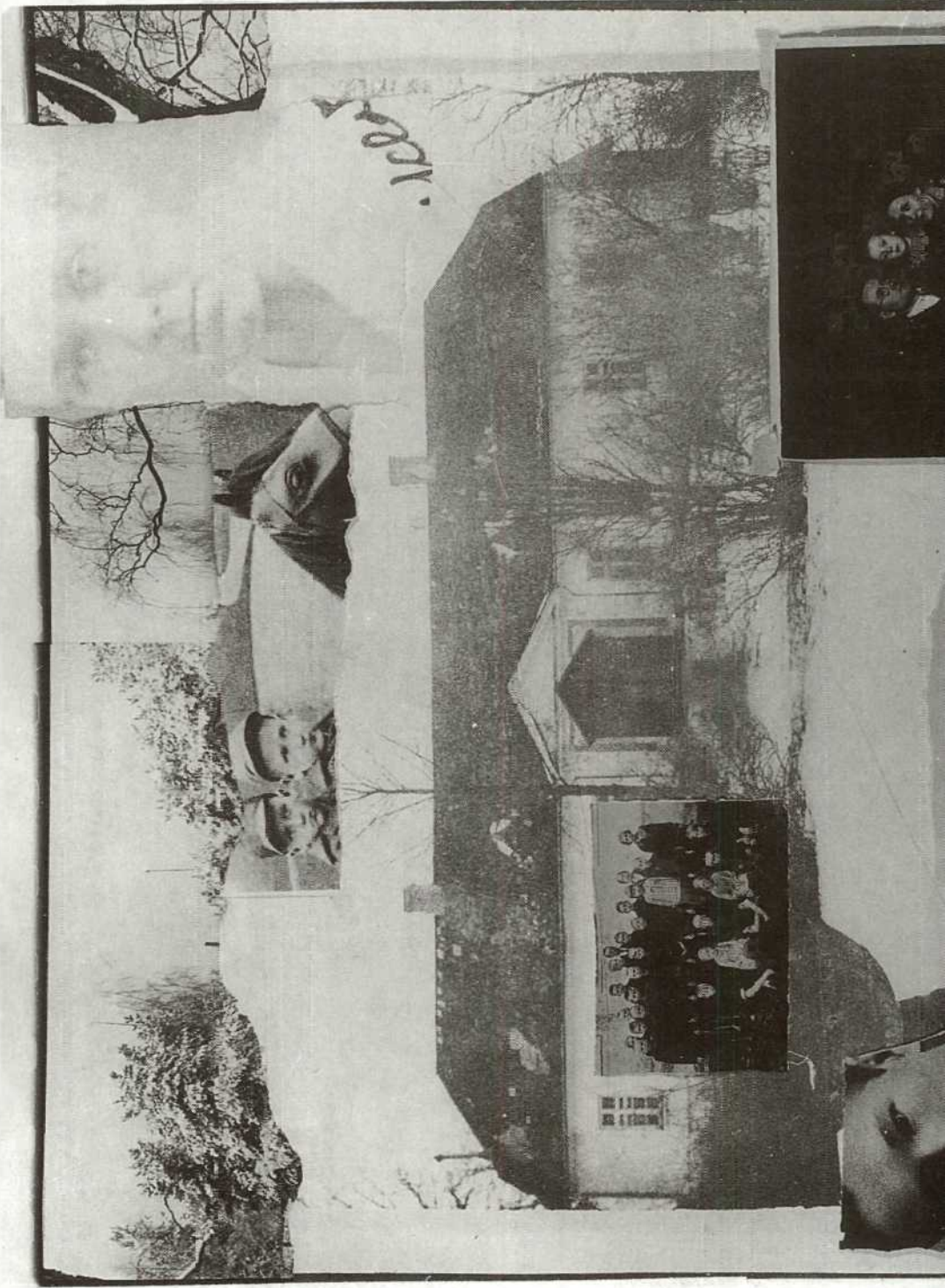

1976
'77
'78
'79
1980
'81
'82
'83
'84
1985
'86
'87
'88
'89
1990
'91
'92
'93
'94

1894
'95
'96
'97
'98
'99
1900
'01
'02
'03
'04
1905
'06
'07
'08
'09
1910
'11
'12
'13
'14

1915
'16
'17
'18
'19
1920
'21
'22
'23
'24
1925
'26
'27
'28
'29
1930
'31
'32
'33
'34
1935
'36

15. juunil 1944.

Ballad, armastatud!
Seda tuleks meil teha
tõrgete vastu, aga jõuab
jätta. Tänu. Alas, praegu
ei ole võimalik meid
sõjast vabastada.
Kui hakkab jääma, kirjutan
tulla teile.

Ballad! Iga valla, mis
sage, olge teie jaoks ja
teie jaoks!

Sid teie kirjutatud sõda
mest teie jaoks.

1944, mis, mis, armastatud!
Kõik, mis, mis, armastatud!

inimesi, peab olema kaks
kaks kaks ja mille jalg
tõttavad.
Müll teie kirjutatud sõda
ja teie sõjast vabastada.

Arastatud

Sosva, aprill 1942

Arastatud

et "Eesti Kodu" pakub enamat vaatajale väliskontekstist. Fakt, et teos, mida on menuga näidatud Glasgow's ja Derby's, Rostockis ja Kielis, Helsingis ja Kopenhaagenis – on tänaseni Eestis eksponeerimata, räägib mõndagi. Et Eesti kunst ja Eesti kodu on erinevad asjad; et Eve Linnap pole "eesti kunstnik" ja et kunstis nagu kirjanduseski eksisteerib mõiste "Estonica" – Eesti kohta käiv.

Arvan, et selle teosega on lugu keerulisem kui vaid "tahtmatus enesele otsa vaadata või ajaloos sorida". Nagu teistegi kunstitööde puhul, mis ei mahu puhtformalistlike tõlgenduste raamidesse ega paku vaid "puhast meelelist elamust", lähevad ka siin meie arusaamad kunstist lihtsalt sassi. Ükskõik kui ketserlik see ka poleks, peame ringiga naasma "teose sisu" juurde. Et isiklik paturegister puhas hoida, veeretan süü ühele Eve Linnapi lemmikutest, ameeriklasele Thomas McEvilley'le, ehkki ta seisukohad on tänaseks juba üldlevinud.

Kõneldes kunstiteose "sisust" kaasaegses mõttes räägib ta koguni selle 13 avaldumisvõimalusest, millest vaid üksainus on puhtmeeleline. Ülejäänud tosinast kehtivad "Eesti Kodu" suhtes nii mõnedki. Foto puhul varemkurdetud piirangust, et see vaid asjade väliseid külgi **kirjeldab**, ei vali, summeerib ega "arva", on Linnap teinud vooruse – ta arvab ja võtab seisukoha, kui fotosid uueks tervikuks monteerib. Teos töötab fotograafilise dihhotoomsusega, kaamerapildi esitlevus on siin oluline, see, **mida** kirjutad, esmatähtis. Kollaaže täiendavad üksikud seosetekstid – assotsiatiivsed märkmed, mis pildilist keerukust adresseerida aitavad. Kuigi need fotod ka ise enda eest räägiksid, on lisatud kommentaatoritekst – **informatiivne** ja **kujundit toetav**. Pildikõne arvestab siin teisigi "greenbergiaanliku" eetika meelest kunstiväliseid tõlgendusparameetreid: **meediavalik** (foto) omab võtmetähendust, sellest lähtuvalt toimib teose ajaline suunitlus rõhutatult konkreetse, tõlgenduse eeltingimus – **kontekst** on vähemalt sama oluline kui puhas elamus. Kasutatud on ka fotograafilisele pildile omast anonüümsust – me ju ei teagi, kelle pilte Linnap oma sünteesides kasutab.

Kuna "Eesti Kodu" hindamisvõimalusi on niisama arvuvalt kui seda moodustavate leiufotode tükke, rebendeid, koopiaid, numbrilis-tekstilisi lisandeid, siis tundub loogiline, et erinevaid suhtumisi mitte vähem ei teki. Tõeliselt huvitav saab olla vaid üks küsimus. Kas me iseennast selle lõpmatulähedase võimaluste hulga juures peame täiesti vabaks, täiesti sõltumatuks valikuid tegema?

HENRY CORBIN

MAA ON INGEL

G. T. Fechner jutustab oma raamatus "Über die Seelenfrage: ein Gang durch die sichtbare Welt, um die unsichtbare zu finden" (Leipzig, 1861), kuidas kord ühel kevadhommikul, kui Maa kümbles kõike uueks muutva valguse sees, tajus ta mitte pelga esteetilise ideena, vaid tõsikindla nägemusena, et Maa on Ingel, ülev ja reaalne nagu lilleõis. Ta lisab nukralt, et sellist kogemust peetakse tänapäeval meelekujutluseks, kuna on teada, et Maa on kerakujuline keha, ja kui tema kohta enamat teada soovitakse, siis tuleb minna mineraalidekogu uurima.

See väike lüüriline pihumus ajendab mõtlema kahe teema üle. Esmalt meenutagem, et Fechner kirjutas ise raamatu "Zend-Avesta", mis on tema olulisim filosoofiline teos. Selles arendab ta mitmes seoses käsitust põhjendamisest analoogia varal; see toimub küll range filosoofia nõuete arvel, kuid selles on tunda suutmist tajuda sümboleid. Peale pealkirja ei ole sel raamatul midagi ühist zoroastrismi mazdaismi püha raamatuga, kuid temas on olemas *cognitio matutina*, mille varal Maa ilmub meie filosoofide kui Ingel. See on täies vastavuses "Avasta" tavaga – seoses kuu 28. päeva rituaaliga loetakse sellest: "Me pühitseme seda liturgiat Maa auks, kes on Ingel."

Muidugi ei ole Fechneri nägemus igas asjas täpne. Näib, et ta samastas kevadise valguse nimbuses viibiva Maa Ingli enda kujuga, ehkki tegelikult on maine aupaiste pigem ausäras ilmuva inimesena nähtava Maa Ingli liturgiline looming ehk hierurgia. Kuid selline täpsem tajumisviis saab lähtuda ikkagi vaid tunnetusorganist, mille mandumise ja unarussejäämise üle Fechner kurdab. See on teine teema mõtlemiseks. Maa Ingli sõrjutamine kujutlemise kui ebareaalsuse valdkonda tunnistab ja tõendab, et Maa kogemise selline viis on seotud psühhoospiirituaalse struktuuriga, mille peame uuesti avastama, et

õppida hindama niisuguse tunnetustee võimalusi.

Niisugune tunnetustee eeldab põhimõtteliselt, et on olemas tunnetusvõime, mis ei piirdu ainuüksi abstraktsete mõistete loomisega ega ka meeleorganite andmetega. Seetõttu – kuivõrd sellel on mõtet mazdaismist kõnelemisel – kutsub Fechneri käsitus meid mõtisklema järgneva üle: Maa kogemisest mazdaismi angeloloogia vaatepunktist ning sellest sugenevast viisist tajuda olendeid ja asju hoopis teistmoodi kui meie positiivne teadus, antud juhul geograafia, eranditult õigeaks tunnistab.

Kohtuda Maaga mitte kui füüsiliste faktide kogumiga, vaid kui tema Ingli isikustunud ilminguga, tähendab viibida psüühilises valdkonnas, kus pole umbisikulisi abstrakteid mõisteid ega ka pelki meelegaistinguid. Selleks on tarvis tajuda Maad mitte meelteandmete kogumina, vaid nägemusliku algkujundina; kuivõrd sel kujundil on isikulise olendi jooni, siis "sümboliseerib" ta oma kujuga ühtlasi seda osa tunnetajast enesest, mis on peidus hinge enda varjatuimas olemuses.

Maa Ingli nägemine toimub vahepealses maailmas, mis ei ole filosoofia olemuste maailm ega ka meelteandmete valdkond, millega tegeleb positiivne teadus, vaid isikustatud kujul ilmuvate algkujundite kõiksus. Taipamaks seda kõiksust, milles Maad tajutakse, kujutatakse ja kohatakse kui tema Ingli isikut, tuleb jõuda teadmiseni, et selles valdkonnas ei ole tähtis leida vastuseid elamusi puudutavatele küsimustele (*mis see on?*), vaid pigem isiksuste kohta käivadele küsimustele: *kes ta on?* ja *keda ta kujutab?* Näiteks – *kes on Maa, kes on vesi, taimed, mäed, keda nad kujutavad.* Seetõttu on vaja käsitada Maad kui angelofaaniat (ehk tema Ingli ilmumist vaimus) mazdaismile olemusliku analoogia taustal; see annab ta kosmoloogiale ja

---

Henry Corbin, *La terre est une ange*. Rmt: H. Corbin, *Terre céleste et corps de résurrection de l'Iran Mazdéen à l'Iran Shī'ite*. Paris: Buchet-Chastel, 1960. Lk 23-40.

loodusekäsitusele struktuuri, milles sugeneb vastus küsimusele *kes?*.

Vältimaks väärkäsitusi ja täpsustamaks angeloloogია mõiste piire ja mõelda mazdaismile iseloomulikust Maa hierofoaniast, peame veel kord meenutama järgmist: angeloloogia on zoroastrismi mazdaismi eriomasemaid jooni, sest ta ei lase end taandada tõsimeelseks abstraktseks monoteismiks ega ole mingil moel käsitatav ka "muistsete jumalate" naasmisena ja zoroastrismieelse poliiteismi taastamisena. Kanoonilise "Avesta" või vähemalt selle säilinud osa vaimne morfoloogia, mille piires on võimalik mõista ja hinnata realselt kogetud vagadust, viib meid mõistma ka rituaali, mis on säilitanud oma keskse osana Zarathuštra Laulud (Gāthād) ja nende keskpärsia- (pahlavi-) ja pärsiakeelsed lisandused ja seletused. Ka siin, nagu Piiblit lugeva ja liturgiat pühitseva uskliku puhul, kaotavad ajaloolisi kihistusi otsivad objektiveeringud oma sihi. Kui küsida *kust asjad tulevad?*, satutakse lõputus rodus sugenevate hüpoteeside valda.

Kui aga, vastupidiselt, küsida *kuhu see kõik viib?*, siis on küsitaval võimalus anda tunnistust sellest, mida ta ootab. Mitte teda ei ole vaja seletada, vaid pigem on ta ise igasuguse seletuse lähtealuse ja võti.

Mazdaismi vagadus on alati tunnistanud oma *jazata*'de ('austatute') samasust Inglite ja Peainglitega (pärsia *farišta*). Mõistagi on nende ontoloogiline asend hoopis teine kui Piibli ja Koraani inglitel – nad ei ole teenijad ega sõnumitoojad. Pigem on nad võrreldavad Proklose *Dii-Angeli*'tega. Selles osas olen ma veendunud, et uusplatoonikud (pikka aega on olnud moeks seda salata) olid võrratult lähemal iraani angeloloogiale ja tõlgendasid võrratult paremini selliste tähevaolendite teurgilist ja demiurgilist tähendust kui filosoofilised improvisatsioonid, mis tulevad usundiloos kasutusele pahatihti siis, kui seletavatest mõistetest nappus. On olemas kindlapiiriline traditsioon, mida võib järgida, kui tekib soov mõista, mida mazdaismi vagadus näeb Maa Ingli kujul.

Siinkohal on ilmtingimata vajalik meenutada mazdaismi kosmoloogia põhiskeemi, see tähendab seda, kuidas taevane valgusekõiksus liigestub. Paraku saame seda siin vaid üldjoontes. Mazdaismi nägemuses jagu-

neb kogu mõeldav kõiksus Valguse lõputuks *kõrguseks*, kus viibib igavesti Ohrmazd ("Avesta" Ahura Mazda, 'Tarkuse Isand') ning Pimeduse põhjatuks *sügavikuks*, milles asub Vastane, eitust, kadu ja surma toov Vastandjõud Ahriman ("Avesta" Angra Mainju). Valguse väge ja Pimeduse vastandväge ei ühenda miski teineteisega: ei mingit koostöömimist, vaid ainult armuta võitlus, mis täidab Maapealsuse ja koos sellega kogu nähtava kosmose ja kestab aegade (*aiōn*'i) lõpuni, *apokatastasis*'eni ehk "taastumiseni", mis asendab segunemise (*gumēšišn*) eraldumisega (*vičarišn*) ja paiskab tontlikud vastandjõud nende oma sügavikku.

Pangem aga tähele, et selline maailmanägemus ei ole põrmugi see lapsik käsitus, mida kordavad tänapäeval kirjamehed, kel vähe aega süvenemiseks või napib teadmisi, uskudes, et see ongi mazdaismi ja maniluse põhialus. Sellest nägemusest ei tulene sugugi vajadus jagada meie ümber olevaid asju valgeteks ja mustadeks. Tegelikult on seisund, milles eksisteerime, "segunemine". Sellest sugeneb erilaadne viis mõista niisugust segunemisseisundit ja sellega suhet omada; see aga erineb sügavalt meil käibel olevast kujutlusest, mida kahjuks keegi kahtluse alla ei sea.

Zoroastrismi maailmanägemuse karaktersemaid jooni on see, et Tarkuse Isandat ümbritseb alati kuus valguseväge, kellega koos moodustab ta (olles esimene või seitsmes) kõrgeima jumaliku seitsmiku. Eeldades, et niisugusel puhul on tegemist "primitiivse" mõttelaadiga, on mõnikord üritatud neid vägesid samastada Jumala eri aspektidega, kuid jäetakse arvestamata, et selline kujutlus eeldab pigem vägagi arenenud teoloogilist mõtlemist. Vagadusetundel ei ole midagi peale hakata selliste abstraktsioonidega ja eritlustega, ta pöörduv taevaste olendite poole, kelle kogetav kaunidus lum-mab vahetult ja kelle väge tajutakse täiesti realsena. Need seitse väge on Amahraspan-did ("Avesta" Amerta Spenta), mida tõlgitakse kui 'Pühad Surematud', nende pühadus pole pelk kanooniline tunnussõna, vaid toimiv, edasikanduv ja loov energia, mis loob olemise, püsib selle ja täidab sellega külluslikult kõik olendid.

"Avesta" 19. *Jašt* (pöördumistest ja vastustest koosnev liturgiline hümn) kirjeldab valitud sõnul nende ülevust ja nende olemuse käsitamatust: "Seitsmekesi on nad üks mõte, seitsmekesi üks sõna, seitsmekesi üks tegu... Nad tunnevad üksteise hinge, mis on õige mõte, õige sõna, õige tegu... Nad teavad Hümnide Varamut (see on Garotman – kõrgeim paradiis)... Sinna viivad valguse teed, mida mööda tõuseb nende auks peetud pühitus... Nad on loonud ja valitsevad Ahura Mazda olendeid... Nad sünnitavad ja juhivad, kaitsevad ja lunastavad..."

Seitset Peainglit liidab mõnes mõttes *unio mystica* (müstiline ühendus), mille varal jumalik seitsmik võib olla käsitatud tavapärase monoteismi nagu ka polüteismi moodi. Võib-olla tuleks kõnelda hoopis kathenoteismist, kuna seitsmiku iga liige on käsitatav ka kui kõikide ülejäänute omadusi hõlmav. Tekstides võib jälgida liikumist, mis kord toob seitsmiku hulgast esile Tarkuse Isanda, kord aga rõhutab jälle tema *unio mystica*'t ülejäänud kuuega. See on näha pahlavi tekstidest, kus Ohrmazd kõneleb sageli oma prohvetile Zarathuštrale: Meie, Peainglid, mis vastab "Avestaski" esinevale tavale kasutada Mazda nime mitmuses – Tarkuse Isanda – kõikide Amahraspandide nimetamisel. Võrdluseks võib meenutada, kuidas Philon nimetab Logost ja Jumalat ennastki Peainglik, sest ta on *Archôn angélôn*.

Tava kohaselt jaguneb jumalik heptaad mõttelises ja kindlasti ka tegelikus ikonograafias kaheks: kolm meespeainglit Ohrmazdist paremal ja kolm naispeainglit temast vasakul pool. Ohrmazd ühendab endas mõlema rühma loomused, kuna temast on öeldud, et ta on maailma isa ja ema. Seitsmik üheskoos sünnitab, pühitsedes taevast liturgiat, kõik olendid. Igaüks seitsmest valguseväest loob oma olemusest tuleneva energiaga selle osa olendeist ja loodusest, mis on tema eriomane pühaduseilming ja mis kannab seetõttu tema nime.

Ohrmazd valis oma loomistööks, oma loova tegevuse ja ettehoolduse vahendiks inimolendi, õigemini selle osa inimkonnast, kes on maisuses valguseolendid. Kolm meespeainglit on:

Vohu Manah ('ülev mõte', pahlavi *Vohuman*, pärsia *Bahman*), tema kaitse all on loomariik;

Arta Vahišta ('täiuslik tõde', *Artavahišt*, *Urdibihišt*) on tuli kõikides oma ilmingutes;

Xšatra Vairja ('ihaldatud võim', *Sathrivar*, *Šahrivar*) hõlmab kõik metallid.

Kolm naispeainglit on:

Spenta Armaiti ('püha aulisus', *Spendar-mat*, *Isfandarmuz*) looming on *Maa*, tema kuju on Tarkus ja valguseolend *Naine*;

Haurvatât ('tervikklikkus', *Hurdâd*) valdab vetemaailma;

Amertât ('surematus', *Murdâd*) valdab taimi ja kogu taimeriiki.

Sellised on pühad ilmunisvormid, mille kaudu võib inimene otsida ühendust nähtamatute valgusevägedega ja tegutseda nendega koos lunastamaks loodud olendite maailma.

Selles töös abistab kõrgemaid Peaingleid suur hulk *jazata*'sid (pärsia *izad* 'auväärne', keda austatakse liturgiaga, *Jasna*'ga); need on mazdaismi tegelikud inglid ja käsitus nende koostegevusest Amahraspandidega on ülalatavas vastavuses uusplatonismi angeloloogiaga. Üks nendest on *Zamjât*, *Maa* naisingel, *Dea terrestris*, maisuse ausära ja Peaingel *Amertati* saatja. Teda on peetud pelgaks *Spenta Armaiti* teisikuks, kuid peamises on ta funktsioon ja isik siiski teine. Kõik taevaolendid, sealhulgas Ohrmazd ja Amahraspandid on *jazata*'d, enamik *'jazata*'sid ei ole aga Amahraspandid, vaid asuvad hierarhias neist allpool. Veel on olemas arvutu hulk naisvaimolendeid *fravarti*'sid (need, kes on 'valinud' olla abiks Ohrmazdile), need on ühtlasi ka maiste olendite taevased arhetüübid ning samuti nende kaitseinglid. Metafüüsilisel on nad Ohrmazdile sama vajalikud kui *jazata*'dki, kuna nendeta ei saa ta kaitsta oma loodud maailma Kurjuse jõudude purustava ründe vastu. Mazdaismi ontoloogias kuuluvad nad kogu olemasolu ja kõikide olendite põhistruktuuri. Igal Valguse maailma kehalisel ja kõlbelisel tervikul, igal olendil või olendite rühmal on oma *fravarti*.

Maiste olendite puhul loovad nad olemuslikult dualistliku struktuuri, mille kohaselt on igal olendil olemas taevane arhetüüp või Ingel, olend omakorda on selle maine pikendus. Sellest tuleneb mazdaismi kosmoloogiale

eriomane dualism, mis on tunduvalt põhimõttelisem kui Valguse–Pimeduse dualism, mida talle tavaliselt iseloomulikuks peetakse. Viimati mainitud dualism iseloomustab vaid Valguse loodud maailma seisundit, milles teda ründavad Kurjuse surmatoovad jõud; niisugune dualism väljendab vaid eituse põhimõttelist eraldatust valgusest, milles kurjus ei ole seletatav kui pelk *privatio boni*. Olemuslik dualism väljendab pigem ühe valguseolendi ühendust teise valguseolendiga. Valguseolend ei saa olla ühenduses oma Pimedusest vastandiga, isegi oma varjuga mitte – valguseks muudetud maine olend ei heida varju, sest valgusekõiksuses on igavesti "keskpäev".

Niisugune kaheline struktuur põhistab isikulise suhte, mis kordab mazdaismi kosmoloogiale eriomast dualismi, mille väljenduseks on olendite kahetine seisund – *mênôk* ja *gêtk*. See kahelisus pole täpselt samastatav vaimse ja kehalise ega ka mõeldava ja tajutava seisundi vastandamisega (ka taevaolendil on peenest valgusainest keha), vaid on võrreldav nähtava ja nähtamatu, peene ja tiheda, taevase ja maise seisundi vastandamisega. Meeles tuleb pidada, et *gêtk* – maine ja kehaline seisund – ei tähenda põrmugi olendi mandumist, ta oli enne Ahrimani rünnet ja on ka pärast selle lõppemist ausäraline valguse, rahu ja rikkumatuse seisund. Igast asjast võib mõelda tema *mênôk*-seisundis nagu ka *gêtk*-seisundis (Maa taevases olekus on *zâm*, maises kehalises ja aistitavas olekus on ta *zamîk*, pärsia *zamin*).

Siinkohal jõuame me asjade ja olendite tõepärase tajumise viisini, kui me ei küsi pelgalt *mis nad on?*, vaid ka ühtlasi *kes nad on?*, olles vastamisi nende Inglise. On ilmne, et Maa Ingli mõtteline nägemine ei ole meeleline kogemus. Kuigi meie loogiline harjumus paigutab selle kogemuse kujutluse valda, jääb siiski küsimus, kuidas on võimalik teada, mille varal saab kujutlust samastada suvalisuse ja ebarealsusega, küsimus, kas ainsalt tõsikindel on kehalistest aistingutest sugenev käsitus, kas ainult füüsiliselt kontrollitavad sündmused on fakti tähendusega? Küsida tuleb aga ka, kas nähtamatud jõud, mille kehaliseks väljenduseks on looduslikud protsessid, ei ole suutelised mõjutama psüühilisi energiad, mille me harjumused on hal-

vanud, ja looma kujutluse, mis pole põrmugi suvaline väljamõeldis ning vastab sellele kujutlusele, mida alkeemikud nimetasid *Imaginatio vera* ja mis on *astrum in homine*.

Sel moel käivitatud aktiivne kujutlemine ei tekita mingit suvalist, pelgalt lüürilist pilti, mis varjab endaga reaalsuse, vaid toimib otsekui meeltest mitte vähema tõsikindlusega tunnetav organ. Kuid ta tunnetab oma eripärasel viisil: tema organ pole mitte tajuv meel, vaid arhetüübiline algkujund, mis on tal olemas algusest peale ja mida tal pole vaja otsida endast väljastpoolt tulevast tajust. Niisuguse algkujundi omadus on teisendada meelte andmed, taandada nad peene maailma puhtusele ja teha neist lahtimõtestamist vajavad sümbolid, mille saladus on hinge enda saladus. Tunnetamine kujutlemise varal on "dematerialiseerimine", meeltesse tulevate füüsilise maailma andmete muutmine puhtaks peegliks, vaimselt läbipaistvaks; tema varal muutuvad Maa ja maised asjad ning olendid sedavõrd helendavaks, et vaimne intuitsioon näeb nende taga Ingleid. Sügavamas mõttes on see sama nähtus, millele usundilugu on andnud nime *doketism* ja mille vastu põlguse väljendamine on ammune harjumus.

Sedasi moodustub vahepealne maailm, taevaste arhetüübiliste algkujude valdkond, mida tunnetatakse aktiivse kujutlemise varal. Niisugune kujutlemine ei konstrueeri seda maailma eimiskist, vaid ta teeb nähtavaks selle reaalsuse, mis oli varjatud. Tema siht on sama, mis islami vaimsel eksegeesil *ta'vîl'il*, selle tähtsamaid vorme on alkeemiline meditatsioon: tõrjuda varju nähtav ja teha nähtavaks varjatu. Seda vahemaailma on alati mediteerinud need, keda nimetatakse *'urafâ* – müstikud-gnostikud; gnoosis tähendab siin tunnetust, mis käsitleb oma objekti mitte selle "objektiivsuses", vaid tähenduses ja mõttes, mis lõppkokkuvõttes kuulutab hinge hingele endale.

12. sajandi Iraanis taastas Š. Suhravardi muinasusundi valgusefilosoofia ja angeloogia – tema käsituses oli kõiksus liigestatud algkujude-arhetüüpide maailmaks ja vahemaailmaks, kus toimib ajaliku olemise muutumine vaimseteks sümboliteks; seetõttu on see maailm, mille varal leiab aset liha ülestõusmine. See tähendab ühtlasi seda, et sure-

liku Aadama keha loodi maisest maast; kujutledes ja mediteerides loob ta aga endale taevasest Maast ülestõusmiskeha. Seos nende vahel on otsene. Aktiivne kujutlemine on muutumise organ ja viisist kujutleda Maad oleneb, kuidas Maa muutub ülestõusmiskehaks. Käsitus kehist, mis on sedasi muutunud sõltumatuks surelikust lihast keha seisundest, on lähteks nägemusele Hurqalya müstilisest maast, mis domineerib Iraani šiiismi rüpes 18. sajandi lõpul tekkinud šaihisimi vaimsuses, mis on säilitanud oma loova jõu tänaseni.

Nüüd on meie ülesanne uurida, kuidas ja millistes oludes – kui meeleline kogemus on aktiivse kujutlemise varal muudetud läbi-paistvaks (kui *gêtk* on kogetav oma *mênôk*'i kujul) – ilmub nähtavale Ingel. See ülesanne tähendab leida, mis on see algkujuarhetüüp, mille varal aktiivne kujutlemine tajub asju vahetult ja moendab neid, ning kuidas moendunud asjade peeglis näeb hing iseene se kuju, ning ühtlasi kuidas niisugune hinge enesetunnetus on lähteks teadmisele Maast ja maistest asjadest nende Inglise kujul – nagu seda oli aimanud Fechneri nägemuslik intuitsioon.

Siin tuleb mängu Energia, mis teeb pühaks olendite mõlemad – nii *mênôk*- kui ka *gêtk*-olekud; käsitus sellest on mazdaismis sedavõrd oluline, et säilis täies ulatuses Suhravardi filosoofilises pöördes. See Energia toimib maailma loomise hetkest alates kuni aegade lõpuni ning seda väljendab tehniline termin *fraškart*, mis on muundumine, mille teevad läbi *aiôn*'i lõpus Zarathuštra soost Saošjantid ehk Lunastajad. "Avesta" nimetab seda energiat terminiga *Xvarna* (pärсия *hurra*, *farr*). Paljud tõlkijad on püüdnud seda piiritleda, andmaks edasi selle kõiki tähendusvarjundeid. Meile tundub, et Ausära-Valgus on olulisim, kui meelde tuletada selle võimalikke vasteid kreeka filosoofias: *Doxa* ja *Tyche* – Ausära ja Saatus. See on puhas valgusaine, puhas valgus, millest Ohrmazd lõi alguses oma olendid: "Tema varal lõi Ahura Mazda rohkesti häid olendeid... kaudneid ja ülevaid, tulvil elu, säravaid" (*Jašt* 19.10). See on sakraalse valguse Energia, mis põhistab nende olemise ja määrab olendile osaks saava väe ja saatuse, tagab valguseolendile võidu mandumise ja surma üle, mille Kurjuse ja Pimeduse väed on toonud Ohr-

mazdi poolt loodusse. Sellega on ühtlasi seotud eshatoloogilised lootused: Maa Inglise Zamjätile pühendatud laulus saadab Ausära-Valgust oma tunnusena kandvate valguseolendite nimetamist kiitus: "Need, kes neist teevad uue maailma, vabastavad vanusest ja surmast, lagunemisest ja kaost, on igavesti elavad, igavesti kasvavad, omavad väge meelevalla järgi, kui surnud tõusevad üles, kui elavad pärivad surematuse, kui maailm muutub uueks, kui on meelevald maailma uueks teha" (*Jašt* 19.11).

Ikonograafias kujutab seda valgusenimbus *Aura Glorise*, mis pärjab kuningaid ja mazdaismi preestreid; ta on üle kandunud ka Buddhade ja Bodhisattvade kujutistele ning taevaolenditele algkristlikus kunstis. "Bundahišni" – mazdaismi *Genesis* – kirjakoht kinnitab piisava täpsusega seda, mida sellised kujutised tähendavad – ta samastab *Xvarna*, Ausära ja Saatus valguse hinge endaga. Lõppkokkuvõttes on ta põhilisim kujutis, milles hing tunnetab iseennast ja oma vägesid ning energiad. Mazdaismis on ta see, mida süvapsühholoogia on õppinud piiritlema kui arhetüüpi-algkujundit. Ta on siin *Imago Animae*. Nüüd võiksime käsitleda ka varjatud struktuuri, mille kaudu on kogetav ja ka võimalikuks saav Maa nägemine Inglise.

Ausära-Valgus, mis on mazdaismi hinge arhetüüp-alkuju, on ühtlasi ka organ, mille varal hing tajub valgusemaailma ja mis kõige otsesemal ja algsemal moel muudab teiseks füüsiliste meelte andmed, mis on olulised "positiivsele" teadusele, ent mitte temale. Sellesama kujundi kannab hing üle kõikidesse asjadesse ja olenditesse, tehes nad helen-davaks ja kandes neisse võitva Tule, mida mazdaismi hing tajub kogu looduses ja ise-äranis mäetippude helkivas auras.

Sõnaga, projitseerides omaene se kuju, muudab hing maise Maa ja loob *Imago Terrae*, mis peegeldab ja mille varal teadvustab ta omaene se kuju, kuju, mille *Xvarna* on ühtlasi tema enese *Xvarna*. Sedasi Valguse-Ausära kahekordses peegelduses ja ühtlasi selle varal avaldab Maa end vaimses visioonis kui Ingel või, õigemini, Maad tajutakse tema Inglise isiku kujul. Selles seigas avaldub mazdaismi angeloloogia olulisim ja sügavaim eripära, millele seni on liialt vähe tähelepanu pööratud, ehkki on teada, et

Amahraspand Spenta Armaiti, maise olemise Peaingel, on Daênâ "ema".

Daênâ on naisingel, kes isikustab hinge transtsendentset ehk taevas olevat poolt. Ta ilmub hingele koiduvalguses, mis tuleb pärast kolmandat surmajärgset ööd, ning on tema Ausära ja Saatus, tema *Aiôn*. Tuleb lisada, et taevane Maa, Maa, mida tajutakse ja kujutletakse tema Ingliina, on tekkinud ja koosneb taevase Mina ehk ülestõusmiskeha ainst. Sellega on ühtlasi öeldud, et valgusehingede uuekstegeva väe meelevallas oleva Maa saatus on sõltuvuses nende hingede suutmisest ja vastupidi. Seetõttu on mõistetav ka mazdaismi palve sügavaim tähendus: "Et me saaksime olla need, kes teevad uueks Maa" (*Jašna* 30.9).

Imago Terrae't peegeldava *Imago Animae* saladus ja, vastupidi, ka tulevase tervikliku Mina aineks oleva Maa arhetüüp-alkuju saladus on väljendatav suhestatuna äsja kirjeldatud angeloloogia mõistetega. Spenta Armaiti, keda pahlavi tekstid käsivad kui Täiuslikku mõtet ja Vaikivat mõtlust ning kelle nime on Plutarchos tõlkinud ülimalt õnnestunult kui *Sophia*, avab tee mõtestamiseks mazdaismi kui sofioloogiat – Spenta Armaiti on emaks nii Daênâle nagu ka usklikele mazdaistile, kes 16-aastaselt saab pühenduse, tunnistades: Minu ema on Spendarmat, Maa Peaingel, ja isa Ohrmazd, Tarkuse Isand. Selles, mis siinkohal on *principium relationis*, võime näha seda, mis on mõnes mõttes mazdaismi *sacramentum Terrae*; olemuse poolest ja ka nimest tulenevalt võib seda nimetada geosoofiaks – Maa sofianistlikuks müsteeriumiks, mis lõpeb eshatoloogilise uueksaamisega – *fraškartiga*. Nüüd jääb meil veel täpsustada põhilistes joontes mazdaismi aktiivse kujutlemise varal kogetava Maa välise ilme metamorfoos.

Maa kogemine sofianistliku müsteeriumina, geosoofiiana, ei saa mõistagi toimuda argise maateaduse raames. Pigem saab see lähtuda nägemuslikust geograafiast, mida võib nimetada *Xvarna* maastikuks, maastikust, milles on tunda *fraškarti* eelaimust. See ei asu eelnevalt tuntud maises ümbruses, vaid keskendub sakraalsesse ruumi *in medio mundi*, see on nägemuse keskpunkt, mis määratleb ka nägemust nägeva hinge (nagu ka koguduse) asukoha; ta ei asu kusagil, vaid loob endale ise ruumi. Selles olevate paikade, näiteks mägede välisilme pole pelgalt füüsiline, vaid kandes psühhokosmilisi tähendusi, on mõttekas eeskätt hingele. Seal toimuvad sündmused ei ole füüsilised, vaid on nende tähenduste nägemuslikud vormid. Samas keskpunktis asub Jima paradiis, arhetüüpide paradiis, kus taevane liitub maisusega. Selline on käsitus Maast, mille toob meieni Muinas-Iraani maateadus. Mõistagi ei ole *Xvarna* maastik tegelikkuse kajastus, vaid ainult sümboolne kunst, kaardid ei üritagi visandada mandri piirjooni. Pigem on ta vaid meditatsioonivahend, mis võimaldab teha mõtteliselt kättesaadavaks keskpaiga, *medium mundi*, või pigem luua sellega suhe. Ainuüksi nägemuslik geograafia võib luua tausta visionaarsetele sündmustele, kuna on ise osa sellest; taimed, jõed ja mäed muutuvad sümboliteks, see tähendab, tajutavaiks kujutlemise varal, mis ise on osa nägemuslikkusest. Nagu taeva kujud nii ilmuvad ka maised maastikud Valguse-Ausäras ning algses paradiislikus puhtuses – valgust kiirgavate mägede ja taevaste jõgedena, milles võrsuvad igaviku taimed, mida Zarathuštra nägi oma kohtumistel Ohrmazdi ja Peainglitega.

Prantsuse keelest tõlkinud Haljand Udam

SEYYED HOSSEIN NASR

SAKRAALNE KUNST IRAANI KULTUURIS

Hea ja helde Jumala nimel.

Ainuüksi nüüdisaja segadusist sugeneb paratamatus piiritleda ja selgitada asju, mis vanades ja traditsioonilistes tsivilisatsioonides nii Idas kui ka Läänes olid iseenesestmõistetavad. Üks selline asi on sakraalne kunst, mida tajuti intuiitiivselt sellena, mis ta on, mitte ainult vaimse eliidi, vaid ka rahva hulgas, kuna sakraalsust teadvustasid kõik inimesed. Käsitlus temast muutus ähmaseks alles nüüdisaja Läänes ja tema mõjule allutatud Idas, kus sakraalse kunsti mõte järk-järgult ununes ja teda hakati segi ajama teiste, talle täiesti võõraste kunstivormidega. Õnnelikul kombel on viimase poole sajandi jooksul olnud Läänes traditsioonilisi autoreid nagu René Guénon, Frithjof Schuon, Ananda K. Coomaraswamy ja Titus Burckhardt, samuti kunstiloolasi ja teadlasi, kes on saanud eelpoolnimetatult otseseid või kaudseid mõjutusi, ja nimelt Stella Kramrisch, Heinrich Zimmer, Mircea Eliade, B. Rowland, A. Moreno ja Hans Sedlmayer Läänes ning K. B. Iyer ja S. Durai Raja Singam Indias, kes on pimestava selgusega määratlenud sakraalse kunsti olemuse, tähenduse ja funktsiooni. Nende, iseäranis Schuoni, Burckhardti ja Coomaraswamy teostest võib leida ülikkalliku teadmistevaramu mainitud aine üle ning meie praegune käsitlus jääb vaid küündimatuks kokkuvõtteks sellest, mis meil tuleks öelda, kui asuksime veelkordselt uurima sakraalset kunsti tervikuna. Seetõttu on meie siht anda käesolevas essees ligikaudne ülevaade sakraalse ja, mõnevõrra üldisemalt, traditsioonilise kunsti põhimõtetest ja loomusest ning ka tema rakendustest Iraani alal nii minevikus kui ka olevikus. Lugejaskond, kellele ma praegu mõtlen, on Iraani kunsti ja kultuuri uurijad ja imetlejad Läänes, kes vaatavad Iraani enam kui rikkaliku kunstipärandi poole veidi suurema kui vaid põgusa huviga,

kuid kel pole olnud võimalust omandada vajalikke metafüüsilisi ja uurimuslikke tausteteadmisi määral, et mõista Iraani kunsti, mille nagu iga muu traditsioonilise kunsti põhialused on diametraalselt vastupidised kaasaja Lääne esteetikale. Suur osa iraanlasi, kes tajuvad sakraalse kunsti tähendust intuiitiivselt, kuna neil on säilinud sakraalse teadvustamise võime, niisugust käsitlust ilmselt ei vaja. Meres ujuva kala kombel ei vaja nad seletusi vee olemuse üle, kuid neil nagu teistelgi Ida rahvastel pole oskust käsitada neile võõrastest tsivilisatsioonidest pärinevat kunsti ja vorme, mis on neile tänaseni olnud tundmatud.

Mõistmaks sakraalset kunsti peame mõistma seda, mis on sakraalsus, nagu ka seda, mis on kunst, kunst, mis tänapäeval on inimeste elust välja kistud ja paigutatud eraldi hoonetesse, mida nimetatakse muuseumideks. Mõistmaks sakraalsust peame omakorda aru saama, milline on see traditsiooniline käsitlus reaalsusest ehk kõiksusest kõige üldisemas tähenduses, mille piirides inimesed on oma elu mõtestanud ja paljudes Idamaades ikka veel mõtestavad. Traditsiooni all ei mõista me muidugi mitte kombeid ega tavasid, vaid pigem kõike seda, mis tuleb taevast ning omab spirituaalset ja metafüüsilist lähtealust. Traditsioon võiks vastata araabia- ja pärsiakeelsele terminile *dīn* selle kõige üldisemas tähenduses. Sedasi on traditsiooniline see tsivilisatsioon, milles teatud põhimõtted, mis tulenevad ilmutusest selle üldiseimas tähenduses, juhivad kogu elu alates kultusetoiminguid pühakodades kuni poliitika, majanduse ja isegi leivaküpsetamiseni. Antitraditsioonilised on ühiskonnad, kus need põhialused on unarusse jäänud, nii et kõnesoleva inimkollektiivi elutegevus neid enam ei kajasta.

Seega traditsioonilise maailmakäsituse kohaselt on reaalsus paljukihiline. Temas on olemas hulk eksisteerimistasandeid. Ta tekib Algusest ehk Ainsast, Jumalast, ja temas olevaid paljusid tasandeid võib ülevaatlilikult liigitada ingellikeks, psüühilisteks ja kehalisteks maailmadeks. Termin "viis jumaliku ilmumist" tähendab metakosmilist ürgalget, seejärel olemist ja lõpuks kolme nimetatud maailma. Inimene elab materiaalses maailmas, mis on samal ajal ümbritsetud kõikidest teistest kõrgematest eksisteerimistasandeist. Traditsiooniline inimene elab seda reaalsust teadvustades isegi siis, kui selle metafüüsilised ja kosmoloogilised tõlgendused on üle "tavalise uskliku" võimete ning määratud üksnes intellektuaalse eliidi jaoks.

Sakraalsus tähendab kõrgemate maailmade sissetungi olemise psüühilisele ja materiaalsele tasandile. Kõik, mis tuleb otse spirituaalsest maailmast, mis on vahetult psüühilise maailma kohal ja mida ei tohi kunagi viimasega segi ajada – islami keeletarvituses on esimene *râh* ja teine *nafs* –, on püha, sest ta hõlmab kõik selle, mille varal inimene saab naasta spirituaalsesse maailma. Viimane võimalus on aga eraldamatu esimesest, sest olemuslikult ainult see, mis tuleb spirituaalsest maailmast, võib olla vahendiks sinna maailma naasmisel. Sedasi tähendab püha spirituaalse "imepäras" viibimist materiaalsuses, taeva olemist maa peal. Ta on sõnum taevast meenutamaks maisele inimesele tema taevast algupära.

"Traditsioonilist" ei saa eraldada "sakraalsusest", kuid nad ei ole samased. Traditsioonilisuse kvaliteet on omane kõikidele traditsioonilise tsivilisatsiooni ilmingutele, kajastades selle tsivilisatsiooni spirituaalseid lähtealuseid nii otseselt kui ka kaudselt. "Sakraalne", iseäranis seoses kunstiga, peaks jääma seostatuks nende traditsiooniliste ilmingutega, mille seosed mainitud spirituaalsete põhimõtetega on otsesed – seega usundi ning initsiatsiooniriituste ja -tavade, mis on olemuselt pühad, ning spirituaalselt laadi sümbolismiga. Sakraalse vastandiks on profaanne, traditsioonilise vastand on antitraditsiooniline.

Kuna traditsioon hõlmab kogu inimese elu ja tegevuse, siis on traditsioonilises ühiskonnas mõeldav kunst, mis on näiliselt "ilmalik"

või "argine", kuid ikkagi traditsiooniline. Kuid pole võimalik ette kujutada argist sakraalset kunsti. Lõpuks on mõeldav ka religioosne kunst, mis pole sakraalne, kuna tema vormid ja teostusvahendid ei ole traditsioonilised. Ta on valinud oma aineks vaid usulise teema. Sellesse liiki kuulub Lääne usuline maalikunst ja arhitektuur renessansist alates ning ka mõningat laadi rahvalik usuline maal, mida on tehtud Idas viimase sajandi või paari vältel Euroopa kunsti mõjutusel. Sellist usulist kunsti tuleb selgelt eristada tõelisest sakraalsest kunstist.

Usulise ja sakraalse kunsti eristamise vajadus sugeneb peaaesjalikult seoses Lääne kunstiga ja seda on suhteliselt lihtne teha. Kuid peenem vahetegemine sakraalse ja traditsioonilise kunsti vahel võib osutada tunduvalt raskemaks. Toome äärmusliku näite: ehtne keskaegne mõök, olgu ta siis islami või kristliku päritolu, on traditsiooniline kunstitöö ja temas kajastuvad islami või kristliku kunsti põhimõtted ja vormid, tema "kaunistuseks" on islami või ristiusu päritolu sümbolid. Kuid ta ei ole otseselt seotud initsiatsiooniriituaali või tavaga. Shinto mõök Ise pühamus Jaapanis kuulub seavastu sakraalse kunsti valda, sest ta on rituaaliese, ülimalt tähenduslik ning vahetus seoses shinto usundi ilmutusega. Samal kombel on Koraani kalligraafia Iraanis sakraalne kunst, kuid miniatuurmaal on traditsioonilise kunsti vallast, kuna ta on ühenduses islami põhialustega mõneti kaudsemal viisil.

Liturgilist kunsti tuleb pidada sakraalse kunsti vähem otseseks ja vähem olemuslikuks haruks, mis esindab sakraalset helitaide vallas. Teatud usundis nagu näiteks kristluses võib tal olla tunduvalt kesksem roll. Kuid isegi seal tuleb lugeda kõige kesksemaks sakraalse kunsti vormiks ikooni. Teistes usundites nagu islamis on liturgiline kunst samane pühakirja, antud juhul Koraani lugemise sakraalse kunstiga, ainult üksikud etnilised rühmad on arendanud usulist laulu, mida mõnes mõttes võib pidada liturgiliseks, kuid ka sel puhul ei ole tal võrdväärset olemuslikku tähendust. Mõistete "liturgiline kunst" ja ka "liturgiline keel" tarvitamine on iseäranis tähenduslik kristluses. Iraani mõnedes ringkondades on neid hiljaaegu hakatud

tähtsustama ainult seetõttu, et nad on olulised Läänes. Seepärast on parem seoses islami kunstiga üldisemalt ja Iraani kunstiga konkreetselt käsitleda sakraalse ja traditsioonilise kunsti põhilisemaid kategooriaid.

Kunsti kõikides liikides – kujutavas kunstis, luules, muusikas, teatris – võivad ette tulla nii sakraalsed kui ka traditsioonilised vormid. Isegi teatris – nii näiteks on olemas India, Indoneesia ja Jaapani traditsiooniline teater ning ka Iraani *ta'zija*. Kõik nad on traditsioonilised, kuid mitte otseselt sakraalsed. Kuid on olemas vahetult sakraalne teater nagu näiteks Buddha liikumise, sanskriti keeles *mudra*, esitamine, mida Jaapani Shingoni budism kasutab kui initsiatsioonirituaali vaimse arenemise teel. Kõikidel nendel juhtudel on traditsioonilisel kunstil usuline ja spirituaalne väärtus ja peamiselt seetõttu on ta traditsiooniline, ainult mõnel juhul on tal täita vähem otsene spirituaalne roll, kui ta ei ole vahetult seotud esoteeriliste või eksoteeriliste usuliste riitustega.

Loogiline olles tuleb öelda, et sakraalne kunst on traditsioonilise kunsti valdkond, kuid tegelikult on esimene teisest olemuslikum. Et olla suuteline arutlema, kuidas Vaimu hingus kulgeb läbi traditsioonilise ühiskonna vormide ja institutsioonide, on tarvis eristada sakraalset kunsti ja traditsioonilise kunsti teisi aspekte, millel on vähem otseselt rituaalne ja jumalateenistuslik otstarve, kuid mis pole ka üleni profaansed tänu oma traditsioonilisele olemusele. Nad ei ole seotud püha ainevallaga ja nende olemasolu ainus põhjendus on kunstiloomerõõm, mis muidugi püsib pärimuslike vormide ja tehnikate piirides.

Ideaalset juhul peaks kogu inimelu muidugi olema rituaal, kuna pole olemas erinevust sakraalse ja profaanse vahel. Seda võib tähele panna pühaku elus, milles iga toiming on omalaadne püha mäng. Kuid inimkonna ajaloos tingib ontoloogiline ja ajaline kauge-nemine olemise ja ilmutuse valguse allikast isegi traditsioonilistes ühiskondades olukorra, kus sakraalsus ei domineeri kõikides eluvaldkondades, jätmata ruumi profaansusele. Seetõttu on sakraalne kunst vajalik, et säilitada Jumala lähedust ja Taeva valgust keskkon-

nas, mis muidu satuks pimeduse meelevalda. Püha kunst on Taeva and, mis teeb materiaalsete vormide sees elavale inimesele nähtavaks valguse, mis on toiduks tema hingele ja teeb läbipaistvaks need materiaalsed vormid, mille Taevas on valinud oma õpetusvahendeiks.

Seoses kunstiga tuleb meeles pidada, et see sõna – ladina tüvi *ars* – tähendab tege-misoskust. Enne seda kui tööstusliku tootmise inetus taandas kunsti luksusesemeks muuseumide ja galeriide tarvis, ei olnud olemas mõistet nagu kaunid kunstid – *beau arts* prantsuse keeli – millele peaksid vastanduma inetud kunstid. Inimkonna ajaloo normaalseil ajastuil oli kunst kõikide asjade tegemise või valmistamise õige viis. Teda ei saanud elust eraldada. Just seetõttu on muistsete tsivilisatsioonide argitarberiistad meie meelest kunstiesemed, mida tuleb säilitada muuseumis. Selliste kõige argisemate esemete kaunidus, milles avaldub nende valmistajate loomiserõõm, tõendab kunsti ja elu orgaanilist ühtsust või samasust. Traditsioonilises ühiskonnas on kunsti ülimaks vormiks pühaku saamine, mis tähendab oma hinge lihvimist seni, kuni ta muutub Jumalikkuse vääriliseks kunstiteoseks. Pühakul on kogu elu kunst ja kõik teised kunsti liigid matkivad seda, tehes ja valmistades asju vastavuses selle valdkonna vaimsete põhimõtetega. Seetõttu on ka arusaadav, miks suhe kunsti ja spirituaalsuse vahel on erakordselt sügav ning kõikides traditsioonilistes ühiskondades – islam võib selles osas olla eriti tabavaks näiteks – on käsitöölised tsunftid ja vaimsed initsiatsioonilised vennaskonnad, nagu sufid islamis, üksteisega tihedalt seotud. Selleks et teha materia kauniks, vabastada ta läbipaistmatuses ja muuta ta kõrgemaid olemistase- deid nähtavaks tegevaks sümboliks, mis on igasuguse püha ja ka traditsioonilise kunsti siht, on vaja tugineda elavale intellektuaalsele ja spirituaalsele traditsioonile, mille varal saab võimalikuks üleemeelise maailma nägemine ja mis annab vahendid sümboli sisse- misse tähendususe süüvimiseks. Ehtne kunst ja spirituaalsus on teineteisega seotud nagu keha ja hing. Ilma hinge elustava energiata keha laguneb ja hävib ruttu, sama toimub ka kunstiga, kui vaimu valgus ei täida teda enam oma hingusega, mis vabastab materia tema

enese piiratuse köidikuist ja teeb temast vaimset maailma heiastava peegli.

Iraani kultuuris kajastavad kunsti tähendavad sõnad tema universaalsust ja orgaanilist ühtekuuluvust elu kõikide aspektidega. Sõnad, mis pärsia keeles tähendavad kunsti, on *fann*, *hunar* ja mõnikord ka *san'at*. Isegi tänapäevases tähenduses osundavad sõnad *fann* ja *hunar* suutmisele teha või valmistada midagi õigesti. Sageli öeldakse, et igal ajal on oma *fann*, see tähendab, õige tegemise viis, ning ka, et teatavaks teoks on vajalik *hunar*, see tähendab kindel oskus ja kunst. Tegelikult on sõna *hunar* kasutamine tänapäeva Euroopa kunsti tõlkevastena üpris uudne nähtus. Enamik iraani klassikalisi kirjanikke, näiteks Firdausi, on kasutanud sõna *hunar* kõige laiemas kunsti ja ka valmistamisokuse tähenduses. Sõna *san'at*, mis tänapäeval tähendab ka tehnoloogiat, tähendas käsitööd, mis oli sama, mis kunst või täpsemalt plastiline kunst Iraani ja ka islami kontekstis. Polnud olemas "kunsti ja käsitööd", mõlemad olid üks ja sama. Ilusa vaagna või nõu valmistamine oli samavõrra kunst kui miniatuuri maalimine. *San'at*, omakorda, kinnitab veel kord kogu oma tähendusliku avarusega kunsti ja elu ühtsust, mis on olnud iseloomulik Iraani kultuurile nagu ka igale teisele ehtsale traditsioonilisele kultuurile läbi ajaloo. See ühtsus torkab iseäranis silma seoses pärslastega, kes on loovamaid ja taidelembesemaid rahvaid üldse: nende maitsepeenus on jätnud jälje kõikidele Iraani traditsioonilise elulaadi valdkondadele alates arhitektuurist ja aiakunstist ning lõpetades kokanduse või isegi vesipiibu suitsetamisega.

Traditsiooniliselt käsitatud kunsti universaalne tähendus ei pea loomulikult varju jätma erinevust sakraalse kunsti ja spirituaalseid põhialuseid vähem otseselt kajastavate kunstivaldkondade vahel, millest oli juttu eespool. Traditsioonilise ühiskonna inimese elu kõik küljed töötamisest söömise ja magamiseni on spirituaalselt tähendusrikkad, kuid rituaalid ja puhtuslised toimingud tõusevad sellegipoolest esile argielu rütmi taustal ja kajastavad enam otsesemalt kogu elu valitsevaid põhimõtteid. Samal viisil on sakraalne kunst osa traditsioonilisest kunstist, mis põimib läbi kogu elu, kuid ta on rohkem seotud tegude ja toimingutega, mis

on vahetus ühenduses vaimsete ja usuliste rituaalide ja sümbolitega. Sellest tõigast joltuvalt on sakraalne kunst traditsioonilise kunsti olemuslikem osa, tema püsimine on kõige vahetumalt seotud religiooni püsimisega isegi siis, kui traditsiooniline ühiskonnakord on lagunenu või hävitatud, nagu me võime tänapäeval maailma paljudes osades näha.

Enne kui asuda käsitlema sakraalse kunsti eriomaseid vorme Iraani kultuuris läbi ajaloo, on vajalik täpsemalt selgitada suhet sakraalse kunsti ja konkreetse usuvormi vahel nagu ka sidet kunsti ja initsiatsiooniuhingute, näiteks sufi vennaskondade vahel. Kuivõrd sakraalne kunst on sild maise ja vaimse maailma vahel, on ta ka lahutamatu ühendatud konkreetse religiooniga. Sakraalne ja liturgiline kunst ei ole mõeldav tühjal kohal, nagu ei ole mõeldav kirjutada pühakirja ilmutuseta Taevast. On olemas hindu, budismi ja islami sakraalne kunst, kuid pole olemas india sakraalset kunsti, kui me peame silmas üksnes India maad ja rahvast. On õige väita, et antud rahva vaim suunab sakraalse kunsti teostuslaadi ja stiili, nagu on võimalik täheldada Jaapani ja Tseiloni budistliku kunsti võrdlemisel, kuid ükski selline erinevus ei välju antud usundi vaimu ja vormi poolt etteantud põhimõtete piiridest. Sakraalne kunst algab konkreetse usundi vaimust ja on osa temast. Ta kasutab ühtlasi sümboolikat, mis on seoses selle usundi vormiga. Need alged domineerivad teiste üle. Hindu Dasavatara tempel ja Delhi mošee on võrratult erilaadsed, ehkki asuvad mõlemad Indias. Sama on naturalistliku rooma templi ja ülemaisusliku romaani kirikuga, mis mõlemad seisavad Itaalias.

On tõsi, et religioon võib omaks võtta teatavaid vorme ja isegi kunstilisi sümboleid talle eelnenu usundilt, kuid sellisel juhul moendab uue ilmutuse vaim nad täielikult, andes neile uue elu oma tähenduslikus köiksuses. Kristlik arhitektuur võttis omaks rooma ehituskunsti vormeid ja vorme, kuid lõi täiesti erineva vaimse kvaliteediga teoseid. Nii islam kui ka Bütsantsi kristlus rakendasid Sassaniidide kuplite ehitamise tehnikat oma kuppelrajatiste püstitamisel, kuid sellegipoolest kajastavad need kahte eri kunstitüüpi. Iraanis endas võttis islami kunst omaks palju motiive islamieelse Iraani ja Kesk-Aasia to-

hutult rikkalikust kunstipärandist, kuid islami vaimus muutis nad teiseks, kasutades neid ehituskividena rajatistes, mille üldkavand oli täiesti islami päritolu. Sama võib öelda ka Ahhemeniidide aja zoroastrismi kunstist, mis laenas tehnilisi võtteid ja vorme Babülooniast ja Urartust, kuid tegi nad täiesti selgelt zoroastrismipäraseks.

Et mõista sakraalset kunsti ja tema toimimist mingis kontekstis, ei piisa põrmugi ajalooliste vormilaenude väljaselgitamisest. Tähtis on teada, mida vormid ja sümbolid tähendavad. Sellele küsimusele jääb aga vastamata, kui ei lähtuta religioonist, millest see traditsiooniline tsivilisatsioon ja sakraalne kunst on sündinud. On võimatu aru saada, loomisest rääkimata, sakraalse kunsti teostest, süvenemata usundisse, millest need teosed on alguse saanud. See, mida mõned Ida ja Lääne kunstnikud on selles laadis üritanud, on võrreldav katsega lõhestada aatomit, matkides füüsikaõpikuis leiduvaid matemaatiliste märkide väliseid vorme. Mis aga puutub tulemusse, siis on see vastupidine oodatule: sedasi loodud "sakraalne kunst" võib osutada samavõrra surmatoovaks kui edukast tuumaplahvatusest jääv saast.

Läbi kogu Iraani ajaloo on täheldatav lähedane suhe kunsti ja parajasti valdavast usundist lähtuva õpetusliku pärimuse vahel. Kuna on säilinud vähe andmeid islamieelse Iraani ühiskondlike olude kohta, siis ei ole ka kuigivõrd piiritletav side kunstnike ja käsitöölise ning preestriseisuse vahel. Kuid tulemusel viitavad, et niisugune side oli kindlasti olemas. Peeaegu kõik selle aja olulised kunstimälestised on oma laadilt usulised või kuninglikud. Kuna kuninglikkus oli ka selgepiirilisel usuline nähtus, siis oli kuninglik kunst väga lähedases ühenduses zoroastrismi maailmakäsitusega. A.U. Pope'i arvamuse kohaselt rajati Persepolis pigem lossina usulisteks tseremooniateks kui pelgalt poliitilise riigivalitsemiskeskusena. Ja veel enam, arhitektuurilised vormid ja aiad olid ilmekalt traditsioonilist ja sümbolset laadi – aed kujutas vormilt *mandala*'t, mis oli suletud ümber oma sisemise keskpunkti ja pidi "meenutama" või "jälgendama" paradiisi. Ei tule unustada, et sõna "paradiis" Euroopa keeltes ja *firdaus* araabia keeles tuleneb

"Avesta" keele *pairi-daeza*'st, mis tähendab aeda ja mis on omakorda taevase paradiisiaia maine kujund.

Mis puutub teistesse muinasiraani usunditesse nagu mitraism ja manilus, siis neist on säilinud veelgi vähem andmeid ja seetõttu on ka raskem luua täpsemat käsitust, kuidas sakraalne kunst oli ühiskondlike institutsioonide vahendusel ühenduses vastava usundiga. Vahet piisab mainimisest, et seoses Maniga peeti maalikunsti iseäranis imepäraseks usu-rajaja enesega seotud oskuseks.

Side kunsti ja vaimsete meetodite vahel on tunduvalt kindlamalt ja selgemini jälgitav alates islami ajast. Islami aja linnades, mis on läbi aegade tootnud enamiku islami kunstiesemeid, olid käsitöölised koondunud juba kõige varasemal ajal tsunftidesse (*asnâf* ja *futuvvat*), mis tänu lähedusele sufismiga ja Ali isikuga said inspiratsiooni islami pärimuse südamest endast. Tuntud lause *lâ fattâ illâ Ali va lâ saif illâ Zulfiqâr* ('ei ole noormeest peale Ali ja mõõka peale tema oma') annab tunnistust *futuvva* ja sufi vennaskondade olemuslikust seosest. Suur enamik viimastest alustab oma pühendusliku järjepidevuse liini (*silsila*) Alist. Niisuguse vaimse ja organisatsioonilise sideme varal, mis eksisteerib mitmes paigas veel praegugi, said tsunftimeistrid pühenduse sufismi saladustesse ja õppisid tundma metafüüsilisi ja kosmoloogilisi doktriine, mis on aluseks islami ja samuti iga muu ehtsa traditsiooni kunsti sümbolikalale. Tsunftide lihtlikmed rakendasid käibel olnud meetodeid, tehnilisi võtteid ja sümboloid, tarvitsemata käsitada nende tähenduse süvatasandeid, kuigi nende enestegi mõistmistasandil oli nende töö piisavalt mõtestatud. Nad võisid selleks rakendada kogu oma loomisjõu ega olnud sealjuures neile käsitamatu asjade matkijad. Ehtsalt traditsioonilise kunsti teostes kajastuv loomiserõõm on parim tõend teose valmistaja enese loomiserõõmusest. Lisaks sellele tingib meistri poolt käsitöölisele, kellega koos õpitakse ja tööd tehakse, edasiantud sümbolite olemuslik ja sügav väljenduslikkus ka selle, et nõndanimetatud harimatute käsitöölise looming on sügavam ja sisukam kui nõndanimetatud haritud pealtvaataja suudab aimata.

Samalaadselt lähedane on suhe islami ja kitsamalt sufismi ning teiste kunstiliikide va-

hel. Ei ole juhuslik, et suur enamik Iraani silmapaistvaid muusikuid on ühel või teisel viisil olnud seotud sufismiga ning valdav osa pärsiakeelsest luulest on sufi luule. Isegi kalligraafia puhul võib öelda, et seda kunsti viljelenud meistrite hulgas oli üpris palju neid, kes olid lähedal islami esoteerilisele dimensioonile.

Kui pidada silmas plastilisi kunste Iraanis või mõnes teises tsivilisatsioonis, näiteks kristlikus Läänes, siis on hermeetilised teadused ja iseäranis alkeemia olnud tähtsaks ühendavaks vahelülis islami puhtalt metafüüsiliste ja kosmoloogiliste õpetuste ning asjade valmistamise vahel. Islami käsituse järgi on kunsti siht õilistada mateeriat. Samal moel on alkeemia sümboolne teadus materiaalistest asjadest, mineraalidest ja metallidest nende seoses psüühilise ja spirituaalse maailmaga. Alkeemia ei ole, nagu paljud arvavad, mingi keemia eelaste. Oma põhialustes on ta teadus hinge moendamisest, mis tugineb mineraalide riigist võetud sümboolikale. Samal põhjusel on ta ka tee mateeria õilistamiseks ja tavaliste metallide teisendamiseks kullaks. Side alkeemia ja kunsti vahel on nii Iraanis kui ka kogu islamis olnud alati sügav. Värvid, mida on kasutatud kunstiteostes, ei ole pelgalt juhuslikud, vaid tulenevad alkeemilisest sümboolikast. Alkeemia ja teiste samalaadsete kosmoloogiliste teadmiste varal oli islam võimeline looma keskkonda, mis oli islamipärane nii vormilt kui ka sisult ja milles usulised ning vaimsed lähtepõhimõtted olid endale allutanud ka mateeria ja maailma, mis ümbritseb inimest argielus ning kujundab sügavuti tema meele ja vaimu hoiakuid.

Vaadeldes sakraalse kunsti ilminguid läbi Iraani ajaloo ülalpool antud definitsiooni taustal, selgub, et Iraani kultuuri piirides saame kõnelda vaid zoroastrismi ja islami sakraalsest kunstist. Isegi juhul, kui mõni zoroastrismi aja sakraalse kunsti ese on mõjutanud oma valmistamisviisiga islami aja teost, võib viimast pidada sakraalseks vaid zoroastrismi usu vaatekohalt. Vaatamata tehniliste teostuste või vormide võimalikule edasikestmisele islami ajal, ei saa neid pidada kuigivõrd islami sakraalsesse kunsti kuuluvaiks. Näiteks kasutati zoroastrismi tuletemplitte mõningaid ehituslikke võtteid islami

ajal elumajade rajamisel. Sellised ehituskunsti vormid võivad kuuluda küll zoroastrismi, kuid mitte islami püha kunsti valdkonda, hoolimata sarnastest võtetest. Ja vastupidiselt – orvandõlvidele toetuva kupli ehitamise võttest arendati välja Sassaniidide ajal ja neid kasutati erineva ning mitte alati usulise otstarbega ehitiste püstitamisel. Aga kui need vormid mugandusid islami mošeja Bütsantsi kirikuarhitektuuri, muutusid nad islami ja ristiusu sakraalse kunsti osaks. Nii-sugusel puhul pole määrav mitte tegelik vorm või võte, vaid antud traditsioonile omased vaimsed alused, mis liidavad ja kujundavad vormid selle traditsiooni maailmatunnetust kajastavaks tervikuks.

Islami-eelses Iraanis, kui piirduda zoroastrismiga, kuulusid sakraalse kunsti valda eeskätt tulettempli arhitektuur, muusika ja luule, mis saatis zoroastrismi rituaale – meenutagem siinkohal, et "Avesta" osad, mis on enim kindlalt omistatavad Zarathuštrale kui ajaloolisele isikule – nimelt Gâthâd –, on laulud, ning kindlasti ka preestrirõivastus, millest on säilinud pilte. Võib-olla olid ka algupärased ruudukujulised, sisemise keskpunkti poole pööratud aiad sakraalse tähendusega. Kahtlemata olid just need islamieelse Iraani traditsioonilise kunsti kõige tähtsamad vormid, mis olid vahetult pühendava sümboolse tähendusega; need olid eeskujuks ka hilisematele Iraani ja selle vahendusel ka Hispaania ning Moguli aedadele. Ka vaipu tuleb lugeda sama traditsioonilise kunsti valdkonda kuuluvaks, sest ka need olid paradiisi maised kujundid. Traditsioonilist laadi olid kindlasti ka kuningliku initsiatsiooniga ja "väikeste müsteeriumidega" seotud heraldilised sümbolid, mida on olemas väga erinevates vormides ja kujudes. Laadilt ja tähenduselt meenutavad nad teiste idamaiste tsivilisatsioonide ning ka Lääne keskaja heraldilist kunsti.

On mõneti oluline rõhutada, et zoroastrism nagu ka tema asemele tulnud islam ei loonud jumalakujusid, nagu me neid teame teistest indoeuroopa usunditest, näiteks hinduismist ja kreeka muinasusundist. Seetõttu ei olnud zoroastristlikus Iraanis sakraalset kunsti skulptuuri vormis. Et leida skulptuurseid pühakujusid, tuleb minna tagasi zoroast-

rismieelsete usundite aega. Isegi mitraism, mis tekkis zoroastrismi pinnalt ja jättis endast järele palju skulptuuri väljaspool Iraani ning eeskätt just Euroopas, ei loonud kujusid Iraanis. Kahe tiivaga kujutatud Ahuramazda on kõige lähemal sellele, mida võiks pidada zoroastrismi pühakuks. Kuid isegi selliseid kujutisi raiuti kaljudele ja mäenõlvadele, eraldi skulptuure neist ei valmistatud. Zoroastrismi inglid, mida võib kõrvutada teiste indoeuroopa usundite *deva*'de või jumalatega, olid vaimolendid, kelle kujutised konkreetsete piltide ja vormidena vastavad rohkem ristiusu Jeesuse Kristuse ja Neitsi Maarja ikoonidele kui teiste usundite jumalakujudele. Selles valdkonnas oli zoroastrism pildieitaja ja sarnanes oma vaimse perspektiivi poolest islamiga, mis oli tema pärija Iraanis.

Islami sakraalne kunst on nii vaimu kui ka vormi poolest seotud Jumala sõnaga, nagu see on ilmutatud Püha Koraani kujul. Et Sõna on ilmutatud Raamatuna ning mitte inimolendina nagu ristiusus, tingib selle, et sakraalne kunst hõlmab Püha Raamatu tähtede ja häälikute valdkonna ning mitte Logoseks olnud inimese ikonograafia. Islami sakraalne kunst plastiliste kunstide vallas ei ulatu palju kaugemale mošearhitektuurist ja kalligraafiast. Üks loob ruumi, milles kajab Jumala sõna, teine ridu ja tähti, mida saab pidada Sõna väliseks kujuks, tähestikus, milles ta ilmutati – see tähendab araabia ja pärsia tähestikus. On olemas teisi olulisi islami sakraalse kunsti vorme, kuid sakraalne kunst *par excellence* on arhitektuur ja kalligraafia, mis omakorda on lahutamatu seotud Püha Koraani tähendusega ja võib isegi öelda, et "voolab" temast välja.

Mošee sisemuses luuakse ruum, mis pole põrmugi suvaline ja juhuslik, vaid on kavandatud teadlikult sürjutama tõkkeid ja pingeid, mis võivad takistada Sõna levimist lõputus harmoonilises ruumis, ruumis, mis on täis rahu ja tasakaalu ning milles Vaim asub kõikjal ega koonu mingisse kindlasse pilti või kujusse. Islami pildipõlgus, millest nii palju on räägitud, ei tähenda, et islam eitab sakraalset kunsti, milleta ükski usund ei saa luua talle eriomast, maiseks eksisteerimiseks vajalikku keskkonda. See tähendab pigem, et islam ei

võta omaks Vaimu või Sõna sulgemist vormidesse, mis ohustavad Vaimule olemusliku vabadust ja surmavad ta kajastused vangistamisega mateeriasse. See on ühtlasi seotud põhimõttelisel viisil ka islami käsitusega Jumala Ainsusest (*tauḥīd*), mida ei saa kujutada piltidena, ning ka islami vaimse stiili, mis on pigem "nomaadne" kui paikne ja seetõttu väldib kinnistumist ruumis.

Mošearhitektuur tuleneb seetõttu – pidades silmas tema poolt taotletud sihte ja loodavat vaimset reaalsust – Püha Koraani vaimust ega olene võtetest ja vahenditest, mida islami ehituskunst laenas Sassaniididelt, Bütsantsist ja mujalt. Isegi mošeede välisvorm omandas ruttu suutlikkuse kajastada oma sümbolismi varal selgelt ja ilmveenvalt Jumala üksikuid Nimesid ja Omadusi: kuppel kujustab Jumala Kaunidust (*džamâl*), minaretid Jumala Väge (*džalâl*). Sugenes hulk arhitektuuristiili variante johtuvalt ühe või teise rahva meelelaadist, kuid sügavad põhisuhted on kõikjal samad. Seetõttu asuvad ka üksteisest kõige kaugemal asuvad ehitised nagu näiteks Córdoba, Isfahani ja Delhi suur mošee samas vaimses ruumis.

Samal moel on kalligraafiaks kõik vormid ja nende sümboolne tähendus suhestatud Püha Koraani ja selle väljenduslaadiga. Ka siin kujunesid ühe või teise rahva meelelaadi pinnal eripäraseid stiile. Pärslased on näiteks tuntud kui *nasta'liq*'i ja *šikasta* kirjastiili meistrid, türkidel on alati olnud andekaid *nash*'i stiilis kirjutajaid.

Kalligraafia alusel on islami kunstis saanud tekkida iseäranis jõuline dekoratiivkunst, mis, olemata pelgalt ehislik, loob ühtlasi kindlapiirilise vaimse stiili. Dekooriga mošEEKULTUURIS, mille tüüpiliseks näiteks on Iraani glasuurtellismošeed, liituvad kaks sakraalse kunsti põhivormi – ehituskunst ja kalligraafia. Ühinedes moodustavad nad kristalli, milles heistub taevase valguse kiirkeset materiaalse eksistentsi pimedust.

Islami arhitektuuri tähelepanuväärsemad ja kunstiajaloo peaaegu et ainulaadsemad jooni on see, et ta saavutas täiuslikkuse juba algusajal ja on säilitanud selle tänaseni. Traditsiooniline stiil arhitektuuris ei sugene mitte nüüdisaja ebajumalast, mille nimi on "ajastu" või "kaasaeg", vaid religioonile omase vaimse stiili ja seda religiooni tunnis-

tava rahva meelelaadi ühinemisest. Seetõttu püsib stiil niikaua, kui püsivad elus religioon ja rahvas. Selle kinnituseks võib olla Iraani islami aja arhitektuur: alates Damgani mošeest tänapäeva traditsiooniliste pühakodade ni on olemas variante, kuid alati lähtuvalt püsivusest ja järjepidevusest, mis on sedavõrd silmanähtav, et ei vaja selgitust. Meie iraani esivanemaid huvitas vähe nende "kaas-aeg" ja nad ei vaevunud looma midagi ajaliku, sest see, mis on seotud ajaga, on varsti ajast ja arust. Nad lõid kunsti, mis oli ajatu ja elas igavikus ning oli kehtiv seetõttu kõikidel aegadel.

Tänapäeva iraanlased, kes tahavad muuta sakraalse ja iseäranis mošeekunsti stiili, peaksid mõtisklema selle üle, miks nende "aeg" või "periood" peab olema erinev või olulisem kui mõni teine "aeg" või "periood", mis viljeles islami arhitektuuri traditsioonilist stiili. Sügavam analüüs näitaks aga, et soov muuta mošeearhitektuuri stiili sugeneb enamikul juhtudel mitte niinimetatud "meie aja" nõudmistest, vaid sellest, et enamik neist, kes selliseid muutusi teostada tahavad, on ise sattunud väljapoole islami traditsiooni ja on kaotanud isegi sideme iraani rahva meelelaadiga. Ausus nõuaks, et omaenda küündimatust ei mäsitaks kinni epiteetidega nagu "aja nõuded"; ei tohiks omada jultumust üritada luua sakraalse arhitektuuri uusi vorme, kui ei ole kübetki aimu selle arhitektuuri loonud usu vaimust või vormist, rääkimata selle arhitektuuri loonud ja läbi sajandite elus hoidnud rahva kultuuri sügavamate juurte tundmisest. Katastroof, mis igas religioonis käib kaasas sakraalse kunsti purustamisega, on täiel määral võrreldav tema eetilise ja vaimse õpetuse mandumisega ja Jumalikus Seaduses sisalduvate keeldude salgamisega.

Plastiliste kunstide vallas on islami-Iraan loonud teisigi olulisi traditsioonilise kunsti vorme, mis on vahetult seotud sakraalse kunstiga ja on tarvilikud tema usuliste rituaalide ja õpetuste jaoks. Ehituskunsti vallas on pärimuslik iraani kodu omalaadne mošeeruumi teisend, kuna arendab viimasele omast puhtust ja lihtsust. Vaip, millele ei astuta jalanõudega, ja tema rituaalne puhtus, tänu millele on tema peal võimalik palvetada nagu mošeegi vaipadel. Mööblita ruumide traditsiooniline "tühjus" ning hulk muid elemente

ühendab elumaja vaimus mošeega. Suuremas ulatuses on kogu linna planeering seotud mošeega, kuid mitte ainult mošeekeskse asendi tõttu traditsioonilises linnas, vaid ka palju subtiilsemal viisil tänu islami linna üle domineerivale ja nii eramaju kui ka linna kui tervikut hõlmavale ühtsusele ja ainsusele vaimule. Isfahan ja Kašan võivad veel praegugi olla selle parimaks näiteks.

Teised sakraalse kunstiga piirnevad traditsioonilised plastilised kunstid hõlmavad niinimetatud "väikeseid kunste", mis on samuti äärmiselt tähtsad, kuna ümbritsevad inimest argielus ja mõjutavad teda seetõttu oluliselt. Selles valdkonnas võib leida "pühaduse pitseri" kõige tavalisematelt majariistadelt. Vaibad matkivad paradiisi, nende äärismuster suleb nad endasse ja suunab sisemise keskpunkti poole nagu iraani õu ja aedki. Traditsiooniline rõivastus kõikides oma vormides ei ole üksnes sobiv rituaalide sooritamisel, vaid toob ka esile inimese jumalanäolisuse (teomorfuse), selle asemel et seda varjata.

Miniatuurmaal, mis on lähedalt seotud raamatukujundusega, on kalligraafia "laiendus" ja manab silmade ette paradiisiseisundeid. Elu ainsuse käsitlus, mis on iseloomulik Iraani traditsioonilisele kultuurile, seob kõik kunsti erisugused vormid vastastikkude; nende seotus traditsiooni põhialustega toob neisse teatud määral sakraalsust ja traditsioonilise inimese elu kõiki valdkondi domineerivat vaimust.

Helikunsti vallas on islami sakraalseks kunstiks *par excellence* muidugi Püha Koraani laulmine ja lugemine. See on ühtlasi taustaks kõikide islami rahvaste muusikale ja luulele. Pärsia keel, nagu me nüüd teda teame, loodi varajasel islami ajal ja sellest alates on Püha Koraani vaim ja vorm kujundanud seda mõneti suurema vabadusega kui araabia keelt, mis vähemalt luule valdkonnas oli Koraani ilmutamise ajaks saanud juba kindla kuju. See asjaolu koos pärslaste loomupärase luuleandega on olnud lähtealuseks pärsiakeelsele usulisele ja müstilisele luulele. Pärsia luule ei ole otseses tähenduses sakraalne kunst, kuid ta on ülevamat laadi traditsiooniline looming, mis on lähedases seoses Püha Koraaniga. See kehtib iseäranis pärsiakeelse

sufi luule puhul. Võib öelda nii – kui arabia keel on "Sõna", see tähendab Jumala keel, milles ta kõneles peangel Gabrieli vahendusel islami prohvetiga, siis pärsia keel on inglite keel, mida nad kõnelevad paradiisis. Iraani luule kaunidus on meenutus paradiisirõõmudest. Pärsia luule rütm ja riim kajastab "vaimset stiili", mis ühendab ta Püha Koraani vaimuga.

Oma ettearvamatuses on ilmutus nagu välk. Teda võib võrrelda tiiki pillatud kiviga, mis tekitab keskpunktist algavaid kontsentriilisi laineringe. Teravalt piiritletud rütmil ja ülimalt peentel riimimallidel põhineva luulelise struktuuriga Püha Koraani ilmutamine tekitab laineringe, milles edasi kanduv riimi- ja rütmitunne leidis väljenduse teistes islami kirjavara vormides. Araabiakeelse järel on kahtlemata tähtsaim pärsiakeelne kirjandus. Pärsia keel on olnud omakorda emaks mitmele teisele islami keelele. Püha Koraani kaja on püsistunud pärsia luule rütmides ja riimides läbi selle luule loonud inimeste meele. Ja teiselt poolt, see luule äratas seda lugevate inimeste meeles ja hinges mälestuse sellest kajast, viies nad tagasi seisundisse, milles nad saavad osa paradiisi rõõmust ja kaunidusest. See on tema alkeemiline mõju. Inimene, kes suudab nautida seda luulet või on võimeline seda ise looma, elab veel potentsiaalselt paradiisis, mida luule taasloob Pühas Koraanist algava armu varal. Suutmine hinnata täiel määral Hafizi tähendab juba Jumala läheduses viibimist.

Need, kes ei hinda enam pärsia luulet või üritavad lammutada tema värsimõõtusid ja riimimalle niinimetatud "uue luule" (*ši'ri nau*) varal, on end jätnud väljapoole seda paradiisi. Nad on läbi teinud "vaimse" lange-mise, millest sugeneb nähtamatult nende soov hävitada pärsia luule klassikalised vormid. Need, kes väidavad, et see stiil oli hea Hafizi ja tema "ajastu" jaoks, kuid mitte enam nüüd, peavad omaenese subjektiivset väljalangemist traditsioonilisest vaimsest kõiksusest asjade objektiivseks seisuks, mida aga pole tegelikult olemas. Võib taas küsida nagu seoses arhitektuurigagi, miks oli Rudakist Baharini ja veel terve hulga mainekate luuletajateni praegu võimalik säilitada ja arendada pärsia luule klassikalisi vorme, kuid mõne

meelest nüüd äkki need vormid enam ei vasta "meie aja reaalsusele". Võib küsida, miks need inimesed lubavad endale hingata õhku, kuigi nad teavad, et seda on hingatud kõikidel aegadel ja seetõttu kuulub ta ajalooajast, mis on nüüd ajast ja arust.

Olgu nagu on, ent on fundamentaalne meeles pidada, et pärsia klassikaline luule, iseäranis sufi laadis, on ülimalt väärtuslik traditsiooniline kunst, millel on vaimne ja isegi tervendav tähendus. Selle hävitamine "uue luule" varal tähendab olemuslikult taevasse kuuluva taide asendamist luulega, mis on pelgalt maine ja pahatihti arusaamatu. On andekaid noori luuletajaid, kes on kirjutanud "uut luulet", mis on mõneti maiselt ilus, kuid kahvatub eimiskiks üleisikulise ja ülemaise kauniduse ees, mis saab tajutavaks juba pelga klassikalise vormi varal, kõnelemata tema sümbolismist ja mõttest.

Mis puutub helikunsti, siis Iraani muusika lähteks on muistsete aaria rahvaste muusika, ta on suguluses kreeka muusikaga, mida tundis Pythagoras. Islami ajal arenes ta kindlal moel, omandades enam kaemusliku laadi. Keelustanud ajaviitelise ja lõbustusliku muusika iseäranis linnades, kus muusika võib kirgi üles piitsutades esile kutsuda suurema kõlbelise languse kui maal, andis islam klassikalisele helikunstile sisemusse pööratud suuna, tehes temast kontemplatiivse kunsti. Pärsia klassikalise muusika tekitatud meeleseisundid on lähedased sufide aimustele (*ahvâl*) ja sufismi kaudu ka Püha Koraani vaimule. Oma mõlemal kujul – nii puhtmuusikalise ainena nagu ka seotuses sufi luulega, on Iraani muusika olnud kõrgemat laadi spirituaalne kunst ning on olnud toeks sufismi kaemuslike meeleseisundite saavutamisel. Pole juhuslik, et sufid on viljelnud initsiatsioonilisi kontserte ja isegi tantsu (*samâ*); suurimaid sufi õpetajaid ja Püha Koraani esoteerilise mõtte tõlgendajaid Maulana Džalal ad-Din Rûmî, kes asutas muusika ja tantsuga kuulsaks saanud Maulavi derviživennaskonna, on öelnud:

*Muusik alustas mängu joobnud türgi palge
ees –
viisi loori taga on Jumala ja inimese vahelise
igavese lepingu müsteerium.*

Samuti pole juhuslik, et läbi sajandite on enamik Iraani ja ka Põhja-India muusika esitajaid olnud ühenduses sufismiga. See on olnud võimalik tänu Iraani muusika ammendamatu rikkusele ja sügavusele, mida ainult asjatundjad suudavad hinnata. Ainuüksi need, kel iseeneses sügavusi, suudavad temasse süveneda. Ainult need, kel kalduvusi kaemuslikuks tunnetuseks, võivad nautida selle helikunsti vabastavat väge, mis seob inimese lahti materiaalse eksistentsi kirjatähe küljest ja laseb hingelinnul lennata rõõmsalt ja vabalt spirituaalse maailma taeva lõputusse avarusse.

Traditsioonilise kunsti liik, mis on eriomane šiiismile ja levinud Iraanis ning selle lähedal Anatoolias, Iraagis ja India-Pakistani mandriosal on kannatusmäng *ta'zija*, mis kujutab tavaliselt Karbala lahingu tragöödia üksikuid stseene ja sündmusi, ehkki kasutatakse ka muid teemasid. See on islami kunsti vorm, mis on kõige lähemal teiste traditsioonide sakraalsele teatrile. Sakraalne teater on lähedalt seotud müütilise maailmapildiga, milles üksikud jumalikud jõud saavad isikulise kuju ja pörkuvad kokku kosmilise tähendusega draamas. Islami "abstraktsus" välistab sellise võimaluse ja seetõttu ei saanud teater areneda islami traditsioonis kui sakraalne kunst. Sellegipoolest arenes *ta'zija* jõuliseks ja kauniks usuliseks kunstiks, mis rahuldab teatavaid, šiiismile omaseid vajadusi, kuid ei olnud üldine islami usurituaalides.

Ta'zija olemuslik joon, mida tuleb meeles pidada, on see, et tal on tähendus ja mõte vaid talle eriomases traditsioonilises kontekstis. Pealtvaatajad on samavõrra mängu osalised kui näitlejadki, mõlemad osalevad ihu ja hingega pühas sündmuses, mida laval jutustatakse. Skeptiline vaatajaskond, kes oma usuleiguse tõttu ei suuda täiel määral imaam Husaini õnnetusele kaasa elada, rikub juba oma juuresolekuga vaimse õhkkonna. Osavõtmatu vaatajaskond purustab nagu maagia varal, mis ei usu enam kujutatavat usulist käsitust, näitleja ja pealtvaataja vahelise ühenduse, mis on *ta'zija* jaoks olemuslikult tähtis. Veel suuremal määral hävitavad selle õhkkonna aga lavastajad ja näitlejad, kelle jaoks on mängitav vaid pelgalt välise tähendusega ja kes on piisavalt võõrandunud oma

traditsioonist ega suuda seda enam huvitavaks pidada.

Sama võib öelda sufide vaimsest kontserdist *samâ*'st. *Samâ*' võib toimuda kinnises seltskonnas, mille liikmed saavad osa nende eneste sisemisest väe loodud vaimsest hingetultvast. Usuta pealtvaataja juuresolek muudab *samâ*' hoopis millekski muuks.

Mõlemal juhul on sakraalsus seotud olulise ja põhimõttelise probleemiga. Selleks et mõista ja täiel määral hinnata püha tema kõikides, sealhulgas ka kunstilistes ilmingutes, peab inimene uskuma ja selles osalema. Vastasel korral peidab püha enda läbipaistmatu loori taha: selleks looriks on tegelikult inimese enda loomhing, sufide *nafs*, mis eraldab ta omaenese igavesest keskpunktist ning ühtlasi võimest kogeda sakraalset. Nii *ta'zija* kui ka *samâ*' puhul on ideaalne etendus, milles nii näitlejad kui ka pealtvaatajad on kunsti varal saavutanud ühistunde, mis on kõrgem neist mõlemast. See on ühtsus, mille saavutamine on igasuguse sakraalse ja traditsioonilise kunsti siht.

Iraani traditsioonilise kunsti ja sealhulgas ka püha kunsti pärand on usumatult rikkalik. Tänu erakordsele taidemeelele ja maitsepeenusele on iraanlased suutnud luua kunsti, mis on ühtaegu spirituaalne ja sensuaalne, kajastades maisuse ilu ja kaduvust, mille vormikauniduses kui Jumala nähtavaks muutmises (teofaania) saab nähtavaks ka nende transsendentne alus. Suure enamiku iraanlaste meelest on see pärand veel elav reaalsus ning tal on tähendus kogu maailmale iseäranis praegu, kui inetus ähvardab lämmatada Vaimu. Tänapäeva iraanlastel lasub kohustus teada ja mõista seda kunsti ning selle aluspõhimõtteid, et teadvustada neid teistelegi. Inimesed, kes on kaotanud neist arusaamise võime ning minetanud usu maailmakäsituse, mis on sünnitanud selle kunsti, ega suuda enam järgida tema traditsioonilisi vorme ja meetodeid, peavad endale aru andma oma küündimatusest ning mitte otsima varju tapvast kõrkusest. Isiksuse terviklikkus, millest nüüd igäüks räägib, nõuab, et ei tohi oma "loominguga" hävitada teiste jaoks seda, mis endal on juba kaotatud. Selle asemel et üleni omaks võtta läänepärasust ja seega ka sellele omaseid veidrusi ja haigusi nagu nihilism,

peab andekas ja terviklik kunstnik püüdma käsitada iseennast ja seega ka oma kultuuri ning pärimust. Alandlikul meelel peab ta teadvustama oma traditsiooni ülevust, sest ainuüksi see annab talle sihi ja toetuspinna. Allutades enda ja oma ande traditsioonile, võidab ta palju rohkem, kui loovutab. Tolmukübe ja hetk muutuvad traditsiooni varal täheks, milles peegeldub Jumala igavik. Sellise kunstniku loov jõud ei lämbu, vaid vabaneb omaenese subjektiivse mina kütkeist ja piiranguist ning saavutab tähenduse, mida muul viisil võimatu leida.

Tänapäeva Iraani kunstniku nagu ka kõikide teiste ühiskonna elu suunavate ja vormivate klasside olulisim ülesanne on enesetunnetus, et vabaneda häbiväärsest alaväärsuskompleksist Lääne ees. Viimane sügeneb ainuüksi sellest, et ei tunta Iraani traditsioonilist kultuuri ega mõisteta tänapäeva Lääne tegelikku olemust. Iraani avaralt

rikas ja viljakas traditsiooniline ja sakraalne kunst on olulisimaid vahendeid vabanemaks sellest teadmatusesest ning leidmaks tuge ja suunda loomingus. Ilma selleta on individuaalne pingutus vaid pelk mürapuhang nüüdisaega iseloomustavas lärmis ja korralageduses. Sellega koos võib aga kunstniku nagu ka teadlase ja mõtleja jõud muutuda päikesekiireks, mis hajutab udu, valguseks, mis loob korra ja täidab selgusega selle, mis oli täis hämarust. Ta võib olla nagu linnulaul, mis on kõrgemal inimese meelt väsitavast ja haigeks tegevast hällinast ja lärmist, et meenutada inimesele rahu, vaikust ja rõõmu, mille jaoks ta on loodud ja mida ta on aina teadlikult ja alateadlikult otsinud, kuid mille ta leiab vaid teadvustades seda, mis on püha, ja olles valmis alistuma Taeva tahtele.

Inglise keelest tõlkinud Haljand Udam

SEYYED HOSSEIN NASR

MIDA ON ISLAMIL PAKKUDA NÜÜDISMAAILMALE?

Tänapäeval kõneldakse enam kui sageli sellest, et üks või teine idee ja nähtus on minevanud tähenduse nüüdismaailma jaoks, ning koos sellega kaldutakse unustama, et on olemas õpetused ja ideed, mille tähendus on püsiv ja igavene. Jättes kahe silma vahele nüüdismaailma tegelikud vajadused, jäetakse tähele panemata ka nende vajaduste ja mainitud ideede vahelised seosed. Kõike seda, mis pole moes praeguste pinnapealsete muutuste keeristuules, peetakse ebaoluliseks ja kõrvaliseks, ent tegelikult on tühine ja kõrvaline hoopis vaimne kliima, mis väldib ja eirab igavesi ja püsivaid tõdesid, mis on alati olnud inimeste jaoks tähendusrikkad, sest nad puudutavad inimesesse enesesse kätkevad püsivust. Kui oluline osa nüüdisaja inimkonnast ei leia enam mõtet kõikide aegade tarkade poolt viljeldud usu ja tarkuse püsitõdedest, siis võib öelda, et selline vaimse nägemisvõime kadumine on tingitud tõigast, et kogu see osa inimkonnast on kaotanud mõtte. Võttes ennast ja oma küündimatut tegelikkusetunnetust, mida nimetatakse "nüüdisinimese eksistentsiaalseks kriisiks", liialt tõsiselt, ei ole seda tüüpi inimene võimeline rakendama oma teravat kriitikameelt iseene suhtes ning seetõttu arvustab ta vaid ehtsate ja õigete usundite ilmutuslikke tõdesid, mis on tegelikult ainsad, mille varal saab teha otsustusi inimese hinna ja väärtuse üle.

Islami nagu ka kõikide teiste ehtsate usundite tähendusest nüüdismaailmale saab kõ-

nelda lähtudes esimeste ontoloogilisest esimesest teise suhtes; see tähendab, et islam või üldisemalt religioon saab alguse absoluutsest reaalsusest ja on taevast lähtunud ilmutus, kuna maailm kui niisugune on alati suhteline, nii muinasajal kui ka praegu on ta vaid pelk "maailm". Tänapäevane maailm pole mitte vähem "maailm" kui see, millest kõnelevad traditsioonilised usulised õpetused. Tegelikult on ta aga veelgi kaugemal Igavesest ja Igikestvast kui "maailmad", mida tunneme ajaloost, seetõttu vajab ta veel enam sõnumit Igavikust.

Islam on just selline sõnum. Ta on Absoluutse otsene pöördumine inimese poole, mis kutsub teda lõpetama ekslemist suhtelisuse labürindis ning naasma Absoluutse ja Ainsa juurde; ta kõneleb sellele, mis on inimeses igavesim ja jäävaim.¹ Seetõttu on sel sõnumil tähendus kõikides "maailmades" ja inim põlvedes seni, kuni inimene veel inimene on. Tänapäeval leidub isegi Lääne akadeemilistes ringkondades, kus on kaua domineerinud 19. sajandi evolutsiooniõpetus, õpetlasi ja teadlasi, kes taasavastavad inimese loomuse ja vajaduste muutumatuse ja keskendavad oma tähelepanu igavestele osistele inimeses, mille poole islami sõnum kõige otsesemalt pöördub.² Inimesed sünnivad, elavad ja surevad ning otsivad aina nii oma elu *alfa*'t ja *omega*'t kui ka nende vahepealse aja mõtet. Mõtte otsimine, mis on inimesele sama olemuslik kui vajadus toidu ja peavarju järele,

Seyyed Hossein Nasr, What does Islam have to offer to the modern world? Rmt: Sufi Essays. London: George Allen and Unwin Ltd., 1972. Lk 164–170.

¹ Islam on Jumala kui sellise ja inimese kui sellise kohtumine. Jumal on nii, nagu ta on tegelikult, ja mitte nii, nagu ta end mõnel erilisel viisil on ilmutanud – nii nagu ta iseeneses on ja oma olemuses loob ja ilmutab. "Inimene kui selline – mitte niisugune, nagu ta on langenud seisundis, vajades lunastuse leidmiseks imet, vaid inimene kui jumalanäoline olend, kel on mõistus tunnetamiseks Absoluuti ning tahe valimaks seda, mis viib Absoluudini." Fr. S c h u o n, Comprendre l' Islam. Paris, 1961, lk 13.

² Näiteks J. Servier' "L'Homme et invisible" sisaldab palju etnoloogilist ja antropoloogilist ainet, mis kinnitab, et inimese loomus on läbi aegade põhimõtteliselt samaks jäänud. On kõnekas, et hiljaaegu korraldas Instituto Academico di Roma professor Elémire Zolla juhtimisel esimese sümposiumi püsiväärtustest ajalooptsessis (I. valori permanenti nel divenire storico. Roma, 1969). Professor David Hamburg Stanfordin ülikoolist on alles hiljuti öelnud: "Kõige täielikumalt on ürginimene säilinud nüüdisinimese kujul."

on tegelikult Igavese ja Absoluutse otsimine ning ta on inimese samavõrra püsiv ja alatine vajadus kui vajadus toidu järele. Religioon just annabki selle mõtte ja on sel moel varjupaigaks keset kosmilise manifestatsiooni paljuse ja määramatuse tormi ning ajaliku ja maise eksistentsi heitlikkust. Pole juhuslik, et mõned islami pühakud on pidanud islami palveid pelgupaigaks keset argielu tormi. Islami sõnum on sama kestev nagu inimese vajadus vaimse "peavarju" ja maise elu mõtte järele.

Enam kitsamast vaatepunktist on islam ravimiks nüüdismaailma kõige iseloomulikumale haigusele, nimelt üleseklariseeritusele, see tähendab, kõikide asjade vaimse mõtte kadumisele. Läänes hakati sekulaarsena käsutama kõige esmalt ajalikku valdkonda, mis tegeleb võimu ja valitsemisega, kuigi keskajal ja ka veel üpris hilise ajani, nii kaua kui püsisid elus traditsioonilised institutsioonid, oli ka ajalikel asjadel usuline tähendus. Seejärel muutus ilmalikuks mõtlemine, omandades ilmaliku filosoofia ja teaduse kuju. Neile järgnes kunst oma kõikides harudes ning nüüd lõpuks läheb ka religioon sama teed. Renessansi pöördes hakati seda protsessi käsutama kui asteastmelist kulgemist vabaduse poole, kuid praegu on see protsess jõudmas ohtlikule ummikteele. Paljud mõistavad, et ainus, mis renessansiga võimalikuks sai, oli vabadus anda käest võimalus saavutada ainus inimese jaoks tõeliselt mõeldav vabadus, mis on lunastuse vabadus. Iga teine näiv vabadus on üksnes orjus ja sõltumine kas välistest loodusjõududest või siis sisemistest tungidest.

Rohuna niisuguse anarhiaks muutuva üleilmalikustumise ja eitava vabaduse tõve vastu esitab islam elukäsituse, mis on täielikult sakraalne, ja vabaduse, mis algab alistumisega Jumalikule tahtele, et avada endale tee üles Igavese poole. Islami rahvaste keeltes puuduvad mõisted sakraalse ja profaanse või ajaliku valdkonna eristamiseks, puuduvad mõisted isegi selliste mõistete tõlkimiseks. Kogu inimelu hõlmava Püha Seaduse ehk *šarī'a* järgi on igal inimese toimingul transsendentne dimensioon, iga tegu on sakraalne ja seega mõtestatud. Ilmselt sellest johtub, et see, kes on võtnud omaks *šarī'a* ja selle kohaselt tegutseb, osaleb inimlikust seisukohast vaadates ohvriloomis. Ei ole või-

malik midagi pühaks teha ohvrita – ohverdamine, *sacrificium*, tähendab pühaks tegemist, *sacrum facere*. Mittemuhameedlast, kes jälgib kõrvaltvaatajana islami ühiskonda, häälestab alati, kuivõrd ulatuslikult on see ühiskond olnud suuteline rakendama *šarī'a*'t ja kuivõrd püsis on viimane veel isegi neis regioonides, kus ta mõju islami ühiskonna teatud kihtides on märgatavalt kahanenud.

Šarī'a südameks on igapäevased islami palved (araabia *salât*, pärsia ja urdu *namâz*), mis vastavalt prohveti pärimusele on usu tugisambad (*rukn ad-dîn, imâd ad-dîn*). Selle rituaalse tegevuse – seda ei saa kõrvutada teiste usundite nagu ristiusu individuaalse palvetamisega, vaid pigem jumalateenistusega nagu missa – ilmekamaid jooni on see, et seda võib teostada igaüks igal pool. Preestriametis, mis mitmes usundis on reserveeritud kindlale inimeste klassile, osalevad islamis kõik koguduse liikmed. See annab islami usu järgijale võimaluse jääda usklike koguduse liikmeks, olemata sellega ruumiliselt koos. Ajal nagu praegu, kui inimesed reisivad kaugele ja sageli ning olud teevad usutavatest kinnipidamise vaevaliseks, on islam mõneti eelisolukorras, kuna teda on võimalik järgida täiel määral kõikjal.

Seik, et islam on võimeline olulisel määral munganema, ei tähenda põrmugi, et usklik peab omaks võtma nüüdismaailma ühes kõigi selle eksimustega. Islam nagu iga teinegi ilmutatud tõde tuleb Jumalalt. Seetõttu on maailm see, mis peab olema kooskõlas tõega, ja mitte vastupidi. Selle teadmisega meeles võib öelda, et ükskõik, millises olukorras saab inimene, kui ta soovib, praktiseerida islamit kohtamata väliseid tõkkeid, mis saavad saatuslikuks paljudele uskudele, iseäranis neile, kus usuolu tähtsaks osaks on pikad igapäevased teenistused.

Islami igapäevased rituaalid on inimesele eeliseks ka selles, et võimaldavad alati omada endaga koos oma keskpunkti. Nüüdisinimese raskemaid haigusi on keskpunkti kaotamine, seda kaotust kujutab iseäranis selgelt tänapäeva kirjanduse ja kunsti virvarr. Ka selle tõve vastu on islamil rohtu. Üldiselt seab palve inimese paika vertikaalses dimensioonis, märgistades ära telje ja keskpunkti. Lisaks annab islami rituaal võimaluse "kanda" seda keskpunkti enesega kõikjal kaasas. Üks-

kõik kus inimene ka asub, pöördub ta palve ajal näoga Meka, islami ülima keskpunkti poole, peegeldades seda endas. Tänu palve väele on inimene alati ühenduses keskpunktiga, mis korrastab ja harmoneerib ta elu.

Islami põhiline õpetus ainsusest (*tauhîd*) rõhutab juba iseenesest terviklikkuse paratamatust. Jumal on Üks ja nii ka inimene, kes on loodud "Tema kuju" järgi, peab saama ainsaks ja tervikuks. Nagu juba on rõhutatud, peab usulise ja vaimse elu sihiks olema inimese täielik ja kõikehõlmav terviklikkus. Tänapäeva inimene kannatab ülemäärase killustatuse tõttu teaduses, hariduses ja ka ühiskondlikus elus. Tehnikast johtuva surve tõttu kipuvad lagunema nii sotsiaalsed sidemed kui ka inimese isiksus. Islami ainsuse-ideaal on niisuguse paljustumise ja jagunemisega järsus vastasseisus ning annab tsentrifugaaltungile, mis kehtab inimest üha enam hajutama oma hinge ja energiat perifeeria poole, vastupidise suuna ning toob hinge tagasi Keskpunkti.

Tänapäeval otsivad kõik rahu, kuid rahu ei saavutata eales, sest on metafüüsiliselt absurdne oodata rahu tsivilisatsioonilt, mis on unustanud Jumala. See saab sugeneda üksnes tasakaalust ja harmooniast, mis saavad alguse *tauhîd'* ist tekkinud terviklikkusest. Üpris ebaõiglaselt on islamit käsitatud kui sõja- ja mõõgause, kuigi iseeneses on ta religioon, mis otsib rahu Jumala tahte alistumise kaudu; araabia keeles tähendab *islâm* nii rahu kui ka alistumist.

Islam püsib suurel määral tasakaalu keha ja vaimu vajaduste ning selle ja tulevase maailma vahel. Ei ole mõeldav kestev rahu tsivilisatsioonis, mis on taandanud kogu inimliku hüveolu loomsetele vajadustele ja keeldub pidamast oluliseks inimeste vajadusi sealpool maist olemasolu. Veelgi enam, olles taandanud inimese pelgalt maiseks olendiks, ei suuda selline tsivilisatsioon hoolt kanda ikkagi alles jäävate vaimsete vajaduste eest ning selle tulemuseks on jõhkra materialismi segu veel ohtlikuma pseudospiritualismiga, mille vastandumine materialismile on pigem

kujuteldav kui tegelik.¹ Sedasi oleme silmitsi sellega, et ohus on isegi see maine elu, mida tänapäev väärtustab kui eesmärki iseeneses. Islami põhilisi sõnumeid tänapäeva maailmale on nõudmine anda igale asjale, mis vaja, hoides sedasi iga asja talle antud paigas ning säilitades suhted asjade vahel. Rahu, mida inimesed otsivad, on mõeldav vaid siis, kui on rahuldatud inimese kui terviku vajadused mitte üksnes mõtleva loomana, vaid ka igavese elu jaoks sündinuna. Muretsemine ainult inimese kehaliste vajaduste pärast tähendab inimese muutmist orjaks ja lahendamatu probleemi tekitamist isegi kehalisel tasandil. Mitte religioon, vaid tänapäeva arstiteadus on tekitanud ülerahvastuse probleemi. Nüüd aga nõutakse religioonilt selle probleemi lahendamist inimelu sakraalsest mõttest kui mitte täieliku, siis kindlasti osalise loobumise hinnaga.

Samavõrra elutähtis on tänapäeval rahu religioonide vahel. Selles valdkonnas on islamil nüüdisinimesele öelda samuti eriline sõnum. Islam peab vanemate prohvetite tunnustamist oma usutunnistuse (*îmân*) vältimatuks osaks ja rõhutab üpris jõuliselt ilmutuse universaalsust.² Ükski teine püha tekst ei kõnele nii palju ja nii otsesõnu religiooni universaalsusest kui Koraan. Islam, praeguse inimkonna noorim religioon, ühineb selles osas hinduismiga, mis on esimene ja ürgseim elavaist usundeist, ning käsib religiooni universaalse ilminguna läbi inimkonna ajaloo tsüklite. Võrdleva usundiloo, metafüüsika ja teoloogia vallas võib islam õpetada palju neile, kes tahavad selles valdkonnas teada saada enam kui koguda ajaloolisi ja filoloogilisi fakte.

Lõpuks, arutledes rahu üle, tuleb kõnelda ka sisemisest rahust, mida tänapäeva inimene meelegeitlikult otsib, sedavõrd meelegeitlikult, et on lasknud endale Läänes sugeneda terve armee valejoogisid ja vaimuravitsejaid. Praegu advavad inimesed loomusunniliselt meditatsiooni ja kontemplatsiooni tähtsust, kuid paraku vaid väga vähesed on valmis omaks võtma ehtsa traditsiooni nõudeile vas-

1 Tõelise spiritualismi vastu suunatud võitluse eri astmeid materialismist pseudospiritualismini käsitleb: R. G u é n o n, *Le regne de la quantité et les signes des temps*. Paris, 1945.

2 Üldisemal kujul käsitleb seda küsimust: Fr. S c h u o n, *De l'unité transcendante des religions*. Paris, 1948.

tava distsipliini, mis ainsana tagab juurdepääsu taeva reaalsuste kontemplerimisest sündivale rõõmule. Ülejäänud otsivad abi uimasteilt või enesearenduskeskustest või tuhandelt ja ühelt idamaiselt valeõpetajalt – see on kättemaks, mis on tabanud Läänt Ida traditsioonidele kolonialismiajal tehtud ülekohtu eest.¹

Islamis on olemas kõik, mis on vajalik vaimseks teostuseks kõige kõrgemas mõttes. Neid vahendeid rakendama on valitud sufism. Et sufism on islami sisemine ja esoteeriline dimensioon, siis ei saa teda praktiseerida islamist eraldi, ainuüksi islam on suuteline juhtima neid, kel on piisavalt kalduvust, sellesse sufismi olemuseks oleva rõõmu ja rahu siseõue, mis on "paradiisiaia" eelaimuseks. Siinkohal tõuseb taas esile islami kontemplatsioonilisele teele ehk sufismile omane eelis olla rakendatav kõikjal ja iga elulaadi juures. Sufism ei rajane välisel tagasitõmbumisel maailmast, vaid sisemisel eraldumisel. Üks tänapäeva sufi on öelnud: "Mitte mina ei hüljanud maailma, vaid maailm hülgas minu!" Sisemine eraldumine võib olla ühitatud jõulise välise aktiivsusega. Sufism seob omavahel aktiivse ja kontemplatiivse elu – kooskõlas islamile olemusliku

ühendava vaimuga. Islami vaimne jõud loob pingsa tegevusega enese ümber õhkkonna, mis iseenesest juhib inimesi meditatsiooni ja kontemplatsiooni juurde, see on eriti selgelt tõdetav islami kunsti vallas. Väline vastasseis, mis definitsiooni kohaselt on omane tegedemaailmale, lahustatakse sisemises rahu, mis on Ainsa, Keskpunkti omadus.

Nagu igal teiselgi ehtsal religioonil on ka islamil igavikust alguse saav sõnum, mis on määratud inimesesse kätetud igavesele ja püsivale algele. Sellisena on ta kõrgemal kõigest ajalikust. Lisaks sellele on tal ettehoolduslikult olemas jooned, mis annavad inimesele võimaluse teda praktiseerida ja leida tema õpetusest tuge igas olukorras ja igas "maailmas". Kui on olemas maailm, milles religioon üldse ja sealhulgas ka islam ei oma mingit tähendust, siis ei ole tähendust ka sellel maailmal endal, ta oleks vaid pelk illusion. Niikaua kui maailm sisaldab endas ka kübekenegi reaalsust, on islamil tema jaoks täiesti tõene sõnum. See sõnum on reaalne, kuna ta saab alguse tõest – islami metafüüsiline doktriin õpetab, et tõde ja reaalsus on lõppkokkuvõttes üks.

Inglise keelest tõlkinud Haljand Udum

1 Paraku on mõned pseudosufid hakanud tegema suurt kahju sufismile Euroopas. Nende esimene viga on taotlus eraldada sufism islamist, tehes temast sedasi pelga okultismi, millel puudub vaimne kandvus ja mis on enamasti psüühiliselt ohtlik. Nende ekstravagantsete taotluste ekslikkusest kõnelevad kõige selgemini viletsad tulemused, mis selle valesufismi nimel on saavutatud. Puu üle otsustatagu tema viljade põhjal.

ŠARIF ŠUKUROV

PÄRSIA TURG

Idamaised turud Buhhaaras, Samarkandis, Isfahanis, Stambulis ja Beirutis olid muiste ja on veel praegugi kuulsad oma kirevuse, eksootika, röömsa sagina ja paljukeelse kõne poolest. Räägitakse, et seal võib osta kõike, kuid räägitakse ka turgude eriomasest õhus-tikust, erilisest unustamatust ruumi- ja aja-elamusest. Tõepoolest, idamaisel turul ollakse silmitsi eriomaste mõistete, sõnade ja tähenduste maailmaga. Ollakse nagu astunud värvikirevale vaibale, millele on kantud paljude maade, ajastute ja rahvaste mustrid ja kus müüakse nii uusi kui ka õige iidseid asju. Kuulus arst ja filosoof Avicenna ostis Buhhaara turult haruldase raamatu, mis seletas ära Aristotelese arusaamatud väited.

Idamaine turg on paik, kus ei pakuta toitu mitte ainult ihule, vaid ka – enne kõike muud – hingele. Turult ostetud ese on juba palju rohkem kui ta ise – ta seob ostja teiste, temast kaugel olevate maade ja rahvastega. Näiteks – olles ostnud midagi Buhhaaras, võidakse sattuda mõtteliselt Hiinasse, Indiasse, Rooma riiki, Venesse või ka kaugesse Etioopiasse. Turult ostetud asi on tiine tähendustest ja sõnadest. Sõna viib asja väljapoole ta enese piire, ta hakkab kõnelema kaugetest maadest, endistest aegadest ja võib süvenemisvõimeli-sele ostjale pihutada oma sündimise lugu. Kui see ese on aga raamat, siis pääseb lugeja ligi talle tundmatu aja mõtetele ja tunnetele.

Ent mitte ükski ostetud asjad ei viinud inimesi teise ruumi ja aega. Turul ka räägiti. Teemajadesse kogunes rändureid, kes olid läbi käinud pool maailma. Neilt võis kuulda tõsiseid, kuid ka naljakaid lugusid – meenu-tagem kas või Mulla Nasreddini. Kuid kõnel-di ka arusaamatult ja salapäraselt – need olid derviisid, salajaste vennaskondade liikmed, peidetud tarkuse teadjad.

Kuid mitte ainult asjad ja lood ei meelitanud linna- ja maarahvast turule. Turul toimusid ka etendused. Näiteks oli muistses Sogdianas tava, et kindlal turupäeval tuli riigi

esimene vägimees turuplatsile istuma – see tähendas, et igaüks, kel julgust, võis tema esimuse kahtluse alla seada. Võitlus leidis aset sealsamas väljakul kõikide silme all. Ka kuningas käis turul, seal toimusid jumalatec-nistused, hukkamised, karnevalid ja palju muid tähtsaid toiminguid ja sündmusi. Mõni-kord olid nad nii olulised, et muutsid inimeste arusaamu tervest maailmast.

Alustades lugu turgudest, peame meeles pidama järgmist. Turu teema on rahvaomase-maid folklooris ja ka keskaja kirjanduses. Turul toimusid kõige põnevamad sündmu-sed, sugenesid tülid ja selgusid kõige kuulsa-mad inimesed. Lisaks aja poolest hilistele Nasreddini lugudele võib meenutada Piibli ja seejärel ka Koraani juttu Joosepist, keda müüakse turul. Ja mitte juhuslikult, sest turg oli koht, kust jutuvestja alustas või jätkas oma lugu. Koraanist pärinevat episoodi tõlgenda-sid hilisemad iraani luuletajad ning seda ku-jutati iraani miniatuurmaalidel. Kunstnikud pidasid seda oluliseks ja maalisis seda sageli. Turu kirjeldamine, turg kui tegevuse lähte-punkt muutus tihti kasutatud folkloorseks ja kirjanduslikuks võtteks. Jutukirjanduses muutus turu kujutamine järgnevate sündmus-te laadi määratlevaks punktiks, märgiks, mil-le varal võis lugeja ette aimata imepäraseid sündmusi, seiklusi ning muud üleloomulik-ku.

Võime õigusega küsida, mis tingib turu erakordsuse? Miks on turuplats selline väega paik? Miks algasid just siin karnevalid, huka-ti kurjategijaid, püstitati paganausu jumalate kujusid ja ehitati templeid? Lihtsaim vastus on, et turule koguneb palju inimesi ja seetõttu on siin kergem tähtsaid asju ajada. Kuid sel-lest seletusest ei piisa, see ei põhjenda paljude teiste keerulisemate nähtuste seost turuplatsi-ga. On vaja mõista muinasaja inimeste käsi-tust turust. Peame meeles pidama, et vanasti oli igal ruumi osal – sealhulgas ka turuvälja-ku – tähendus, mis ei pruukinud kokku lan-

Шариф Шукуров, Восточный базар. Панорама Искусств (Москва), 7, 1984. Lk 159 - 168.

geda pelga välise kohaga. Endisaja inimene elas keset tähendusi ja mõtteid, iga asi, tegevus, iga ruum oli tema meelest märk ja sümbol, mis viitas teistele, vaimse ja intellektuaalse kogemuse vallas olevatele asjadele, tegevustele ja ruumidele.

Erandidult kõikides vana- ja keskaja linnades asus turg kesksel kohal, olles ühiskondliku, poliitilise ja vaimuelu keskpunkt. Turgu peeti linna keskväljakul, mille ääres asusid valitseja loss ja pühakoda. Pärimuslikus käsituses oli linnal täita eriomane kosmiline funktsioon, ta oli Kosmose analoog, linnamüüridest väljapoole jääv seostus Kaosega. Linn kehtastas korda loovat positiivset alget, temast väljaspool asuv ala oli tähenduselt vastupidine. Tähendusrikas oli ka seik, et linnalähedaste külade elanikud otsisid sõja ajal varju linnas. Inimesed tulid pakku korrastatud ruumi, mis vastandus korrastamatusele. Vaenuvägi oli ja on praegugi kaose ja hävingu sümbol. Selliste kujutlustega seostuvalt omandasid tähenduse ka linn-Kosmose eri osad: linnaväravad, ehitised – pühakojad, kuningalossid, tänavad, mälestussambad ja loomulikult ka turuplatsid.

Turg kehtastas kosmist korda ja maailma tervikuna ning ei hõlmanud üksnes kogu linna, vaid ka Kosmose ruumi. Turuplats oli sümboolselt maailma keskpunkt, sakraalne keskus. Ei tarvitse imestada, et kuninga surma korral, mida võrdsustati Kosmose hävingu ja Kaose võidulepääsemisega, peatati kõige esmalt kauplemine turul, tegevus taastus seal alles uue kuninga troonileasumisega. Selles osas on olemas õpetlik näide ühe õeluuletaja oodist sultan Mahmud Gaznavi surma puhul:

*Sina olid luuletajate turu valgus,
sa lahkusid ja koos sellega hajus ka turg.*

"Luuletajate turg" on mõistagi kujund, kuid ta näitab ilmekalt, kui võrd tähendusrikas oli turu mõiste, turg ei tähendanud pelgalt paika kauplemiseks, vaid märgatavalt enamat. Muhammad Naršahi "Buhhaara ajaloo" võib leida veel ühe näite: "Seal, kus praegu asub Moha mošee, oli jõelamm, kus kasvas palju puid. Kauplemine käis puude varjus. Kuningas tuli turule ja istus troonil seal, kus nüüd on mošee, et innustada inimesi jumalakujusid ostma... Hiljem oli seal tulekumardajate tempel, turupäevadel kogune-

sid sinna inimesed, käisid templis ja kumardasid tuld. See tempel seisis seal islami ajani. Kui muslimid olid võimu kogunud, ehtasid nad sinna oma palvekoja, mis on toredamaid Buhhaaras." Näeme veel kord, et kuninga trooni ja turuplatsi vahel on otsene seos: troon ja turg samastuvad sümboolselt.

Samas on meil tegemist veel ühe rajatise-ga, mis paikneb turuväljaku ruumis. Alguses oli see zoroastrismi tuletempel, hiljem islami mošee. Turg võis sedasi olla ka jumalateenistuse paik, ta mahutas endasse templi ja mošee sakraalse ruumi ja sai sedasi ka ise üleni sakraalse ruumi tähenduse. Näiteid sellest on palju. Mainitud Buhhaaras oli veel vähemalt kaks väiksemat turgu mošeedega. Antiigis olid turud pühad paigad, nad olid jumalate kaitse all. Turgudel seisis jumalate altarid ja tähtsamatele kreeka jumalatele nagu Zeus, Athena ja Hermes omistati turuga seotud epiteete. Veel varasemast ajast kõneleb hetiidi müüt Kuujumala langemisest turuplatsile. Et templis kauplemine oli levinud ka Lähis-Idas, annab tunnistust evangeelium: "Ja Jeesus tuli pühakotta ja ajas välja kõik, kes pühakojas müüsid ja otsid, ning lükkas kummul rahavahetajate lauad ja tuvimüüjate järeid" (Matteus 21,12). See lugu turu hävitamisest uute kõlbeliste ja usuliste tõekspidamiste sünni ajal seostub muistse tavaga lõpetada kauplemine, kui ühiskond on kriisi-seisundis.

Turuplatsil asusid sakraalsed ehitised – tempel ja valitseja loss, mis muinasajal tähistasid sümboolselt maailma keskpunkti. Sellest johtuvalt käsitati kosmist korda ja linnakosmose keskpaika kehtastavat tururuumi ka kui maailma keskpaika, linna ühiskondliku ja vaimse elu lähtepunkti. Maailma sakraalsel keskpunktil oli veel teisigi tähendusi. Ta oli kõiki mõeldavaid vastandeid ühendav koht. Siin toimus sündimine ja surm, loomine ja kadumine. Seetõttu on mõistetav, miks hukkamispaik asus turul. Hukkamine pole saatuslik hetk mitte ainult hukatavale, vaid kogu ühiskonnale. Avalikku hukkamist korraldati selleks, et ilmestada ühtede väärtuste lõppu ja teiste, eelmistega pahatihti vastupidiste väärtuste algust või taaskehtestamist. Näiteid linna keskväljaku paljutähenduslikkusest võib tuua palju. Moskva ajalooliseks keskuseks on Punane

väljak, mis algusest peale oli ka turuplats. Siin asub kunagise Püha Kolmainu kiriku asemele ehitatud Vassili Öndsä peakirik. Siinsamas asus ka võllas, kus Peeter hukkas streletse. 1703. aastal rajas ta sinna rahvaliku janditeatri ehk Komöödiakoja.

Vaadeldes nüüd niisugust nähtust nagu turunali. Ka see on mitmetähenduslik, selle varju peitus pahatihti teine maailm, mis polnud põrmugi nii veider ja lõbus, nagu turutolade esituses. Vene ja islami kultuuris oli üks sarnane nähtus – targad hullud, veiderdajad (*jurodivõje*) ja dervišid. Kõige sagedamini paistsid sellised inimesed silma turuplatsil, kus nende "pahupidi tarkus" iseäranis ilmekas oli, ning nende välise jandi, veidruse või lihtsalt roppuse varjust torkasid silma sügavamõttelised vihjed.

Iraani vaimukultuurist on turuga seoses teada üks oluline episood. Räägitakse, et suurim iraani luuletaja, sufi ja dervišite õpetaja Džalal ad-Din Rûmî juhtus kord kõndima kullasseppade töökodade manu. Kuulnud ühe kullassepa vatasar rütmilist kõlksumist, hakanuvat ta ootamatult tantsu keerutama. Ka kullasseppmeister Salah ad-Din Zarkub ise ei suutnud paigale jääda ja liitus temaga. Sellest tantsust sai alguse üks suuremaid dervišivennaskondi Maulavi, neid nimetatakse ka "keerlevateks dervišiteks". Tants muusika saatel (*samâ*) on neil omalaadne viis langeda lovesse, milles irdutakse kaduviku maailmast ja kogetakse ülemaist Kosmost. Keskel tantsiv õpetaja sümboliseerib *axis mundi*'t (maailma telge) ehk Päikest, tema ümber tiirlevad dervišid on planeedid. Esmapilgul üpris veider lugu vanamehest, kes tantsib haamrite kõlksumise saatel, muutub äkki loogiliseks ja tähendusrikkaks.

Nagu juba öeldud, oli turg tavaliselt ka petiste, veiderdajate ja pilajate kogunemispaik. Suur rahvahulk, kelle seas oli piisavalt kergeusklikke tobusid, ning ka turu karnevalilaadne õhkkond oli soodus petistele ja nende trikkidele. See kajastus iseäranis kujukalt keskaja kirjanduses. Araablastel ja pärslastel on mitu petisest kirjanduslikku kangelast, kes enamasti tegutsesid turul. Üks neist on Abu Zaid as-Sarrudži. Ehkki paljud tundsid teda nägupidi, oskas ta alati oma vestluskaaslase lolliks teha: "Otsustasin teiste peale mitte loota ja seadsin end turule minema, lugesin

valmis ühte ja teist värvi mündid. Tulin turgu ja lasksin endale näidata ühte ja teist orja ning hindu öelda. Siis lähenes mulle mantlisse mähitud mees, suu ja silmad loori taga, ja talutas enda järel noorukit ning luges luuletust..." (al-Hariri "Makaamad"). Ja edaspidi on meil kõik eeldused kuulda lugu pettusest, äravahe-tamisest, mõnest jantlikust tembust, sest lugu algab turul, kus ilmingimata midagi iseäralikku toimub.

Teisisõnu, juba turu ruum kirjutab ette erilised käitumisreeglid. Ümbritsev ruum määrab tegutsemislaadi. See on oluline järeldus, jätkem see meelde, et naasta meie loo algusesse, kus on juttu asjade ostust ja müügist. Nüüd võime palju kindlamalt väita, et turu ruum modelleerib oma seadused ja reeglid, mille tõttu ostetud ese muutub osaks Kosmosest ja omandab tema kvaliteete. Isegi vasarate kõlksumine muutus šaik Rûmî kõrvus kosmiliseks ja jumalikuks muusikaks.

Turg kui maailma keskaik ei kajastu mitte ainult usundis, kirjanduses, linnaehituses ja ühiskondlikus elus, vaid ka kujutavas kunstis. Vaatleme seda ühe 13. sajandi iraani käsikirjalise raamatu kujunduse põhjal.

Iga keskaegne käsikiri – olgu ta kristlik või muhameedlik – algab esilehega, millel kujutatakse tavaliselt troonil istuvat kuningat, pühakut, prohvetit või apostlit. See pilt ei ole tavaliselt järgneva tekstiga sisuliselt seotud ja seisab temast mõnevõrra eraldi, kuid on siiski oluline – ta on käsikirjale sissejuhatusseks ja pühitseb teda. Ta on käsikirja sakraalne keskpunkt. 13. sajandi iraani käsikirjal, luuletaja Aijuki lembepoeemil "Varka ja Gulšahh" tavakohane esileht puudub. Kuid esimene miniatuur selles kujutab turgu, millel pole põrmugi seost poemiga. See miniatuur on iraani raamatukunsti uurijaid segadusse ajanud, nad ei ole osanud seletada selle pildi otstarvet ja mõtet. Aga kui me meenutame seda, millest oli juttu eespool seoses turu tähendusega, ja peame ühtlasi silmas, et käsikirja alustav pilt on esilehe rollis, saame teha järgmised järeldused. Kuna me teame, et turg ja esileht tähendavad mõlemad sümboolselt "sakraalset keskpunkti", kust algavad makrokosmilised (linn nagu maailm) ja mikrokosmilised (raamat nagu maailm) vormid, siis on üpris seaduspärane ühe vormi asendamine teisega. Teiste sõna-

dega, turu kujutis esilehe kohal ei riku põrmugi käsikirja struktuuri. Pigem annab ta käsikirjale lõpuleviidud kaju. Kuninga kujutist asendav turg on samavõrd sakraalse tähendusega ja annab loa alustada lugu nii sõnades kui ka piltides. Keskaja inimene on sedasi kindel, et raamatu maailm on kindlalt paigas, kuna ta on märgistatud ootuspärase märgiga.

Käsikirjalises raamatus sisaldub kindel ruum ja aeg. Raamat elab oma lehekülgede, illustratsioonide ja esitatava süžee ruumis, ta elab ka lugemise ja piltide vaatamise ajas. Kuid raamatu aegruum avardub mõnikord ootamatult, ta väljub oma struktuuri ja süžee raamist ning paigutub uude sümboolsesse tausta. Tähtede ja numbrite kujud ei järjestu enam üksnes mõistetavateks sõnadeks ning lauseteks, vaid millekski suuremaks, miniatuuride värvid osundavad kujutatavast süžeesest võrratult olulisematele mõistetele. Sissejuhatav pilt nagu turg annab meelele selle adumiseks vajaliku suuna, ergutab lugemat ja vaatajat.

Ent ei või arvata, et turgu saab samastada tardunud märgiga. Turg toimib, elab ja liigub linna ruumis. Mitte ülekanud, vaid otseses tähenduses. Islamimaades võrreldakse valitseja lossi kopsudega linna kehas, mošee on süda, turg on seedeelund – ja mitte juhuslikult. Tavaliselt on turg keskaegse linna plaanil pikk ja käänuline ning on seotud linnavärvatega. Idamaa linnades nagu näiteks Isfahanis seob linna väljakuid ja värvaid pikk väiksemate turgude rong, igauks neist hõlmab mošeed, karavan-saraisid, saunu, poode, põik- ja umbtänavaid. Nende kulg lõpeb linnavärvavas, mille all või ümbruses on aset võtnud kaubitsejad. Igaüks, kes linna siseneb, satub otsekohe turule ja sukeldub ühtlasi turu kordumatusse melusse.

Tänapäeva linnades on muiste sünenenud käsitused turust vaevu tajutavad. Praegu toimub turul vaid kaupade ost-müük, turgude asemele tulevad supermarketid. Meie silmade all kaob turgude igivana sümboolne tähendus.

Vene keelest tõlkinud Haljand Udam

HALJAND UDAM

UMAR HAJJAMI POTISEPP JA TEMA SAVI

Käesoleva sõnavõtuga ei ürita ma jõuda Umar Hajjami mainitud luulekujundi seletamises mingi lõpliku seisukohani, vaid pigem teen selles suunas esimese ujeda sammu. Nii-palju kui ma oma tagasihoidlike teadmiste varal saan öelda, pole Hajjami nelikvärsside kujundliku külje kohta orientalistlikus kirjanduses midagi mainimisväärset leida. Õpetatud iranistide jõud on kulunud vaidlustes Umar Hajjami nelikute teksti autentsuse ümber. Sisulise külje kohta on vaid esseistlikku laadi arutlusi, mis lähtuvad rohkem Ed. Fitzgeraldi ingliskeelsest ümberpanekust ja 19. sajandi Euroopa mentaliteedist kui algupärandist ja selle traditsioonilisest taustast. Muude asjaolude kõrval on Hajjami seletamise algupärandikaugusel ka objektiivseid põhjusi. Ei ole ju midagi kaugemat ja kättesaamatumat Euroopa õpetatud orientalistidele kui vahetu kontakt Ida traditsioonilise vaimuse ja eriti selle esoteerilise suuna esindajatega. Ja lisaks ei tegele Euroopa orientalistika põhimõtteliselt Ida esoteerilise teksti pragmaatikaga – aga teadmata selle teksti tegelikku ja algupärast otstarvet, see tähendab seda, mida pärimuslikus initsiatsioonilises miljöös selle tekstiga tehakse, pole võimalik mõista ka tema kogu tähendust.

Muidugi, enamik selliseid tekste on paljutähenduslikud, ja kui meie mõte ei küüni haarama kõiki selle tähenduse algupäraseid aspekte, jääb ikkagi alles mõni tähendustasand, mille varal see tekst võib omada mõtet ka praeguses kultuuris.

Euroopa orientalistid ei tegele Ida teksti pragmaatikaga valdavalt sellepärast, et õpetatud filoloogil ei sobi laskuda külamüstika tasemele, sest seal vassitakse ega olda filoloogiliselt täpsed – kuigi paraku on tekstid, mida nad uurivad, valdavalt pärimusliku külamüstika toodang. Teiseks on isegi tänapäeval vähetõenäoline, et õpetatud filoloog puutub kokku pärimusliku külamüstika esindajaga. Seega lähtub orientalist tahes-tahtmata teksti sõnasõnalisest tähendusest ja

usub, et muid tähendusi pole olemaski. Kui keegi väidab, et on teisi tähendusi, siis on ka ilmne, et säärane väitja on haiglane külamüstitik, keda teadlaste hulka lasta ei tohi.

Selle situatsiooni tuntud näiteks on vaidlused Umar Hajjami ümber. Ei hakka neist siin pikemalt rääkima, sest neist on juttu "Nelikvärsside" (Tallinn, 1967) järelsõnas ja peamiselt ümbrispaeri äärtel – tänu toimetaja Ain Kaalepi tarkusele. Üldjoontes on küsimus selles, kas Umar oli jumalasalgaja, materialist ja elunautija või hoopis esoteerilise tarkuse otsija derviš ja sufi. Me ei hakka siinkohal ühegi mainitud erakonna poole hoidma, vaid mainime, et tõeliselt traditsioonilises ühiskonnas oli tavamõtlemise ja teisitõetlemise kõrval olemas hoopis viljakam alternatiiv: tavamõtlemine ja selgeltmõtlemine (kui pidada silmas nägemise ja selgeltnägemise suhet). Sellest sügenes meid praegu huvitavas kultuurivaldkonnas kaks rööpset õpetuslikku pärimust: väline pärimus – sise-pärimus, mõistuslik pärimus – nägemuslik pärimus, õpitud pärimus – kogetud pärimus (araabia-pärsia *'taqlīdī – 'irfani*).

Need õpetuslikud või mõtlemisvormid ei välistanud teineteist, vaid moodustasid loomuliku astmestiku, ehkki konkreetset inimlikul tasandil tekitas selline olukord piisavalt vastastikust mittemõistmist. Küsimus oli mõistmise või tunnetuse kvaliteedis, mitte sisus. Traditsioonilise ühiskonna inimesele oli kvaliteedi taotlemine põhiline isiksust kujundav tegur: käsitööline ja kunstnik ei otsinud oma töös uudsust ja isikupära, vaid teostuse kvaliteeti. Sama kehtis ka kirjanduses – luuletaja luulendas traditsioonilisi ühtesid ja samu, talle eksistentsiaalselt olulisi kujundeid, motiive ja süžeesid, tõlgendades ja sõnastades neid vastavalt oma andele ja võimalikult veenvamalt ja selgemalt.

Nüüd aga tagasi Umar Hajjami juurde. Need, kes veel mäletavad seda vana raamatukest, teavad, et sel luuletajal, filosoofil ja astronoomil on nelikvärss, mille põhikujun-

diks on savi, potisepp ning tema potikeder ja kruusid-kannud. Loeme mõnda neist:

*Kord nägin savilöövi pilgu selgemaga –
seal kannumeister seisis oma ratta taga.
Ta voolis kannudele julgelt kõrvu, kaelu
sest põrmust, milles kerjus kõrvu kuningaga.*

*

*See potisepp, kes sõtkub savi tões ja väes,
kui mõistust oleks tal, siis taipaks, mis tal
käes.*

*Eal sellele ei annaks võmme, jalahoope,
sest oma vanemate põrmu näeks ta savimäes.*

*

*Ma täna kannupoodi läksin juba korda teist,
seal sadu kanne nägin, osta tahtsin ühte neist.
Kuid äkki kannudest üks nõnda tõstis valju
häält –
kes kannutegija, kes ostja ja kes müüja meist?*

*

*Nüüd vanast veinist raske kannu suu sa pääs
ta valla
ja täida oma peeker, teine mulle täis sa kalla,
mu poeg, veel enne, kui me kuskil vanas savil
öövis
kord kannuks saama lähme potisepa kätte
alla.*

*

*Siin päevad ööde kannul ikka käima peavad
ja tähekujud taevavõlvil ringe veavad.
Nad telliskivi teevad sinu põrmu savist
ja selle teise mehe koja võlviks seavad.*

*

*Üht kaunist kannu ülistab nüüd iga viis ja
laad
ja mõistuselt sa tema ilust palju kuulda saad.
Kuid taeva potisepp, kes kauneid kanne voo-
lib –
ta valmis vorbib ja siis varsti viskab vastu
maad.*

*

*Miks see, kes voolinud on olendite rüüd,
neidsamu tahab ära hävitada nüüd?
Kui hea on valmistöö, miks seda purustada,
kui pole hea, siis kellelt taga nõuda süüd?*

*

*Kui savi kauniks vormitakse mõnes kannupih-
as, siis
siis süüdi jooja on, kes purustab ta tülihas.
On palju pihtu saledaid ja pehmeid käsi
olnud,*

*mis armastuses voolis ta, kuid ära lõhkus
vihas.*

*

*Sa, jumal, savist vormisid mu ihu, mida mina,
mu koe ja lõime seadis sinu pihu, mida mina?
Ja oma tahvli peale kirjutasid ise valmis
sa minu õilsad teod ja kurja kihu, mida mina?*

See oli Hajjam. Kas lähtus ta omaenese loodud kujundeist või laenas ta need mujalt? Päris kindlasti võib väita, et seda motiivi teiste Iraani kirjanike juurest ei ole leida, ei Hajjami eellaste ega ka järglaste juurest. Kuid see motiiv leidub otseselt ja selgelt sõnastatud kujul ühes teises, mõnevõrra vane- mas raamatus – Piiblis. Sealt loeme: "Sõna, mis Jeremijale tuli Jehoovalt, kes ütles: "Tõu- se ja mine alla potissepa kotta, ja ma annan seal sulle kuulda oma sõnu!" Siis ma läksin alla potissepa kotta, ja vaata, ta tegi tööd potikedra juures. Ja kui astja, mida ta savist tegi, potissepa käes rikki läks, siis ta tegi sellest jälle teise astja, nagu potissepa silmis õigem näis olevat teha. Siis tuli mulle Jehoova sõna; ta ütles: "Kas mina ei või teiega teha nõnda nagu see potissepp, oh Iisraeli sugu! (...) Vaata, otsegu savi potissepa käes, nõnda olete teie minu käes, Iisraeli sugu!" (Jeremi- ja 18, 1–6).

"Häda sellele, kes riidleb oma valmistajaga – kild teiste sauste kildude seas! Kas ütleb savi oma vormijale: "Mis sa teed?" (Jesaja 45, 9).

"Oh inimene, nii see on! Kes siis oled sina, et sa tahad vaielda Jumala vastu? Kas see, mis tehtud, ütleb oma tegijale: "Miks sa mu nõnda tegid?" Või ei ole potissepal meelevalda savi ühest ja samast segust teha ühe astja õilsaks, teise halvaks otstarbeks?" (Pauluse kiri roomlastele 9, 20–21).

"Ja kes võidab ja otsani peab minu tegusid, sellele ma annan meelevalla paganate üle ja ta peab neid karjatsema raudkepiga, nõnda nagu saviastjaid pihuks lüüakse" (Johannese Ilmutusraamat 2, 26–27).

"Sa peksad nad puruks raudkepiga, sa lööd nad katki nagu potissepa tehtud astjad" (Laulud 2, 9).

Potisepa, savi ja astjate valmistamise ja purustamise motiiv esineb Piiblis veel mujalgi. Täieliku ülevaate sellest võib saada kon- kordantsi abil. "Büchner's

Hand-Concordanz" (Braunschweig, 1858) nimetab seoses sõnaga "potisepp" (*Töpfer*) järgmised kirjakohtad: Jr 19,11; Nl 4,2; Js 29,16; Js 45,9; Js 64,8; Jr 18,6; Siir 33,13; Sk 11,13; Saal. Tark 15,7; Siir 38,32; Rm 9,21; 2 Tm 2,20-21; Ilm 2,27. Sõna "pott" (*Topf*) esineb järgmiselt: 2 Ku 4,40; Ps 2,9; Ps 81,7; Õp 19,24; Jr 1,13; Jl 2,6; Siir 21,17; Jr 18,4. Mulda, põrmu ja savi nimetatakse ka mujal, tuntuim neist kirjakohtadest on muidugi Aadama loomiselugu (1 Ms 1,27; 2,7). Paraku ei ole Eestis olemas mulle kättesaadaval kohal Koraani konkordantsi, mistõttu pole võimalik jälgida nendesamade kujundite kasutamist selles raamatus. Siinkohal saan nimetada vaid kirjakohti, mis kordavad 1 Ms 2,7 motiivi: "Ja sinu Isand ütles inglitele: Tõesti mina lõin inimese põrmust, sõtkutud savist (*min salsâlin min hamâ'in masnûnin*). Et ma ta hästi tegin ja temasse oma vaimu puhusin, seepärast kummardage tema ees. Ja kõik inglid kummardasid tema ees peale Iblisi, keda ei olnud kummardajate seas. Miks sa, Iblis, ei kummarda teistega koos? – Ei juhtu, et kummardaksin seda, kes on põrmust, sõtkutud savist! – Välja siit! Et sind kividega pillutaks!" (15, 28–34). "See, kellele näis hea kõik, mis ta oli loonud, lõi siis inimese savist (*tîn*). Järelopõlve loob ta aga seemnest, viletsast vedelikust. Ta tegi inimese ilusaks ja puhus temasse oma hingeõhu. Ta andis talle kuulmise, nägemise ja südame, kuid teie ei ole tänulikud. Nad ütlevad: Kui me peitume mulda, kas meid luuakse siis uuesti?" (32, 6–9).

Samal ainel on võimalik leida veel vanemaid tekste. Inimesi potikedral voolivana kujutati juba muinasegiptuse jumalat Hnumi (järgneva materjali kogumise ja tõlkimise eest tänan Sergei Stadnikovi). Muinasegiptuse jäärpäist jumalat Hnumi kujutatakse istumas potikedra ees, millel ta on vorminud kaks meessoost last: esimene on Hatšepsut ise, teine tema vaimteisik *ka*. Konna peaga jumalanna Heket põlvitab paremal pool ja ulatab lapsele ja tema *ka'*le elu sümboli.

Hnumi tiitlid on Isade isa, Emade ema, Potikedra käskija, Inimese looja, Sündimise jumal, Pottsepp, Kõikide jumalate ja jumalannade isa.

"Ütleb Hnum, pottsepp(...): Ma olen loonud sind nendest Karnaki valitseja Amoni

liikmetest. Ma olen su loonud, vorminud paremaks kui kõik jumalad. Ma olen andnud sulle kogu elu ja rahulduse, kogu püsivuse, kogu südame rõõmu koos minuga. Ma olen andnud sulle tervise, kõik maad, kõik rahvad. Ma olen andnud sulle kõik ohvrid, kogu toidu..."

Jäärapäise Hnumi olemuseks oli loomine ja viljastamisjõud. Ta oli jumalate ja inimeste looja. Inimesed lõi jumal potikedral; esimene selletaoline kujutis ilmus 18. dünastia ajal. Ometi esineb väljend, et Hnum "elustab" inimesi, juba Püramiidide tekstides (5.–6. dünastia, umbes 2500–2155 eKr).

Ja lõpetuseks veel üks kummaline tekst alkeemik Michael Mayeri raamatust "De circulo quadrato" aastast 1616: "Päikesering on joon, mis naaseb iseenda juurde nagu madu, mis peaga hammustab saba... Särav savi vormitakse ratta ja Kõigevägevama ja Kõrgema Pottsepa käega maiseks aineks, millesse kogutakse ja püütakse Päikese kiired" (C. G. Jung, *Alchemy and Psychology*).

Vahest piisab nendestki tekstinäidetest tõdemaks, kui ajatu ja lummas on olnud pottsepa motiiv maailmakirjanduses. Hajjam on selle vaid üpris omapäraselt välja arendanud. Paraku jääb aga teadmata, mis allikast ta selle omaks võttis, nagu teada, pole teised Iraani luuletajad seda kujundit kasutanud. Püüdmat jõuda mingi lahenduseni, mainime vaid, et selle motiivi lähtepunktiks võib olla juba arhailises kultuuris tajutud analoogia esemete käsitööndusliku valmistamise ja kosmogoonilise protsessi vahel, meie juhtumil savianumate valmistamise ja maailma ning olendite tekkimise vahel. Selles teadmises on käsitöö ürgseima kosmilise kulgemise analoog ja kordamine, vahendades sedasi ka teadmist maailma algusest ja olemusest üldse. Teadmine on ühtlasi ka osalemine. Traditsioonilises ühiskonnas oli käsitööga kui maagilise ja sakraalse tegevusega tegelemise eeltingimus kuulumine vastavasse initsiatsioonilisse korporatsiooni ehk tsunfti. Tuli olla õpilane ja saada seejärel õpetajalt õnnistus iseseisva meistrina töötamiseks. Igal käsitööl oli oma kaitsepühak, selle käsitööharu leitutaja ja põhjendaja, kelle tegevust käsitööline imiteeris. Õppimine oli ühtlasi töö sisemise vaimse mõtte omaksvõtmine, selle kaudu samastus tööd tegev käsitööline kui mikrokosmos

makrokosmosega (pottsepa seotud motiive maailma rahvaste müütides käsitleb K. V. Ivanovi artikkel "Gontšar" raamatus "Mifō narodov mira" I, Moskva, 1987, lk 309–310).

Mis puutub Umar Hajjami tõlgendamisse üldisemalt, siis lisame lõpetuseks eelpool öeldut mõneti resümeeriva arvamuse ühelt tuntumalt Londonis tegutsevalt külämüsti-kult Idries Shahilt: "Üldiselt ollakse arvamusel, et Hajjam polnud oma kodumaal piisavalt austatud luuletaja enne, kui FitzGerald'i tehtud tõlke varal omandatud kuulsus ta üldtuntuks tegi. See pole aga päris õige. Tõsi on, et Hajjam polnud nii üldiselt hinnatud nagu Saadi, Hafiz, Rumi või teised sufi luuletajad, tema nimega seotud luulekogudel oli mõneti teine otstarve. On kaheldav, kas Lääne uurijad on üldse küsinud sufidelt, mida nad peavad Hajjamist. Ja kui mõnda, et mõni neist on küsinud, siis on ka ilmne, et ükski sufidest pole pidanud vajalikuks selle küsimuse üle võõraga arutlema hakata. Hajjam on sufi hääl, sufidele enestele on see hääl ajatu ega

ole seletatav kuigi hästi mingi kindla aja ja kohaga seostuva teooriaga" (Idries Shah, *The Sufis*. New York, 1971, lk 186).

Eelnev on 1994. aasta aprillis Tartus orientalistikapäeval peetud ettekande tekst. Kirjutatud on see vist 1979. aastal (vanades paberites pole ühtegi daatumit) ettelugemiseks TÜ Orientalistikakabineti aastakollokviumil. Tookord jäi ettekanne ära argistel asjaoludel (ilmselt ei jõudnud hommikul Tartu rongile). Seetõttu on tekstis mitmeid keelendeid, mida praegu pole enam põhjust tarvitada. Täna veel kord kuulajaid ja eriti neid, kes sõna võttes omalt poolt asjakohast ainet lisasid: professor Jaan Puhvel luges ette ühe sanskritikeelse teksti ja nimetas Rootsi kuningat Gustav II Adolfit, kes enne saatuslikku Lützeni lahingut pottide purunemist meenutas. See motiiv on muutunud üldtuntud kõnekäänuks. Andres Herkel teadis nimetada budistlikku kirjakohta, mille kohaselt on inimene iseenda pottsepp.

HALJAND UDAM

IRAANI TOIMIK

Enne muud paar sõna seletuseks "Iraani toimiku" ja teda moodustavate tekstide juurde. Iraani kultuurilugu ei tunta meil paraku üldse, ehkki ta on ürgvana kultuurimaa – veel vanem kui India, sest India aarialased, nagu nende nimi juba ütleb, on pärit Iraanist, mis on indoaaria rahvaste ürgkodumaa. Sealt viisid nad kaasa oma muinasusundi, mille tekstid on säilinud veeda kirjandusena. Iraani muinasusund on selle pärimuse teine haru. "Avesta" muinaspärsiakeelsetes müütides on selle, maailma keskpaigas oleva maa nimi Airjanam Vaedža, pahlavi keeles Eranvež, (uus)pärsia keeles Iraan. Muistsed kreeklased eristasid neile lähemat Persist ja kaugemat Ariat ehk Arianat.

Iraani ajalugu jaguneb kaheks suureks perioodiks – zoroastrismi ja islami ajaks. Zoroastrismi aja lõppu mahub peaaegu tuhat

aastat kestnud hellenismi levimise aeg, Makedoonia Aleksandrist islamini oli Iraan maa, kus Aasia kultuur ühines Vahemeremaade kultuuriga.

Muinaspärsia keel, milles on kirja pandud "Avesta", on väga lähedane india "Rigveda" keelele. Zoroastrismi peajumal on veedade usundi taevajumal Varuna (kreeka Uranos), Iraanis oli ta tuntud ühe oma tiitli – Tarkuse Isanda ehk Ahura Mazda – järgi. Teine muinasindia-iraani jumal oli päikesejumal Mithra, kelle kui Sol Invictuse austamine oli hilisantigis levinud üle kogu Rooma riigi. Zoroastrism pole surnud pärimus, ta püsib elavana parside juures ja samuti maausuna kõikjal, kus on asunud iraani rahvad, eriti Kesk- ja Sise-Aasias. Maausuna on iraani pärimus suuresti erinev riiklik-raamatulikust zoroastrismist ega ole kuigi hõlpsalt äratun-

tav. Kui üle saada soomeugri ja semiidi rassismist (paraku oli selle õpetuse suuremaid ja tõsimeelsemaid viljelejaid Uku Masing), siis peaks olema võimalik tuvastada üpris palju iraani algupäraga ainet ka uurali rahvaste, sealhulgas ka soomeugrilaste pärimuses. Võib arvata, et need rahvad ei ole kogu aeg elanud eluks vähekõlblikus metsavööndis, vaid asusid kunagi tunduvalt lõuna pool stepivööndis, kust iraani hõimude vahendusel maaviljelus põhja poole levima hakkas. "Iva" ja "ölu" on selgelt indoiraani sõnad ja arvata-vasti ka "Jumal".

Iraani kohta saab tekstivalimikke kokku panna lõputul hulgal. Aga kahjuks pole maailmas olemas raamatut pealkirjaga "Sissejuhatus Iraani tundmisesse", milles kõik vajalik öeldud oleks. Seepärast olen pidanud sipelga kombel koguma endale tekste ja pudemeid, mis seda ainet käsitlevad. Tulemused, võrreldes sellekohaste publikatsioonide hulgaga maailmas, on muidugi tühised, aga mõned neist, mis nüüd ka Vikerkaares, annavad ehk aimu sellest, mis on peidus märksõna **Iraan** taga. Tänapäevainimene, keda ainuüksi ajalehed harinud, suudab sellega seoses meenutada ehk ainult islamirevolutsiooni ja tigeidaid mullasid, kes ei kuula "suure" ega "väikese kuradi" sõna. Ent objektiivne olles peab mõnema, et just Iraani revolutsioon käivitas sündmuste ahela, mille lõpptulemuseks oli Teise maailmasõjaga tekkinud poliitilise süsteemi lagunemine. Ilma Afganistani vastupanuliikumiseta oluks "väike kurat" ikka veel hea tervise juures.

Ent enam kui 3000-aastase kultuuriga maa puhul on see tühine episood. Pealegi on kultuur seal alati elanud sõltumata poliitikast, on olnud palju poliitilisi katastroofe, laastavaid vallutusi ja sõdu. Iraani kultuuri püsimise olulisemaid põhjusi on olnud tema tihes seos religiooniga. Religioon on aga teatavasti inimese esmane mure (võrdle Heideggeri *die Sorge*) ning ka ükski valitseja ei saa sellest murest mööda, niisugust sõltumist ilmestab õpetuslause: kõige halvem õpetlane on see, kes väisab kuningaid, ja kõige parem kuningas on see, kes väisab õpetlasi. Kultuuri püsimiseks on vaja andekaid ja kultuurilembesid inimesi. Iraani õnneks on olnud, et kultuurilembesid inimesi on olnud palju maa ülikonna hulgas isegi siis, kui nad

pole päritolu poolest olnud iraanlased, vaid mongolid ja turgid. Suurem osa iraani kõrgkultuurist viimase tuhande aasta vältel on loodud feodaalülikonna tellimisel ja üliklikus miljöös, kus ilu, kunst, muusika ja luule oli loomulik eluvajadus. Üliklik kultuur on jätnud sügava jälje rahvakultuurile, mille aluseks on samuti usk. Religioon ja rahvuslus on ka selles valdkonnas suuresti üks ja sama asi.

Reisijad on tihti täheldanud, et Iraanis nagu teisteski maades, kus on olnud intensiivse kultuurilise arengu perioode, on lihtrahvaski läbi imbinud üliklikust estetismist. Kõikjal toimib väljapeetud maneerlikkus, argielugi elatakse nagu rituaale sooritades. Oluline on käituda ja elada ilusti. Sellise eluhoiaku teadlik ebapraktilisus ärritab läänlasi väga, asiaadi meelest jälle on käsitatatu eurooplase mõtetu ja jäme pragmatism. Türki kirjanik ja diplomaat Y. K. Karaosmanoğlu kirjutab oma memuaarides ("Zoraki diplomaat", 1955, vene keeles 1966) niimoodi:

"Pärast naasmist Iraanist tundus kogu Euroopa ühiskonna arhitektuur ja elulaad mulle kirvetööna. Iial ei tajunud ma Ida ja Lääne vahelist kuristikku nii sügavana kui pärast kaheaastast viibimist Teheranis. Alati, kui ma vaatan selle kuristiku ühelt servalt teise poole, tekib mul soov rääkida, kui mõtetud on Idamaade rahvaste jõupingutused, mida nad raiskavad Lääne kultuuri omaksvõtmiseks. See rahvas, ehkki ta on vanaks saanud ja jõuetu, ei taha hüljata oma tsivilisatsiooni. Ikka on ta uhke Ahhemeniidide ja Dareioste aja üle... Nüüdis-Euroopa on arenenud Vana-Kreeka tsivilisatsioonist, kuid kas pärslased on selle ajaga muutunud? Nad on elanud nii endassesulgunult, et ei ole mõelnudki, et on olemas muid maailmu..."

Ma käsitän pärslaste rahvuslust kui tuhandeid aastaid vana Aasia kultuuri sadestust, mis elab nende alateadvuses. Kui minna edasi, siis tahaksin öelda, et pärslase hing on sete zoroastrismist ja tulekummardamisest, islamist ja Idamaa müstikast... Üks Teherani haritud daam seletas mulle kord: "Meil on oma usk ja tuhandeaastased tavad, araablased surusid mõõga jõul meile peale islami. Tõsi, iraanlased on praegu tõsimeelsed muslimid, kuid ikkagi omamoodi. Uude usku võtsime me kaasa palju vanu veendumusi tulekum-

mardajate ajast. Teie, sunniidid, nimetate seda šiiismiks. Sunna on monoteistlik usund – kuid kas selles on ruumi nauruuzi pühitsemiseks šiiitide moodi – kas teil on tava süüdata viis-kuus päeva enne seda püha tuled ja neist läbi hüpata...

Iraanlase meelest on vana luuletaja pühak, tema sõna on Jumalast. Just seetõttu on kogu harimatu rahvas karjusest talupojani ja talupojast tööliseni pidanud vajalikuks pähe õppida ja meeles pidada endisaja luulet. Lihtrahvas deklameerib seda nagu hafiizid Koraani. Need on sügava ja üleva mõttega luuleteosed, mida meie keskkooli pärsia keele õpetajad ära seletada ei suutnud... Suur saksa luuletaja Goethe andus nende lummusele täiesti pimesi. Kas "Ida-Lääne diivan" oli tema geniaalsuse tipp? Kas ta suutis mõista pärsia diivanite vaimu samavõrra kui tema aja haritud iraanlane? Ei usu. Humanist Goethe sai inspiratsiooni inimloomuse sügavusest ja loodusest nagu kõik Lääne luuletajad ja mõtlejad. Pärsia kirjandus on nagu tuubapuu, mille juured on taevas, viljad, mis ripuvad tema okstel, pole söögiks, vaid armastamiseks. Igal viljal on oma maitse, otstarve ja nad joovastavad nagu vein... Kas pärsia luuletaja ongi kunagi märganud ehtsaid lilli? Tema sissepoole pööratud pilk ei peatu ühelgi reaalsel asjal. Ta näeb vaid meelekujutusliku aia ülevaid vorme... Vana pärsia kirjanduse keel on sama, mis tänapäeva kõnekeel, samal moel mõtleb ja tunnetab tänapäeva iraanlane maailma vana kirjanduse tunnete ja mõtetega."

Seoses eespool öelduga meenub õhtumaise luuletaja Friedrich Hölderlini rida: *Alguse lähedal elav lahkub harva kodust...* Martin Heidegger on seda tõlgendanud Muinas-Kreeka taustal, kuid ka meie kontekstis võib sel olla mõte. Alguks on siin ühe kultuuri ülemaine arhetüüp – iraanlase kultuur on oma taevasele algkujule ikka veel sedavõrd lähedal, et tal pole vaja otsidagi muud; uue otsimine muutub kultuuris oluliseks alles siis, kui kodu – arhetüübiline alus – juba kaugel või unustatud. Omal ajal šokeeris Homeinid intervjueerinud ajakirjanikke see, et ta ei teadnud midagi Euroopa kultuurist. Sellest tehti kohemaid järeldus, et ta on üks pime ja harimatu inimene. Kuid oleks võinud ka tõdeda, et ilmselt pole Lääne kultuur absoluutne

väärtus ja maailmas on olulisemaid asju. Meile ta muidugi on, sest ta on meie oma ning meil ei ole valikut. Traditsioonilise ja usulise haridusega asiadile ta ei pruugi seda olla, kui võrd ta elab omaenda terviklikkus vaimu maailmas. Islami nagu ka ühegi teise traditsiooni üle ei saa otsustada kõrvaltvaatajad ja poolharitlased, vaid ikkagi ainult need, kel on asjaomane haridus. Et olla autoriteet islami usuõpetuse vallas, tuleb enne kümneid aastaid õppida kirjatarkust. Iseäranis usulises ja metafüüsilises valdkonnas on õhtumaine vaimuelu tõesti "kirvetöö" tohutu hulga eba-probleemidega (võrdluseks selle juurde võib lugeda Homeini kirja Gorbatšovile – Eesti Ekspress 23. 03. 1990).

Ent Lääne pealetung on halastamatu. Sven Hedin oli Rootsi kuningliku saatkonna tõlgina Teheranis 1890. aastal, kui riiklik-õukondlik tseremoniaal toimus veel täies säras ja hiilguses. Kuid 15 aastat hiljem, nagu ta nendib, oli sellest alles vaid riismeid. Buhhaaras koges ta sama arengut. Maailmasõjajärgne aeg sisaldas vaid tühja butafooriat (S. Hedin, Minu elu maadeavastajana. Tartu-Tallinn, 1939). Kõik tõeliselt suur ja hiilgav on tänapäeval varemisi ning kõrbeliiva tuisanud (seda tõika ilmestab A. Mohadžeri reisi- raamat "Kaviri taeva all", Tallinn, 1967). Iraanis endas tajutakse traditsioonilise aja lõpuna augustit 1941, kui maa okupeerisid Inglise ja Vene väed. Iraani muutumist nõukogude vabariigiks takistas vaid USA sekkumine. Ent Vene pole loobunud Iraani himustamast – selle soovunelma tänapäevast seisust ilmestab Žirinovski teos "Sööst lõunasse", mille põhisisu on Iraani likvideerimine. Amerikaniseerumise ja naftadollareist sügenenud ohjeldamatu korrupsiooni ja gigantomaania õhkkonnas minetas šahhirežiim reaalsustaju. Oli juba siis selge, et Mustamäel Känu Kukes eesti kommunistidega pidutsev šahh ei kõlba Iraani-taolise riigi troonile, kuninglikku ausära kehatav Humalind oli tema pea kohalt ära lennanud. Praegused mullad kehatavad selle maa vaimu paremini, ehkki paraku üpris ühekülgset. Šiiitide imaa- mil oli müstiliselt mõnevõrra suurem õigus asuda Iraani troonile, kuna tema soontes on veidike Sassaniidide kuninglikku verd.

Seyyed Hossein Nasr (sündinud 1934), Massachusettsi Tehnoloogiainstituudi ja

Harvardi haridusega iraaniteadus- ja kultuuriloolane, on praegu mõjukamaid Iraaniteaduse populariseerijaid Läänes. Lisaks muule on ta kirjutanud suure hulga ingliskeelseid raamatuid Iraani ja islami traditsioonilisest kultuurist alates loodusfilosoofiast ja lõpetades kunstiga. Tema Vikerkaares olev essee "Sakraalne kunst Iraaniteaduses" sisaldab üpris õnnelikul moel koostatud konspekti pärimusliku kultuuri põhimõistetest. Selle paatoses ja keelepruugis on veidi tunda prantsuse orientalisti René Guénoni juuresolekut (ehk õnnestub mul kunagi tulla lugejate ette ka Guénoni *dossier*'ga), kuid ta annab täpse käsituse sellest, mis on Iraaniteaduses traditsioonilises tähenduses. Nasr ütleb, et see essee ja teised tema ingliskeelsed raamatud on määratud eeskätt Lääne lugejale, kuid peab silmas pidama, et Briti impeeriumi pärandina on maailmas olemas miljoneid muslimeid, kelle esimene keel on inglise keel ja kelle kaudu ei ole islam enam pelgalt Oriendi asi. Selles 1977. aastal ilmunud essees on ka selgelt piiritletud vastuolud, mille pinnal puhkes paar aastat hiljem islamirevolutsioon. Salman Rushdie oleks võinud seda selges inglise keeles kirjutatud teksti lugeda, siis oleks ta teadnud, millega riskib. Prantsuse muhameedlane Roger Garaudy on teadnud väita, et Rushdie sai kurikuulsate peatükkide oma romaani sobitamise eest 800 000 naela altkäemaksu (*Krisis*, september 1989).

Idamaade praegune õnnetus on iive – peale on kasvanud arvukas generatsioon noori, kes pole enam võimelised täiel määral omaks võtma pärimuslikku kultuuri, vana kultuurikeskkond on lagunened, koolid on viletsad ja rikkam kiht saab hariduse Läänes. Juurteta inimesed, kes ei küüni islamini, ei küüni üht-aegu ka Lääne kultuuri kristliku sisuni ja on suutelised Läänest omaks võtma vaid pahempoolseid arusaamu. Niinimetatud islami fundamentalism värbab jüngreid peaaesjalikult selliste poolharitlaste hulgast, kel pole ettekujutust islamist ega ka muudest uskudest. Säärase täieliku traditsioonituse musternäidis on muidugi Kaddafi oma "Rohelise raamatu-ga".

Inimene, kes on sündinud ja üles kasvanud lõhutud kultuurimiljöödes, ei suuda enam tajuda ja tunda maailma sellisena, nagu ta oli enne, traditsioonilisel kultuuril ei ole tema

jaoks tähendust. Nasr kõneleb "uue luule" viljelejaist kui pärsia kirjanduse vaenlastest. Iraaniteaduse "uue luule" nimekamaid esindajaid Nader Naderpur (sündinud 1929) vastandab end teadlikult pärimuslikule luulele: "Ma ei otsi luules igavest. Püüan olla luuletajaks sellele kannatavale ja heitliku saatusega põlvkonnale, kelle küpsemisaeg langes kokku 1320. aasta šahriarivikku (august 1941) sündmustega. Selle põlvkonna kujunemine ja haridus erineb põhimõtteliselt eelnenud põlvkondade omast. See põlvkond tajus äkki, et ta on tohutult kaugel oma eellastest, tema elulaad on põhjalikult muutunud. Ühiskonnas aset leidnud murrang oli sedavõrd ränk, et isa ja poeg unustasid teineteise keele. Isa elas usu ja šariaadi seaduse järgi: viieteistaastasel võeti talle naine ja ta jätkas oma isa ametit, mõtlemata hetkekski selles osas midagi muuta. Pojal oli kõik teisiti, kahekümne teise eluaastani ta õppis, seejärel asus otsima tööd. Ainelised ja "soolised" mured, mis isale probleemiks polnud, olid talle lahendamatud. Noorus, kui tavaliselt veel mängitakse ja lõbutsetakse, oli täis kibedaid katsumusi ja raskeid läbielamisi..." (eessõnast luulekogule "Surmâ-je Xuršid", Teheran, 1338). Selline elutaju tingib paratamatult subjektiivse ja tundelise väljendusviisi, pärimuslik kirjandus oli aga objektiivne ja mõistuslik, milleni jõudmine tänapäevastunud inimesele üle jõu käib, ehkki mitte võimatu ei ole.

"Islami kadumisega igapäevasest elust muutus ka inimeste mõtlemine – ta polnud enam abstraktne ja metafooriline, luulekujunditeil pole enam piisavalt alust ja tuge mõtlemise enda ülevuses. Pärimuslikud võrdlused ja metafoorid muutusid ebaoluliseks ja võõraks. Uusi pole keegi suutnud anda. See on loomulik: kaduma pole läinud mitte niivõrd luulekujundite süsteem ja isegi mitte usuline kogemus, vaid ennekõike ning peamiselt – kultuuri vaimne eetos" (Š. Šukurov, *Literaturnaja Gazeta* 5. 06. 1991). Šarif Šukurov on tadžiki kunstiteadlane, iraaniteaduse traditsioonilist kunsti ikonoloogiliselt käsitlevate uurimuste autor, teda on mõneti mõjutanud Guénoni-Nasri-Corbini koolkond ja semiootika.

Sellise intellektuaalse islami esindajaid on endise NSV Liidu aladel ja ka mujal palju, nad aktsepteerivad islamit täiel määral teo-

reetilisel, kuid üpris vähe praktikas. Tegelik islam ootab liidrikohale siiski karismaatilist isiksust. Kesk-Aasias on sellise "jumala armust" rahvajuhi tiitel isaan, Iraani šiiitide miljööks on suhted ja tiitlid mõneti teised. Usuteadlaste-mullade tsunft, kelle käes on võim, ei tunnista enda kõrval teisi leigema või spirituaalsema usuga tsunfte, teoreetiline usk on pelgalt leige usk, kui mitte uskmatust ja *baha'i*. Meil on siinkohal tulusam meenutada prohvet Muhamedi käsulauset: *ustur zahabak, zahâbak va mazhabak* – pea saladuses oma kuld, käimised ja usulahk.

Paraku ei pane väljaspool olijad – ajakirjanikud ja poliitikud – selliseid islami enda miljööks olulisi suhteid üldse tähele. Ei ole märganud, et seoses Bosnia ja Tšetšnjaaga oleks kõneks tulnud dervišivennaskonnad, mis on mõlemal maal inimsuhete kujundajana väga olulised. Õige on aga ka, et eurooplasel on äärmiselt raske leida kontakti islami ja üldse Ida vaimsete keskustega – mitte üksi sellepärast, et idamaalased eurooplasest eemale hoiavad, vastastikusel mõistmatuses on oluline osa ka eurooplase vaimsel eripäral. Keeleoskamatus on juba väga suur tõke. Teine keel ja tõlge tekitab liialt palju müra. Näiteks Kesk-Aasiat tunneme vene keele vahendusel, kuid paraku on vene keelde jõudnud infot selle maa kohta üpris valikuliselt ja tendentslikult. Isegi parimad vene orientalistid olid koloniaalametnikud, nõukogude ülikoolid valmistasid ette vaid tõlke Punaarmeele ja KGB-le. Kontakt Oriendiga eeldab pikemaajalist viibimist idamaises pärimuslikus miljööks ja selle vaimuhariduse ning suhtlemismallide omaksvõtmist. Aga kus on see tänapäeval võimalik?

Prantsuse orientalist-iranist **Henry Corbin** (1905–1978) oli selle sajandi olulisemaid filosoofiaajaloolasi ja usundiloolasi. Tema peamised teosed käsitlevad islami-Iraani vaimuelu, olulisemad neist on neljaköiteline "En islam iraniien" (1971–1972) ja osaliselt koostöös S. H. Nasriga kirjutatud "Histoire de la philosophie islamique" (esimene osa 1964, tervikuna 1986). Corbini peamisi teeneid on suure hulga keskaegsete ismailiitide ja 12. imaami šiiitide filosoofiliste tekstide trüki toimetamine, nende hulgas oli kolm köidet Avicenna järel suurima iraani filosoofi Suh-ravardi (suri või tapeti 1191 ristsõdijate-vas-

tase Saladini lossis Aleppos) teoseid. Ta tõestas, et islami filosoofia kujunemise pealiin pole mitte sunniitide, vaid sektantideks peetud šiiitide pärimuses. Muinasiraani teema oli suhteliselt kõrvaline tema uurimustes, kuid raamatus "Terra céleste et corps de résurrection" (Pariis, 1961) demonstreerib ta, et islami tulek ei tähendanud senise vaimukultuuri lõppu, vaid süvatasandil jätkumist uues välises vormis. Tõlgitud on selle raamatu alguspeatüki osa, mis annab üpris tavatul moel sissevaate zoroastrismi. See on valdkond, mida meil halvasti tuntakse ja ka välditakse ülalmainitud rassismi tõttu. Osatakse korrata vaid Euroopa lapsikusi: "Marksistide hümnis lauldakse: Viimse võitluse maale lahing otsustav toob (...)" "Uut maailma" kohtame muidugi ka Johannese ilmutusraamatus. On ehk huvitav teada, et sellised revolutsioonilised kujutelmad on pärit muistsest Iraani religioonist, kus usuti, et selle maailma lõpus tuleb viimane otsustav võitlus hea ja kurja jõudude vahel, mida juhatavad jumalik Saošyant ühelt poolt ja Kurjuse isand Ahriman teiselt poolt..." (J. Kaplinski, Looming 1989, nr 12). Zoroastrismi kohta pole Euroopas olemas korralikku, vaimse mõistmisega kirjutatud sissejuhatust. Palju on avaldatud filoloogilist pisipuru, mis on ka mõistetav, kuna selle usu pühad tekstid on säilinud osaliselt ja halvasti, muinaspärsia keelest on väga raske aru saada. Corbin ei pidanud usundiloo ülesandeks mitte pelkade usuliste tekstide, vaid nende uskliku meeles aktualiseeruva tähenduse uurimist. Filosoofiasse tõi ta käsituse sellest, et meelise tunnetuse ja abstraktse mõtlemise kõrval on veel vahepealne tunnetustasand, mille ta nimetas kujutlemiseks (*imagination*). See on meelevõime, mille varal meelised kujutused muutuvad üldistavateks sümboliteks ja abstraktsed mõisted saavad meelise sümboli kuju. Lähtudes Suh-ravardi zoroastrismisugemelisest üldmõistete õpetusest, mõnab Corbin, et üldmõistete pole pelk loogiline moodustis, vaid pigem vaimne tarkust andev energia. Üldmõistete hierarhia tipp on jumal kui Tarkus ehk Sophia. Selleainelised spekulatsioonid on olnud eriti omased kristlikule idakirikule, vene usufilosoofias on olemas omaette sofioloogiline suund, mille esindajaid (Berdjajevit, Leontjev) Corbin mõnikord tsiteerib. Eesti keeles on olemas

üks oluline idakiriku sofioloogiline teos – Rusthaveli "Kangelane tiigrinahas", kuid kommentaarid selle juurde on täiesti eksitavaid. Corbin oli aastakümneid Carl Gustav Jungi algatatud *Eranos-Tagung*'i esinejaid ja "Eranos-Jahrbuch'i" autoreid. Paraku pole ta aga kaugeltki nii tuntud kui tema ametivend, kõigest kirjutav ja osav kompilaator Mircea Eliade.

Ja lõpuks veel küsimus nende ridade kirjutajale endale: mismoodi on temal asja Iraani? Ega ei olegi. Ei ole kunagi Iraanis käinud ega loodagi sinna saada. Kesk-Aasiasse olen reisinud küll, kuid see pole Iraan, vaid Turaan, Transoxania. Ent ajalooliselt on see siiski osa suurest Iraanist. Tadžiki keel on sama, mis pärsia keel, suure osa sellest, mis on pärsia kirjandus ja ka muu kultuur, on kirjutatud ja loonud tadžikid. Pealinnad ja riikide piirid on ajaloo vältel asukohta vahetanud, lõpliku lõhe nende maade vahele tegid alles türgid-turkmeenid, kes hõivasid Kaspia-tagused alad, ning viimaks veel Vene–Inglise saja-aastast sõda Aasia südamaa pärast lõpetavad lahingud 1894. aastal. Nüüd paraku on see sõda uuesti puhkenud – Tadžikistani Karateginist ja Vahioist, kus ma 1980. aastatel suvesid veetsin, tuleb ainult sõjasõnumeid: "...Vahio orus tapsid valitsusväed üle saja inimese..." (*Nezavisimaja Gazeta*, 25. 08. 1994). Kunagistest Dušanbe tuttavatest pole sõnumeid juba aastaid, teadmata kadunud on Tadžikistani suvede hea perenaine, Dušanbe kunstikooli õppejõud skulptor Malle Tuisk...

Minu Moskva aspirantuuriaja juhendaja, iranist professor Andrei Berthels, kes oli Tadžikistani hea tundja, rääkis pärast oma esimest Iraani-reisu, et sellel maal pole midagi ühist Kesk-Aasiaga. Sedasi on minu Iraan vaid meelegujutluse valdkond, omamoodi *an investment into a dream*, nagu ütles kangelane india romaanist "Taevast on selge", mille tõlkisin 1964. aastal ja mis tähendas minu avaliku India-harrastuse lõppemist. Enne pärsia keelt õppisin hoolega hindit ja urdut, nastaliq-kirja lugemist õppisin esmalt urdus. Iraani kirjandust sai nimetada tadžiki kirjanduseks, kirjastustes sobis see hästi "vennasrahvaste" rubriiki, kauge ja tundmatu välismaa Iraan ei huvitanud kedagi. Tänu "vennasrahvastele" on eesti keeles olemas Rudaki, Umar Hajjam ja Saadi. Uku Masing

meenutas kord, et "Eesti ajal" poleks Orient kirjastajaid iial huvitanud.

Agaga minu Tadžikistani-matkad algasid tunduvalt varem. Tartu Ülikoolis oli geoloogidel pärast kolmandat kursust ette nähtud menetluspraktika ja tavaks oli saanud käimine Uuralis ja Taga-Baikalis. Kuid 1957. aastal oli akadeemik Orviku oma üliõpilastele välja kaubelnud praktikakohti Tadžikistanis. Sedasi astusin ma ühel 1957. aasta maihommikul Samarkandi jaama perroonile. Õelad pealtnägijad väidavad, et ma olevat maha heitnud, et "Turaani puhtale pinnale" (*xoki poki Turon*) suud anda! Olin oktoobrini, geoloogiliste välitööde lõpuni, Fani mägede lääneosas Magionis (sealkandis on palju zoroastrismi-ajale viitavaid kohanimedid – maag oli muinasiraani usu preester, Fani mägedes olevat pelgupaiga leidnud ka Makedoonia Aleksandri vastu võidelnud Spitamen). Ka järgmisel suvel olin seal, tehes läbi omalaadse initsiatsiooni iraani rahvateadusesse. Nurmekundi juures olin enne seda kuulunud sissejuhatust india filoloogiasse ja õppinud hindit. Pärsia keele alused on pärit Magionist ja Pandžrudist, Rudaki oletatavast sünnipaigast, kus 1958. aasta sügisel tähistati selle pärsia kirjanduse esimese luuletaja 1100. sünni-aastapäeva. Oma esimesed iranistika-raamatud ostsin Pandžrudi külapoest.

Nurmekund pärsia keelt siis ei õpetanud, hiljem käis seda ainet Tartus lugemas Tallinna kooliõpetaja Joosep Paljak, kes oli üles kirjutatud tekste pärast Esimest maailmasõda Eestisse sattunud pärslaselt. Mu India-harrastus kestis veel Taškendini, kuhu Nurmekund, tänu tutvusele sealse ülikooli idateaduskonna dekaani Šoislom Šomuhamedoviga, oma üliõpilasi viis. Õppisin seal koos usbekidega iraani filoloogia eriala kolmandal kursusel. Pärsia keelt õpetasid taškentlane Nodir Alimhanov ja iraani emigrant Dža'far Eftehar, hindit õppisin Delhi ülikooli professori Tivariga, kes parajasti Taškendis külalisõppejõuna töötas. Olin siis juba tõlkinud "Valge müüri", mille honorariga Taškendi talve üle elasin. Tänu Nurmekundi ja dekaani Juhan Peegli asjaajamisele sain aspirantuurikoha Moskvasse, kus olin 1967–1971. Lisaks iranistidele oli seal kokkupuutumist Tartu-Moskva semiootikakoolkonna inimestega ja tänu Linnart Mällile

sain peaaegu omainimeseks ödede Volkovate majas, millest praegused budistid imeasju räägivad.

Pärast seda tuli stagnaag, kus midagi ei juhtunud. Tollest ajast pärineb ENE registriköide, mille ma omakäetsi sedeldasin ja läbi kirjutasin, korrektoori lugemisest rääkimata. 1980. aastal sugenesid taas sidemed Dušanbega ja pärast seda olin igal suvel seal. Kummaline on nüüd mõelda, et üpris tagasihoidliku puhkuserahaga võis ette võtta kuuajalise reisi Aasia südamaale, millest ma esimest korda lugesin Sven Hedini raamatust "Minu elu maadeavastajana". Viimase Aasia-reisi tegin 1991. aasta kevadtalvel Taškenti, kuid see oli juba rohkem pühendus türgi rahvateadusesse. Seal tutvusin selgelnägija Jevgeni Berezikoviga, kelle teadmist mööda (Eesti Ekspress, 4. 03. 1994) algab tee Shambhalasse sealt, kus ma olin 1957. aasta suvel. Tõepoolest, Hazrati Sulton oli tähtis palverännakupaik, seal asus suur *power place*, mida austati kui kaliif Ali hauda.

Mis saab edasi, ei tea. Vanaaja tarkus ütleb, kui inimene ei ole teinud midagi enne neljakümnendat eluaastat, siis ei tee ta ka midagi pärast seda. Mina olin selleks ajaks tõlkinud Umar Hajjami "Nelikkvõrsid". Palju paremini enam midagi ei õnnestu teha. Uku Masingu tõlkes on nad muidugi paremad, kuid minu arvates stiili poolest natuke paigast nihutatud. Masingu tõlke laad vastab rohkem pärsia kirjanduse India stiilile ja mitte Hajjami lihtsale Horasani stiilile. Mõneti sellepärast jäi soiku "Tadžiki luuleraamat", mille kirjastus oli tellinud. Nüüd peaks see olema "Iraani luuleraamat" *Iranica* ja *Transoxanica* rubriikidega. Raamat pidi sisaldama ka kirjandusloolisi ja filosoofilisi esseesid. Üks nendest oleks olnud Nasri esse, samuti oluks seal ka Goethe käsitus pärsia kirjandusest. Uku Masingule lubasin tõlkida "Raamatu Hotami seitsmest seiklusest", mis tema meelest oli maailma kõige fantastilisem muinasjuturaamat. Masing on aga juba kümme aastat surnud, kuid raamat ikka veel tõlkimata. Pooleli on ka "Islam idamaade elus ja kultuuris", see teema sai üles võetud 1980. aastal, kuid kirjastuse Eesti Raamat direktor Siirak keelas selle plaani võtmise ära – see

teema pole sinutaolise jaoks. Nüüd peaks sellist raamatut kirjutama kusagil Pariisis või Oxfordis, kus on raamatukogusid. Tallinnas neid ei ole.

Nasri esseed näitavad, et islam võib olla palju enamat kui Euroopa ajalehtede "fundamentalism". Muhameedlus on õpetuslikult tolerantsem kui kristlus, mis määratleb enast kui mitte ainsa, siis ikkagi kõige lähema teena Jumala juurde. Islam ei käsita kristlust väärusuna, vaid Abrahami pärimuse osana, Maarja poeg Jeesus on ka islami prohvet, kuid mitte Jumala Sõna Logos. Muhameedlaste Kristus ja Lunastaja on Koraan, Kristuse ihu ja vere asemel on sõnaohver – Pühakirja lugemine ja kuulamine. Ja ega ka Püha Aujärg muslimeid paganateks ei pea, nad on need, kes *nubiscum Deum adorant* (meiega koos Jumalat austavad – II Vaticanumi dokument "Lumen gentium"). Misjonil ja usuvahetamisel pole mõtet, lõppkokkuvõttes viivad kõik ehtsad traditsioonid ülemaisusesse, kus pole piire ega nimesid. Praegu liiguvad paljud ühest usulahust teise, kuid see on sagimine ühel tasandil, mitte tõus ülespoole. Usuvahetamine sünnitab kõrkust – näete, mina olen leidnud lühima tee ja seetõttu teistest parem. Kui oleme üksi üksikul saarel, kuidas saame seal usulahkusi valida – ja Jumala ees on inimene alati üksi. Luther tõi kirikusse üldise preesterluse põhimõtte, mis on ka islami üks aluseid. Inimene võib küll oma valiku teha, kuid ta ei saa muuta kultuurikeskkonda, milles ta elab ja mille oluline komponent on usuline traditsioon, sellest ei pääseta kuidagi. Tänapäeva Lääne õnnetus ei ole mitte kristlus, nagu budakad, taarausulised ja muu *New Age*'i rahvas usuvad, vaid pigem selle unustamine ja matmine ebaoluliste probleemide kuhja alla.

Meenub, et seisin kord Samarkandi Šahi Zindas linna pühaku Kusama ibn Abbasi hauakivi ääres, ümberringi sagisid turistid, keegi seletas itaalia keeles maavärisemistest ja restaureerimistest. Siis tuli hauakambrisse suur summ kirjades rätikutes usbeki külanaisi, asunud ringi, laulsid ja lugesid nad oma palveid ja lahkusid, märkamata pühapaigas sagivaid kristlasi. Nemat olid palverändurid, mitte turistid.

TIIT HENNOSTE

HÜPPED MODERNISMI POOLE: EESTI 20. SAJANDI KIRJANDUSEST EUROOPA MODERNISMI TAUSTAL

13. loengu 2. pool

Vahepala: Euroopa kirjandus pärast sõda I

Vene kirjandus

Vene kirjanduses valitses pärast sõda nagu juba 30ndatelgi stalinistlik sotsialistlik realism. Modernismiga ja teistsuguste ideoloogiatega seostuvad teosed, mis sel ajal kirjutati, jõudsid avalikkusse kas alles 60. aastatel või välismaal (nt 30ndatel kirjutatud Bulgakovi "Meister ja Margarita" või oluline osa Ahmatova, Mandelštami, Pasternaki luulest). Vene kirjanduses tuleb murre 50ndate teisest poolest alates ja see seostub osalt kodueesti kirjandusmuutustega 60ndate alguses (uued teemad, modernismi mõjud, nt Jevtušenko, Voznessenski, Solženitsõn, Aksjonov, Trifonov jt).

Saksa kirjandus

Saksamaa jagati teatavasti pärast sõda kahte ossa. Idasaksa sõjajärgsest kirjandusest on kodu-Eestile oluline Brechti toodang, aga eelkõige teatris ja alles 60ndatel.

Läänesaksa kirjandus alustas pärast sõda natsionaalsotsialismi põhjustatud kirjandusliku vaakumi täitmisega. 20ndate ekspressionism ja *Neue Sachlichkeit* oli praktiliselt lõpetatud 30ndatel ning suurem osa olulisi kirjanikke emigratsioonis. Saksas endas oli diktatuuriaegne kirjandussituatsioon jagunenud kahte ossa: võimulojaline kirjandus ühel pool ning siseemigrantlik, kohati lihtsalt idülliline ja poliitilistest seisukohavõtudest keelduv kirjandus teisel pool.

Sõja järel seoti uuesti kokku varasemaid traditsioone uusromantismist-sümbolismist ekspressionismini. Nt Wolfgang Borcherti ekspressionistlikud novellid, Hermann Hesse esteetistlik ja esteetiliselt rõhutatav looming ("Klaaspärlimäng" 1943), Rudolf Alexander Schröderi sümbolism.

Oluline oli paljude sajandi esimese poole autorite arvamine-tõusmine klassikuteks: Rilke, Benn, Kafka, Thomas Mann. Tõsi, Kafka mõju on nähtud väga väikesena. Luules oli varasemate oluliste autorite mõju suurem: Rilke, Benn ja Brecht olid olulisteks eeskujudeks ja mudeliteks sõjajärgsele luulele.

Keskne suund on traditsiooniline realism. Vormist ja keelest hoopis olulisemad olid filosoofilised probleemid: lootus/lootusetus, kodu/kodutus ning tõde.

Keskse kirjanikud pärast sõda olid endise siseemigrantid. Suurem osa pärisemigrantide võttis äraootava positsiooni ja tuli tagasi ajapikku. Siseemigrantidele polnud pärast sõda peaküsimuseks natsiaja analüüs, vaid pigem lein ja kaeblemine ("Klage um den Bruder" – Hans Egon Holthuseni luulekogu 1947). Eleegiline hoiak ja kindel, range värsivorm, isegi sonett oli oluline. Teine hoiak: tagasi looduse juurde, lihtsa elu ülistus.

Oluline oli sõjajärgsete noorte autorite *Gruppe 47* (Hans Werner Richter, A. Andersch, Hans Magnus Enzensberger, Siegfried Lenz, Heinrich Böll, Günter Grass jt), mis kasvas 50ndate lõpuks institutsiooniliseks mõjujõuks saksa kirjanduses (kirjastamine, kirjanduspreemiad jne). Neid iseloomustas eelkõige terav ja tugev poliitiline hoiak, mitte niivõrd kirjanduslikud eksperimendid, kuigi vormi poolelt oli tegu väga erinevate autoritega (vrd klassikaline Siegfried Lenz ja eksperimenteeriv Günter Grass). Olulised mõisted rühma algaeagadel olid *Nullpunktsituation* ja *Trümmerliteratur* (varemetest ehitatud kirjandus). Olulisem kui nende tööd oli vist siiski nende programm. Igal juhul mõjutas nende hoiak saksa kirjanduse muutumist ja just selle rühma autorid kujunesid omamoodi saksa kirjanduse sünonüümiks.

Vastukaal ja kriitika rühma aadressil hakkas kujunema 50ndate lõpust. Vastuastujate seas oli nii prantsuse uuest romaanist mõjustatud autoreid kui ka töölkirjanikke.

Inglise kirjandus

Sõjajärgsed briti proosakirjanikud, vähesed erandid välja arvatud, pole eksperimenteerinud vormiga, vaid on olnud huvitatud eelkõige sootsiumist, konkreetsetest probleemidest väljaspool vormi ja keelt. Ka on mitmete kirjanike puhul oluline religioon. See käib eelkõige nende kohta, kes pöördusid katoliku usku, nagu Evelyn Waugh ja Muriel Spark.

Palju on liikumist žanripiiridel, tihti essee, arutluse ja romaani vahemail.

Sõja järel jätkasid paljud ennesõjaaegsed olulised autorid, keda võib siduda eelkõige sotsiaalse ja psühholoogilise realismiga: Graham Greene, George Orwell, Aldous Huxley, Evelyn Waugh jt.

Autorid, kes alustasid või said oluliseks 50ndatel, tegelesid ülivaldavalt kaasaegsete ühiskonnaprobleemidega. Neile olid tähtsad värsked teemad ja tegelased. Romaani aineks sai kaasaegne Briti heaolühiskond: inimese positsioon sotsiaalsete suhete võrgustikus, klassierinevused, maneerid ja konventsioonid jne. Oluline oli "noorte vihaste meeste" protest ühiskonna vastu, selle konventsionaalse moraali vastu, *establishment*'i vastu, illusioonideta, pildid kaasaegsest Inglismaast (John Wain, Kingsley Amis, John Braine, Alan Sillitoe jt).

Need kirjanikud olid valdavalt realistid, kes jätkasid 19. sajandi romaanitraditsioone. See oli kergelt modernismivõtetega pigitud klassikaline psühholoogiline ja sotsiaalne realism. Keel, eriti noortel vihastel meestel, oli kaunistusteta argikeel. Selline klassikaline vorm on jätkunud valdavalt tänapäevani.

Ainult mõnesid nimesid võib ühendada eksperimentide ja modernismiga: William Golding, Iris Murdoch, Muriel Spark ja Lawrence Durrell. Nende esimesed ja/või olulisimad tööd ilmusid viiekümnendate keskel.

Goldingit huvitavad inimeksistentsi filosoofilised põhiküsimused, tema loomingus on tähtsal kohal pimedusejõud, inimese loomalikud instinktid ja destruktiivsed jõud, mis

pääsevad valla, kui kultuuri õhuke koorik mureneb.

Sparki on seotud absurdi, iroonia ja sürrealismiga. Filosoof ja kirjanik Murdoch oli oma varasel perioodil Sartre'i jänger, hiljem omapäi kõndiv eksistentsialist, kes eitas Sartre'likku eksistentsialismi. Tema romaane iseloomustavad tugevad sümbolid, maagilisus, mingi neurootiline ja lukuaugust piiluv atmosfäär. Oluline on konventsioonide eitus ja armastus, mille puudumisest johtuvad kriisid. Ta eitab pidevat moraalselt eneseuurimist, sest see viib totaalse keskendumiseni enesele ja jätab kõrvale armastuse, mis peaks olema eneseeksusele vastukaaluks.

Durrelli kuulsaim töö on romaanitetraloogia "Alexandria kvartett", mis on tähtis modernistliku proosa näitena ja kus kasutatakse väga erinevaid jutustamistehnikaid. Oluline on kohakesksus vastandina realistliku romaani ajakesksusele. Oluline on linna, Alexandria elama-panemine. See linn on ebareaalne ja samas konkreetne, ta ühendab omavahel romaane ning kujundab oma elanike tundeid ja mõtteid. Olulised on eri karakterid, mis esinevad kõigis romaanides ja esitavad samu sündmusi eri vaatepunktidest. Aeg, minevik on ainult tegelaste mälus, kus ta mureneb, tõmbub kokku ebaolulistest kohtades ja venib, kui sündmused on mäletajale olulised. See on subjektiivne ja psühholoogiline aeg, mis on täiesti sõltumatu objektivist ajakulust. Durrell ise väidab, et soovis tõlkida Einsteini relatiivsusteoreetilist maailmamudelit ilukirjanduskeelde, proovides kirjutada nii, et romaani struktuur oleks determineeritud relatiivsusteooria poolt: kolm ruumi ja üks ajamõõde.

Lisaks võib neile tuua ka postmodernismiga seostatava Anthony Burgessi, kelle 60ndate tööd alates kuulsast "Kellamehhanismiga apelsinist" (1962) on täis neologisme ja muid keeleeksperimente.

Sõja järel jätkasid luuletajad Wystan Hugh Auden, Louis MacNeice, T. S. Eliot (*Four Quartets*, 1944). 40ndatel ja 50ndate esimesel poolel olid olulised Dylan Thomas ("Surmad ja sisenemised", 1946) ja Hugh MacDiarmid.

Dylan Thomase luule on keerukas, täis omapäraseid löövaid kujundeid, unenäolist maailma, eri keeletasandite põimumisi, ono-

matopöad, alliteratsioone, keerukat keeltemängu. Samas on ta eelkõige religioosne poeet.

50ndad oli ka luules produktiivne periood.

Kahe antoloogia kaudu sai tuntuks nooremate luuletajate rühm, kellele tavaliselt viidatakse nimega 'movement' (liikumine).

Suurem osa neist autoritest on jäänud meile tundmatuks (vahest v. a Thom Gunn, Philip Larkin?).

Oluline on, et antoloogiate toimetajad nägid luule ülesannet eelkõige intellektuaalsuse esiplaanile tõstmises, lihtsa keele ja värsivormi kasutamises, emotsioonide ja sümbolistliku ning romantilise kujundikülluse vältimises. Autor vaatab maailma distantsilt nagu sõltumatu vaatleja.

Teine, eelkõige Cambridge'iga seotud luuletajate rühm sai tuntuks kui 'group' (rühm). Sinna arvatakse ka olulisim kaasaegne luulenimi Ted Hughes. Rühmaga seostub eelkõige mõiste "neometafüüsiline luule". See nimi viitab 17. sajandi luulele, eelkõige T. S. Elioti poolt ausse tõstetud John Donne'ile, aga ka sellistele märksõnadele nagu ironia, paradoksid, metafüüsilised probleemid, elu ja surma konflikt, elegantne värs, allusioonid, intellektuaalsus, loogika, sidusus ja isegi eepilisus.

See luuletajate seltskond domineeris ka 60. aastate jooksul, seega luulet võib pidada modernismi normaalparadiigma luuleks.

VAATENURK

HASSO KRULL

Klassikaline valgustus

MONTESQUIEU. PÄRSIA KIRJAD.

Prantsuse k-st tlk S. Keevallik. Europea, Tallinn, 1994. 248 lk.

Montesquieu "Pärsia kirjad" on küll vaieldamatult klassikaline teos, kuid paljud siin esitatavad ideed mõjuvad ikka alles moodsana. Kujutlused monarhiast, kommetest, veinist, haaremielust jne kuuluvad küll kindlasti meie omast märksa klassikalisemasse aega; kuid kui loeme, mida Montesquieu näiteks kirjutab paavstist, kõlab see kaunikesti tänapäevaselt:

"Kristlaste ülem on paavst. See kujutab endast üht vana ebajumalat, keda ülistatakse harjumusest. Kunagi kartsid teda isegi riigipead, sest ta tagandas neid niisama lihtsalt, nagu meie hunnid sultanid asendavad Imereetia ja Gruusia kuningaid. Aga nüüd ei kardada paavsti enam keegi. Ta ütleb end põlvnevat ühest esimesest kristlasest, kelle nimi oli Püha Peetrus, ja siin peab olema mängus rikkalik pärandus, sest paavsti käsutuses on hiiglaslikud varad ja suur hulk maad" (50).

Need sõnad ei kuulu küll vormiliselt üldsegi mitte autorile, vaid on võetud noore pärsilase Rica kirjast oma sõbrale Ibbenile "Pariisis, šavvalikuu 4. päeval 1712". Raamatu eessõnas on Montesquieu kõigi seal sisalduvate lausungite staatust targu juba ette täpsustanud: ta täitvat "ainult tõlkija kohust", ning kogu ta vaev olevat seisnenud pärsilaste kirjade ümberkirjutamises. "Silusin lugeja jaoks aasia keelepruuki nii palju kui suutsin ja säästsin teda arutust hulgast kõrgeleennulisist väljendeist, mis oleksid ta surmani ära tüüdanud" (7). Kõik see on tehtud "tingimusel, et jään tundmatuks; niipea kui mu nimi teada saadakse, ei ütle ma enam ühtki sõna" (samas). Sellise lausumisloogika järgi oleks teksti Montesquieu'le omistamine kahekordselt ekslik: kõigepealt kuulub algupärandi autorsus ikkagi pärsilastele, ja teiseks ütleb kõneleja, et ta kohe vaikib, niipea kui ta nimi avalikult välja öeldakse. Ehk ümber öeldes – kui peame kogu teksti Montesquieu omaks, ütleb Montesquieu temast selsamal hetkel lahti.

Nõnda ei saa või ei taha kirjanduskriitika aga toimida. Raamatus öeldu omistatakse autorile ja selle vastu ei protesteerigi keegi. Ühes asjas tuleb aga teose mimeetilist külge

siiski respektierida: just sellel põhineb ta ise-loomulik võõritustehnika, mis võimaldab öelda öeldamatut ja sehestada omavahel kultuure, mis traditsiooniliselt keelduvad omandamast teineteise seesmisi eeldusi. "Ära arva, et võiksin juba praegu sulle põhjalikult eurooplaste tavadest ja kommetest jutustada. Mul endal on neist üsna vähe aimu, sest aega on seni jätkunud vaid imestamiseks" (41). "Pärsia naised on ilusamad kui prantsuse omad, aga prantslannad on nägusamad. Esiimesi on võimatu mitte armastada, teiste seltis on meeldiv viibida" (55). "Muuseum, kui kristlaste religiooni lähemalt uurida, võib sealt leida meie põhitõdede algeid" (57). "Prantsuse kuningas on vana. Meie ajaloost pole võimalik tuua ühtki näidet, kus monarh oleks nii kaua troonil püsinud" (60). Ilma sellise kavala distantsita jääks raamatu paatos õõnsaks. Eeldame küll, et esitatavad mõtted tegelikult kuuluvad Montesquieu'le, kuid nad ei ole *lihtsalt autori mõtted*, vaid niisugused mõtted, mis on *mõeldud väljamõeldud pärslaste mõtetena*, see tähendab, nendes on teatav mimeetiline element alati sees, olgu eksplitsiitselt või implitsiitselt. See eksplitsiitsuse-implitsiitsuse ning autorikõne-tegelaskõne piiril võbelemine muudabki raamatu kirjanduslikult köitvaks.

Teine oluline kirjandusliku köitvuse moment ei puuduta enam lausumist, vaid lausutavat ennast. Tuues kohe raamatu alguses sisse haaremi ja armusuhete teema, on Montesquieu osanud sisult arutleva teose omapäraselt erotiseerida. Tõsi, seda vahendit on kasutatud peamiselt raamatu alguses ja lõpus – algul diskursiivse jada "käimalükkamiseks", pärast selle efektseks ja dramaatiliseks lõpetamiseks. Ometi annab see kogu raamatule oma mündi, tekitab teatava arabeske kiheluse, mis ühelt poolt toetab pealkirja ja teiselt poolt puhub heledamalt lõõmama naisküsimumst puudutavad arutlused. Viimaseid kohtab raamatus palju ja korduvalt, kuid kõige teravamalt sõnastab probleemi XXXVIII kiri: "...Teine küsimus on, kas naised üldse peavad meestele alluma. "Ei," ütles mulle kord keegi väga galantne filosoof. "Loodus pole ialgi sellist seadust kehtestanud. Meie võim naiste üle kujutab endast tõelist türanniat; naised ise on meid võimule lasknud, sest neis on meiega võrreldes palju rohkem õrnust

ja järelikult ka rohkem inimlikkust ning arukust" " (61–62). Selline probleemipüstitus ei jäägi tänapäeva feminismist oluliselt maha, kui ajastu spetsiifilised markerid välja arvata ("galantne filosoof" jts). Kõik, mis järgneb, langeb tolle otsustava staatusega kirja mõjusfääri – kuni CXLI kirjas esitatava iroonilise mõistuloo (216–222), mis oma radikaalsusega jällegi hämmastab. Montesquieu'l on oskus saavutada tugevat efekti lihtsa *ümberrööramise* abil (mis ju tegelikult ongi raamatu ülesehitavaks võtteks, nii et Anaïsi lugu on selles mõttes emblemaatiline, esitades vähendatud mudelina kogu teose tööpõhimõtte). Viimaks lõpeb raamat enese mürgitanud haareminaise kirjaga.

Suurema osa teose mahust võtavad enda alla siiski arutlused poliitika, ühiskonna ja religiooni üle. Poliitilise temaatika juhatab sisse jutustus troglodüütidest, millel on raamatus oluline koht (22–29). Montesquieu on siin konstrueerinud kaks võimatut ühiskonda, millest üks on teise negatiiv ja mille kõrvutamisel lugejas sigineb teatav skepsis. Montesquieu on aga tahtnud enne oma arvukate kriitiliste ideede esitamist lahutada teineteisest ühiskonna toimimise kaks vastassuunalist printsiipi, millest üht esindab halbade, teist heade troglodüütide ühiskond. Üks neist on puhta omakasu, teine puhta vooruse ühiskond. Teame küll, et hiljem pakkus Adam Smith välja mudeli, mis sellise printsiipide eristuse küsitavaks teeb: ühiskond jõudvat külluse ja heaoluni lihtsalt omakasupüüdlite tungide vastasmõju kaudu, nii-öelda "loomulikul" teel. Montesquieu nägemus on aga ometi suurejooneline ja näib "poliitilisest ökonomiast" mõneti üle ulatuvat. Tänapäeva maailma silmitsedes näeme nimelt, et iga puhta omakasu põhimõttel toimivat süsteemi pidevalt ähvardab "halbade troglodüütide" variant, ning et selle tasakaalustamiseks peab kogu aeg välja mõtlema "voorusi", mis ta ummikusse jooksmisest päästaksid. "Pärsia kirjades" on aga troglodüütide lool omaette funktsioon: öieti annab ta vajaliku vihje, et kuulsal valgustuslikul optimismil on siiski suuresti olnud *strateegiline* roll.

Nii peakski "Pärsia kirjade" ühiskonna-teemalisi arutlusi lugema ennekõike just troglodüütide loo valguses. Mis seevastu puudutab kommete ja religiooni kriitikat, siis

peab selle puhul rahulduma näpunäidetega, mille annab raamatu algne kavatsus. "Selleks, et iseend selgesti näha, tuleb end vaadata justkui kellegi teise silmadega." Selline oli Montesquieu projekt, mis omas ajas oli originaalne. Millisena paistaks euroopalik seltskonnaelu, teater, kohus või ajakirjandus kellelegi, kes tuleb täiesti teisest ümbrusest ja vaatab kõike tulnuka silmadega? Või, mis veelgi intrigeerivam: missugune paistab õhtumaine monoteism, kui seda vaadeldakse *teise*, ajalooliselt sarnase päritoluga monoteismi seisukohast? Mõõngem, et esimene vaatepunkt on tänaseks saanud tavaliseks ning seda rakendatakse tihti. Kuid mitte teine. Kristliku ja muhameedliku monoteismi võrdlemisel jääb haritlane nõutuks, ja usklikul hakkab kõhe. Sisenetaks justkui mingi lubamatu arbitraarsuse valdkonda. Hakkab läbi kumama "suurte religioonide" hämar ja mõtlematu vägivaldsus. Selgub, et mõttesüsteemid on seda lepitamatamad, mida enam nad põhinevad veendumusel, et "tõde on üks". "Muuseas, kui kristlaste religiooni lähemalt uurida, võib sealt leida meie põhitõdede algeid" (57), kirjutab üllatunud Usbek oma derviisist onupojale. "Kristlased ei sarnane sugugi nende uskmatutega, keda meie pühad prohvetid selle eest, et nad taevaseid imesid keeldusid uskumast, mõõgaga läbi lasksid torgata. Kristlased on pigem nagu need õnnetud, kes elasid paganluse pimeduses, enne kui jumalik valgus meie suure Prohveti palgele langes" (ibid.). Montesquieu ümberpööramisfiguurid on kahtlemata väga julged, kuid veel imelikum on see, et nad ka praegu hämmastavad.

Seega pole Montesquieu raamat mitte lihtsalt väike seltskondlik-poliitiline esseedekogu, vaid ka ühe kultuurikontakti analüüsimise katse. Tundub loomulik, et peaosalisteks on siin Euroopas viibivad moslemitest mehed, kes palju kirjutavad ka naistest. See enesestmõistetavus sattub aga huvitavasse valgusse, kui mõtleme mõnede uuematele süžeedele, kus vastassuunalist kultuurikontakti kannavad Lääne kultuurist ootamatult eemalekistud naised (Bertholucci kuulus film, või Arthur Joffé "Haarem"). Tekib kena sümmeetria, mis näitab, et aeg pole selleski osas siiski paigal seisnud ning et vahepeal on jõutud käia "äärest ääreni". Tõsi – tänapäeval

leidub Läänes piisavalt islamimaailmast pärinevaid intellektuaale, kes sealtpoolt lähtuvad kultuurikontakti tõlgitsevad juba ise. See tähendab, et "Pärsia kirju" oleks tänapäeval võimatu uuesti kirjutada. Iseasi, kui seda teeks mõni Pariisis õppiv iraani üliõpilane. Erinevus oleks aga määratu. Nii on Montesquieu raamat oma ajaloolisuses unikaalne, ning esseistlikkusest hoolimata on tal ka fiktsiooni võlu.

MART VELSKER Jõudu jõuludeks

TÄIS TÄHTI JUMALLAPSE PÕLL. Eesti jõululuulet läbi aegade. Koost. V. Kepp. Logos, Tallinn, 1994. 384 lk.

*"Kallis jõuluke,
Tule rutuste,
Sind ma ootan juba ammu!
– Tule ometi!"
Peeter Grünfeldt, "Ootus"*

Ootuse täitumise hetk on jõudu ja vägevust täis, ilmalikku aega tekib auk ja sellest imbub meieni teispoolse valgus. Vähemalt nõnda peaks see pühade algupära taustal olema. Kirjastus Logos toetas lõppeval talvel valguse läbimurret esimese eesti jõululuule antoloogiaga. Alguses oli *logos*, pärast kõik ülejäänud, arvustusliku tühisuseni välja.

Sõna jõud, luule vägi on see, mis uues kogus religioosse väega liituma peab. Selline ühenduskatse on seotud riskiga, sest eesti kirjandustraditsiooni selgelt sekulaarne rada kipub vältima kokkupuudet vaimulike aladega – mõni erand välja arvatud. Õnne Kepi järeلسõna traditsioonide lahusolekut nendibki, kardan ainult, et olukorra põhjendamiseks ei piisa viitest marksistliku esteetika vägivallale. Asi on ja oli olemuslikum, küllap seda tajusid ka kõigesuguste jõululaulikute avaldajad läbi aegade: trükiti kristlikke tarbe- ja laulutekste ega esitletud neid luulena. Vallo Kepp talitas täie õigusega teisiti, sest jõulud ja luule heidavad vahetevahel ühte neist tavadest hoolimata. Nagu viidatud, peaks tekst saama seeläbi topeltjõu, aga seda koos topeltperifeersusega, sest jõululuule on nii jõulude kui luule jaoks miskit pealekauba. Äärealade

konarustel turnimine pole kerge. Et pinda tasandada ja pooluste kokkupõrget vältida, on religioosne ja ilmalik teemakäsitus, laululisus ja kirjalikkus paigutatud antoloogias enam-vähem eri tsükklitesse.

Igasugune antologiseerimine on manipuleerimine kirjanduse jõuga, retseptiooni kujundamine, seisukohavõtt kultuuriliste hierarhiate suhtes. Temaatiline antoloogia saab jätta mulje näilisest ükskõiksusest neis küsimustes, eriti juhul kui loobutakse materjali kirjandusloolisest esitusviisist ja rangest, mahtu kärpivast valikust. Just nõnda see antud juhul ongi. Jõululuule "lugu" kompositsioon ei esita, seda asendab Öne Kepi põhiliselt asjalik ülevaade. Historistlik suhe nõuaks tekstikriitiliste printsiipide selgust. "Jumallapse põlles" on vabadusi rohkem. Üldjuhul on oldud siiski erandlikkuses sihipärane ja eelistatud esimese trükivariandi redaktsiooni. See loob antoloogias keelelise ja ortograafilise paljususe, mis lugejale lusti pakub. Rahvaliku väljaande puhul tekivad vaid mõned kirjaviisiga seotud kõhklused. Näiteks võinuks koostaja ja toimetaja kujundada välja oma seisukoha selliste sõnade nagu "kuusepuu" ja "kesköö" kokku- või lahkukirjutamise asjus. Kirjandusringkonnad on juba endamisi muianud selle üle, et autorite registris Julius Oengo on oma Oro-pseudonüümi abiga kaheks inimeseks lahutatud. Ajalooliselt süüdimatu see raamat ju olla tahabki. Süüdimatu ja ambitsioonikas, sest väidetavalt leidub siin kolmandik kõigist eesti jõuluuletustest. Ma usun, et umbkaudu nii see ongi, kui teemat määratleda sellise täpsusega nagu kõnealuses antoloogias: vaid kümnekonnas usulises või talvises tekstis jääb kokupuude jõuludega vihjeliseks.

Olnuks ainulaadne võimalus välja noppida iga kolmas värsistus, mis ette satub, ja jõuda nõnda läbi juhuslikkuse representatiivsuseni. Ärgem siiski olgem heausksed. Luuletused on valitud ja hierarhiline mõtlemisviis töötab. Mis ja miks on helesiniste trükivärvate taha jäänud? Kõigepealt on loobutud ühest osast usulise järjepidevuse jõust. Ei leia me tuntud jõululaule "Püha ööga" eesotsas, papa Jannsenit tunnustab järeloona, kuid ühtegi värsirida temalt lugeda ei anta. Nende näidete puhul on kahe traditsiooni omavaheline nihestatus ilmsem –

kena laul pole üldlevinud arusaamade kohaselt veel eesti luule, laenulisus ja suulisus segavad. Koostaja lubab endale üksikuid mõõndusi, näiteks "Kuuse-puu" ("Oh kuusepuu, oh kuusepuu") tumeda päritolu kohal pigistatakse silm kinni. Kui omaks saanud, siis oma.

Teine ja suurim ring väljajätteid näitab väärtustusi nende värsside puhul, mis formaalsetelt tunnustelt eesti luulesse kuuluvad. Vaatamata tusedusele piidleb antoloogia end aeg-ajalt kvaliteedipeeglist, et liiane korpuentsus ilmet ei rikuks. Eesti kuulsaimad kvantiteedi-kirjanikud Matthias Johann Eisen ja Anton Suurkask polegi armu leidnud, vaatamata sellele et mõlemad omal ajal spetsiaalseid jõulukogusid üllitasid. Eeldades, et saatesõna on maitseküsimustes kongeniaalne valikuga, võiks uskuda, et fraasid "esteetiline kandvus" ja "kõikuv kunstiline tase" on kogu tervikilme kujundamisel tõesti konkreetset tähendust omanud. Sellelt lähtekohalt paraku on tehtud tööd kõige kergem kahtluse alla seada. Ons arvustuse motoks valitud Grünfeldti värsid tõepoolest Eiseni omadest "kandvamad"? Kas Helene Ranna luule temaatiline sobivus kaalub üles tema tuntud vastandpaarilise Uku Masingu ebakonventsionaalsuse, mis antoloogia raamidesse pole üldse mahtunud? Sedasorti küsimusi võiks esitada hulganisti, aga ma ei taha neid üle dramatiseerida. Ikka ja jälle meenutatakse Rein Kruusi ja Joel Sanga poleemikat selle üle, kas autoreid võib hindavalt astendada või mitte. Tollased küsimused on küsitavad tänini ja ka erisugused hierarhiad elavad kirjanduse tõlgitsejais edasi olenemata sellest, kas neid saab õigustada või mitte. "Jumallapse põlles" ei pea niisiis tekitama vältimatuid probleeme see, et käibivad "valled" väärtussüsteemid, küll aga võime aimata sisekonflikti koostajas eneses: tahetakse anda "parimat", ometigi perifeeriast ja sellisel hulgal, et parimaks peetu massis lahjeneb. Pole meil tõesti kuskilt võtta Juhan Liivi ja Betti Alveri *õnnistud öö*-lühirikat, eesti jõululuule pole eesti luule vähendatud mudel, kus parnass samadest nimedest koosneks.

Kinnitust Vallo Kepi parimatele kavatsustele annab pilk nn antoloogiliste autorite loomingle. Nende jõulutemaatilistest luuletustest on tõesti valdav osa ära trükitud.

Üksikud puuduvad (näppu sattunuist Johannes Semperi "Berliini jõuluvariatsioonid", Ain Kaalepi "Jõululaul" ja "Rõõmusõnum") on seletatavad juhuse või kompositsiooniliste kaalutlustega. Delikaatsem on küsida näiteks seda, kuhu on jäänud Kalev Kesküla "Tõrre põhja ja kaane vahel" ja "Üks puusepa poeg on sündinud", Aarne Rubeni "Jõulurahutus" või kogunisti Karl Martin Sinijärve "yks sildnik on nyd syndinud". Ei – küsimus pole lihtsalt tõsiasjas, et need tekstid tuhmistavad jõulude valgust ja väge. Ideoloogilisest ühe-suunalisusest on koostaja meeldivalt üle olnud, kuid viimati toodud näited on ohtlikud juba temaatilisele antoloogiale kui nähtusele – nad muudavad mitmemõtteliseks teema asendi luules. Kogusse sissetunginuist on kindlasti kõige salakavalam Ilmar Trulli "Kolm pala pidulikeks puhkudeks".

Ekskursioon kogus puuduvasse peaks iseloomustama kompromisse, mida taevaste ja maiste takistuste vahel manööverdav koostaja on pidanud tegema. Kõigega arvestamine on viinud raamatuni, millel on küll täielikkusele lähenev haare, kuid puudub täielik lõpuni minek mis tahes lahendustes peale esimese juhtmõtte: jutt käigu jõuludest. Üks jõud varjutab teist ja ettevõtmise absoluutsus kaob.

Millised teistsugused lahendused oluksid võimalikud? Esiteks – jääda kristlikult krestomaatiliste jõulusalmide juurde. Valik oleks saanud tunduvalt väiksem, iseasi, kas ka luulelisem. Teiseks võinuks alluda täienisiti vanale heale ettekujutusele kirjanduse esteetilisest väärtustest. Kõrvutusvõimalus tekib kõigi aegade mahukaima eesti luule temaatilise antoloogiaga, Debora Vaarandi "Eesti looduslüürikaga", mis tekstide arvult vaid õige pisut ületab Vallo Kepi tööd. Vaarandi suutis oma arusaamad heast luulest läbi viia seeläbi, et ta koostamisel teemapiirangut täht-tähelt ei võtnud. Jõululuule puhul tulnuks olemasolevat taas harvendada, kuid mõndagi saanuks juurde lisada ja ka modernistlikud õnnetajad oluksid kergemini koostatavad.

Kolmandale võimalusele on "Jumallapse põll" kõige lähemal: rabada totaalsuse, kaose, hierarhiate ignoreerimise ning "hea" ja "halva" opositsiooni eiramisega. Selle variandi tugevus on tekstidevaheliste seoste üllatavuses, kontrastides ja põimingutes Suurkasest

Visnapuuni ja Kuhlbarsist Sinijärveni. Aga praegune tsüklitesse-jaotamine eraldab sikud lammastest, hundid on hoopiski metsa jäänud ja jõuluanarhiat pole. Tõsi – kaosele lähedasel juhul suruksid end kõige muu kõrval luugejale peale jõuluvärsi standardskeemid, mis juba ka Logose väljaande põhjal suisa programmeeritava üksikasjalikkusega on sõnastatavad.

Oleks on paha sõna. Kogu kohta saab head öelda veel mõne võrdluse abil seltskonnaga, kuhu ta kuulub. Intrigeeriv seos tekib antoloogiaks pürgiva vihuga "Valimik eesti armastusluulet", mis ilmus luuleklubi Ilmre väljaandel. Kui seda ühendab jõululuule koguga ainulisus oma teema antologiseerimisel ning pisut ootamatu suhe esteetiliste kaanonitega, siis vastandus on samuti ilmselge: Logose kuninglik kujundus ja kõide, koostaja erapooletus ja uurimuslik süvenemine saavad siinkohal kätte oma kiitused. Kindlasti on silmad ette antud mitmetele nõukogulikele antoloogiatele, mis pühendati pahupidi-sakraalsetele hetkedele. Mis aga olulisim, kõigest eesti luule temaatilistest antoloogiatest – neid on üle kolmekümne – tühjendab "Jumallapse põll" oma aineala kõige hoolikamalt.

Arvustus on kõnelnud luule ja usu, headuse ja hulga jõust. Mõeldes sellele, kuidas raamatut kasutama hakatakse, tuleb lõpuks meelde funktsionaalsuse jõud. Siit hakatakse jõuluvanale salme pähe õppima ja kaartidele tsitaate välja kirjutama. Funktsionaalne vägi seab enda kõrvale rahalise mõõdupuu. Maksab kink, mida välja kaubeldakse, maksab raamat. Igal talvel haaratakse rahakoti järele ja seda juba töö tellija teab. Kas tõesti on siin põhjendused eespool öeldule ja kritiseerija enda saamahimule? Ajalikud asjad võtab Raimond Kolk kokku nõnda:

*Seal seisab ta päeva ja seisab kaks
ja tasa okkaid laotab.*

*Meil meeles on kõrge tulumaks,
mis vaesust ilmast kaotab.*

DAVID ŠAHAR. SUVI PROHVETITE TÄNAVAL. Heebrea k tlk K. Kasemaa. Loomingu Raamatukogu 1994, nr 46–48. 128 lk.

Kohtunik Dan Gutkini, Briti impeeriumi ohvitseri küsimus: kust tuli valgus karaiitide sünagoogi? Kust tuli valgus nende tuhandeaastasesse palvemajja, mis oli akendeta koobas enam kui üheksa küünart maa all, kus pühas laekas säilitati kõige vanemat toorarulli maailmas, mida hüüti "mikdašiaks" (lk 51), see küsimis jääb õhku kauaks pärast David Šahari raamatu "Suvi Prohvetite tänaval" sulgemistki. Ja tekitab uusi: kust võiks tulla valgus eesti kirjandusse? Mis tuleb pärast "Piiriiki"? Varemte varemte varem? "Vabalt" valitud, kogutud varem? Eurooplane muudkui jalutab Akropoli varemte ja jääbki jalutama, ehitab endale koopia olemuslikest varemtest akendegi alla, nagu Friedrich II Sanssoucis. Ah nii kahju, nii kahju. Ja siis veel see õnnetu Trooja sõda! Helena me elujõu tegelikult võttiski. Ja võttiski.

On tõsi, et David Šahari 7-osalise peateose (millest "Suvi Prohvetite tänaval" on 1. osa) pealkiri on samuti "Purunenud Anumate Paale" (kirjutatud aastail 1969–1994). Tõlkija Kalle Kasemaa kommenteerib seda saatesõnas: "juudi müstikute järgi toimus maailma loomise alguses jumaliku valguse anumate purunemine, mille tulemusel valitseb maailmas kaos ja korrallagedus – ühtekuuluv on lahutatud, erinev aga on kokku sattunud –, kusjuures jumaliku valguse osakesed on koos anumate "kildudega" olemas kõikjal. Selline müstikute vaateviis seletab patu olemasolu maailmas (algne täiuslik maailm on purunenud), kuid selle teeb väljakannatavaks jumaliku valguse ligiolek; lõplikuks eesmärgiks on muidugi jumaliku valguse koondamine, millega maailm saab taas terveks – ning see on antud inimese kätte."

Võib-olla on see tõesti aimus "jumaliku valguse ligiolekust", mis Šahari raamatu iga lehekülge, iga ridagi (huumoriga) kirgastab ja miks see raamat pole kurb katastroofiline pöördumatu euroopalik destruktsioon, mille kohutav *akmé* on André Gide'i "Immoralisti"

kordumatult, ideaalselt kirjutatud lõpuleheküljed, kus inimene on hävinud oma meeletajudesse ja tema keel lagunenud ühesõnalistesse lausetesse, häälitustesse. Šahari raamat ei ole veel üks "vägev destruktsioon", ehkki kõik vajalikud komponendid selle läbiviimiseks on olemas, alustades sellega, et väga raske on öelda, millest Šahar üldse kirjutab. On keegi "ma", kes meenutab lapsepõlve ja inimesi, kellega ta on kokku puutunud – kedagi "vana türgi liiderdajat" Prosper Jehuda Luriat, selle teist (samaaegselt) naist Džentilat, tolle õde Peninat, "Bne Beriti" raamatukoguhoidjat ja paljusid teisi, ent ikka ja jälle ja kõige sagedamini jõub mäletamine Prosper Jehuda ja Džentila poja Gabriel Jonathan Luriani, kes on "ma" jaoks lapsepõlves olnud väga kõitev, võluv isiksus, kes on olnud pidevalt kusagil ära, Pariisis või Bretagne'is või kusagil mujal, kellest aga, "kelle välimusest", häälest, kummalisel kombel isegi sõnadest, voolas rahustavat kiirgust, siis kui ta kord jälle tagasi tuli ja seisis akna all, suitsetas sigaretti "Latif" ja silmitses läbi aknaklaasi vihma, mida kallas püstiste jugadena ning mis ei paistnud kunagi otsa lõppevat. Pole kerge aru saada, kus on varasemad mälestused, kus hilisemad, mälu ühtlustab kõik üheksainsaks *praesens historicum*'iks. Kus on see "meie õu", millest mälestuste vool esimeses peatükis "Mälu toed" vallandub, on määratletud ainult sellega, et teisel pool tänavat asub Etioopia konsulaat, mille õuele astub Etioopia kuningas, õieti kuningate kuningate kuningas, Kolmainsuse Vägi, Jumala Valitu, Juuda Lõvi, st keiser Haile Selassie, täpselt samal hetkel, kui "meie õue" saabub Gabriel Jonathan Luria otse Pariisist. Sündmuse olulisus ei takista aga tsisternist pangega vett võtvat "ma'd" põhjani läbi tajumast oma tugevust segamini meenutustega eelmise aasta vihmarohkusest, mis ähvardas uputada kae-vud, veemahutid. Gabriel Luria oli öelnud siis, et "mahutid ei suuda vee rohkust vastu võtta" ja 26 rida hiljem on möödunud kakskümmend aastat, ta ütleb neidsamu sõnu, aga kõneldes oma silmadest, mis ei suuda mahutada valguse voogu, mis haigetena ei kannata näha isegi läbi akna tema raamatu leheküljele langevat valgusekiirt, ja ometi tema pimestuse vangistuses öeldud sõnad avavad "ma" silmad valguse imele. Ei tea, ei oska öelda,

kes on Gabriel Luria. Kirjas on küll, et ta on pärinud oma sefaradi isa sinised silmad (lk 25), ja reb Jitshok, Gabrieli koolivend ütleb: "tal on lahtine pea, aga ta on käsust üleastuja. Tema hing on ebajumalakumardaja hing. Meie ajal ei leia sellist isegi paganate hulgas, kes ammust ajast on lakanud ebajumalaid kumardamast. Juba väikese lapsena hederis oli ta ebajumalakumardaja, hoidku meid Jumala halastus!" (lk 28). Gabrieli ema vaidleb vastu: "Gabi oli elava kujutusvõimega laps. Selles asjas oli ta oma isa moodi. Vanamees oli idamaalane ning idamaalased on fantastid. (...) Ta nägi ilmsi und. (...) Inimene, kes sukeldub fantaasiatesse, kaotab pinna jalge alt ja saab lõpuks hukka (...). Noh, ma küsin seda sinu käest, mida on teinud ja teeb Gabi kogu selle aja Pariisis? Oma isa raha on ta kulutanud tühja-tähja peale ning kolib praegu ühest haisvast urkast teise, ühest kopitanud kambrist teise, paljas ja ilma rahata, ning kõike seda, ütlen ma sulle, o m a f a n t a s i a t e p ä r a s t!" (lk 29). Apteeker dr. Blum täpsustab: "Piibel mürgitas tema aju!" (lk 34). Ka raamatu teine pool alates lk-st 98 annab vaid aimu, mida need "idamaised fantaasiad" võiksid tähendada. Gabriel vajub siis, ühel hommikul habet ajades, äkitselt nüüd juba oma mälestustesse, kui ta kord Bretagne'i külas Carnacis eeljaloolisi megaliiite uuris, millest meeldetulevamad on siiski unenäod, nähtud kõrges bretooni kapp-voodis, mis oli kaunistatud puust nikerdatud lillevanikutega. Sellesse tuli astmeid pidi üles minna, ukсед lahti teha ja siis avanes silmale sügav voodi koos patjade ja tekkidega, mida varjasid seinad ja baldahhiin. Kui sellesse mindi ja ukсед taas kinni pandi, leiti end ühekorraga eraldatud ja suletud maailmas, pimeduses, kus tantsisid valgusringid ja kus mahedalt kumasid nikerdatud roosid.

Lk-1 13 ütleb "ma", et kui ta veerandsajand hiljem sai juhuslikult teada, et Gabriel Luria ongi "Purunenud Anumate Palee" autor, sai talle selgeks, et on olemas side inimese (kes kustutas nime oma elu raamatult) ning tolle tundetulva vahel, mida temast hoovab ning mis kiirgab kindlust ja rõõmu.

Ehkki Šahari raamat pakub algupäraseid isiksusi küllusesarvest, on just Gabrieli mälestuse hele omnipresents see, mis pärast raamatu kinnipanemist enam ei kaogi. Ta tundub

olevat igal pool – seisab naeratades Kaubahallis, kui minna ostma õhtust kurvastuse veini; kui libastud teenindusmaja ees, "jälgib ta kogu stseeni otseki teatritüki pealtvaataja, kiirates rahu ja kindlust, ning tema silmade soe naeratus vabastab sind" ängistusest rebenenud riiete ja moondunud jala pärast; ja isegi ülikooli peahoone masendav morn turvamees tundub vahetevahel olevat pigem mõistatusliku pilguga Gabriel Luria oma kuldnööpidega sinises kuaes ja valgetes pükstes.

Küsida, miks Šahari raamatut on raske lugeda, on sama, mis küsida, miks Homeroose eeposeid on raske lugeda. Ja ometi pole võimalik neid teoseid enne viimast rida käest panna. "Tegevus" algab kusagilt "keskelt". Mis õieti sündis, aimub siis, kui loetud on lõpuni (mistõttu polegi ehk õige Šaharist kõnelda enne, kui kogu "Purunenud Anumate Palee" on ükskord eesti keelde tõlgitud). Tegu või taju vallandab mälestuse, ühe inimese mälestusest sünnib teise mälestus, ja mälestuste rida on lõpmatu nagu refleksiooni teegi. On vähe usutav, et see algab ja lõpeb inimesega. Homeros ja Šahar on selles mõttes "halastamatud naturalistid" (ehkki Šahari raamatus ei rebita kordagi sugulises määratsuses riided hapralt naisekehalt) nagu ka Robert Musil ja Elias Canetti, keda võiks pidada kaheks oktsidendi kõige homeerilisemaks kirjanikuks.

Ja kuidas oleks võimalik – jälgides "maailma peas", kuidas põgus intellekti "potikild" haarab peegelduses enesesse kõik, mis üldse on – mitte meenutada Plotinost, kelle metafüüsikas kogu olev laotub lahti inimese intellekti sügavustesse, põhja, tippu. See on meenutav ja selle kaudu tegelikkust uuesti ülesehitav plotiiniline naturalism, mis voolab eeposteks, romaanideks, rida rea, "Pimestus" "Omadusteta mehe" kõrvale, algusest lõpuni justkui absoluut ning ometi kõikehaarav ja perfektne. Refleksioon pühitseb elu ja kõrvallausete gradatsioonidest sünnib vabadus.

Tekib küsimus, millise päikese all on sündinud prof. Kalle Kasemaa, kes selle teose, 1994. aasta ühe väljapaistvama tõlketeeose, eesti lugeja ette on toonud? Kust on pärit tema "idamaised fantaasiad", mis Loomingu Raamatukogu vihkudes järjekindlalt enesest märku annavad: viimastel aastatel – 1987, nr 3 Šolem Alejchemi "Ülemlaul" (tõlge jidiši

keelest); 1988, nr 36 Petrus Alfonsi "Elutar-kusest" (tõlge küll ladina keelest, aga autori nime taga peitub juudi õpetlane ja arst Rabi Moses Sefardi Huescast Aragoonias, kes teose tõenäoliselt algselt araabia keeles kirjutas); 1989, nr 14/15 Š. Alejchemi "Piimamees Tevje" (jidiši k-st); 1991, nr 36/37 Jitshok Leib Peretsi "Kui mitte veel kõrgemale..." (jidiši k-st); nr 49 Pandelis Prevelakise "Ühe linna kroonika" (uus kreeka k-st); 1992, nr 19 Abraham B. Jehošua "Luuletaja kasvav vai-kimine. Raketibaas 612" (heebrea k-st); nr 29–32 Manolis Karagatsise "Kastropirgose pealik" (uus kreeka k-st); 1993, nr 9/10 albaania autori Ismail Kadare "Loorikaravan" (saksa k-st, koostöös S. Rutikuga); nr 25/26 Amoz Ozi "Kurja nõu mägi" (heebrea k-st); 1994, nr 8/9 Josef Šmuel Agnoni "Teine nägu" (heebrea k-st) ja nüüd Šahar. Millest kõneleb see ainulaadne rida, see fenomen? Kui veel lisada, et Šahari looming on oma komplitseerituses eurooplasele nii raskesti li-gipääsetav, et saksa keeleski pole tema otse-tõlkeid heebrea keelest leida; mis on, on tõlgitud prantsuse tõlgetest ja prantsuse keel-de on "Purunenud Anumate Palee" 7 köidet tõlkinud üksainus inimene.

Ja veel, mida õieti tähendab olla õpetlane, ülikooli professor klassikalises mõttes, tegel-da süstemaatiliselt kirjanduskultuuriga tervi-kuna, tõlkides ja tekste kommenteerides järjekindlalt avardada väikese keele piire? Prof. Jüri Talvet on kirjutanud korduvalt ja mõjuvalt, kuivõrd raske ja tänamatu ning mil-list missioonitunnet nõudev töö see on üli-kooli õppejõule – ei raha, ei tsiteerimisi surnult sündinud *Citation-Index*'ites, ei populistlikke punkte ülikooli hanereas, ja ometi on just selle töö viljad hävitatud, hindama-tud.

Ja lõpuks tekib küsimus, mis annab val-gust Loomingu Raamatukogu toimetusele, et nad kõigest hoolimata on leidnud jõudu aja-kirja taset kõrgel hoida? Erutus, mis valdas kümme aastat tagasi iga uut numbrit kätte võttes, on endine. Ja kindlasti mitte ainult inspireerivalt askeetliku kaanekujunduse pä-rast raamatulettide kirevas lääguses. LR on geograafiliselt haardelt, tekstide valikult, tõl-kijate ja toimetamise tasemelt, eelkõige aga väljaande laadilt endistviisi konkurentsitu ning asendamatu ajakiri.

MATI UNT

Astrid Reinlast, aga mitte ainult head

ASTRID REINLA. KODANIK ON LOLL.
Tuum, Tallinn, 1994. 94 lk.

Astrid Reinla oli mulle potentsiaalselt hea sõber. See sõprus ei realiseerunud elus. Suht-lesime väga harva ja väga põgusalt. See-eest lugesin ta loomingut, ükskõik mis ta ka ei kirjutanud. Kassiraamatud koos Teofrastus-tega on mul tihti meeles. Kui aga Postimehes hakkas ilmuma ta Kodaniku-seeria, meeldis seegi mulle väga, eriti alguses. Need lood polnud ei parem- ega vasakpoolsed, ei kom-munistlikud ega vapslikud. Nad lihtsalt esin-dasid Kodaniku, ta Naise ja Kassi huvisid. Nad ei eitanud uut vabariiki kui sellist. Reinla nägi ainult "veel esinevaid puudusi".

Kogu aeg oluks võimalik midagi paremi-ni teha.

Küsimus pole Savisaares või Vähis või Laaris või Tarandis. Nemad tegid arvatavasti oma parima, sest me ei saagi ju inimestelt nõuda, et nad antud oludes teeksid midagi nende oludega täiesti sobimatut. See oleks ju hullumeelsus, ja hullumeelsus sobib ehk kunsti ja vabaduse esmasündi, aga mitte va-baduse taastamise. Taastamine ei toimu enam, lipp käes, barrikaadidel ja rinnad valla, taastamine on iseendast midagi mõistuslikku, konstruktiivset.

Läbi nende aegade seisis Reinla üksikisi-ku eest. Sest oli selge, et vabaduse aegu tule-vad taas ka vaeste ja rikkaste ajad. Enne oli kindel ainult see, et nalga ei sure ja rikkaks ei saa. See elulaad oli meil juba mitukümmend aastat tuttav. Aga jah – siis need suured muu-tused ja nendega kaasnevad üleüldine rõõm, üleüldine viha ja ühiskonna diferentseerumi-ne mõnikord täiesti ootamatute tunnismärki-de järgi. Tihti juhtus nii, et endine kommunist päästis jääaugust väikese lapse, kauaoodatud väliseesti tädi osutus aga vindunud kanniba-lik. Aus eesti mees lükati sageli ametipostilt, sulgi aga omandas mitme panga võtmed. Halb totalitaarsus oli küll läinud, kuid minnes päästnud ühtlasi valla koledad kired. Eestluse halvimald küljed möllasid. Polnud uski võim veel nii tugev, et ta neid kirgesid ohjeldada oleks suutnud.

Segane aeg nõudis, et keegi seda registreeriks üksikisiku vaatepunktist. Oli tarvis seista ka Kodaniku, Naise ja Kassi eest. Oli tarvis kedagi, kes oleks erakonnatu, konkreetne ja lõhuks Peedul puid. (See kõlab juba umbes nii, et Tammsaare käis turul.)

Seda päevikut siis Reinla pidaski. Meie ees on eesti elu panoraam 9. jaanuarist 1993 kuni 11. juunini 1994.

Siin on enam-vähem kõik sees, nagu heas ajalehefölkjetonis olema peabki. (Peegel, mida veetakse mööda maanteed?)

Saatus tegi Astrid Reinla tähtsale tööle lõpu.

Raamat on meie käes ja teda võiks ju lõputult kiita. Tegelikult olengi ma seda juba terve masinakirjalehekülje teinud.

Agas peab ka ütleva, et see kokkupanek ei tõstnud seda muljet, mis omal ajal jäi üksikosadest. Asi pole vormis, selles, et ajalehefölkjetonid ei sobi raamatuks. Kuidas veel sobivad! Häirib miski üldmeeleolus. Miljo-

nid ja miljonid mured, tuhanded, tuhanded hädad. Oo, Eestimaa! Igas lauses vähemalt üks mure. Ajalehes, eraldi, tundusid need mured kuidagi ajalikena, mööduvatena, lootusrikastena, elegantsetena. Nüüd on virisemine omandanud massi, rahulolematust seega saanud massiivseks. Murrad end läbi selle massi ja kujutad ette, et XXI sajandi lugeja mõtleb: küll olid ikka rasked aastad. (Sellise pealkirja käskis võim omal ajal panna Vladimir Karasjovi filmile "Lindpriid", mis kujutab esimese Eesti vabariigi algusaegu.)

Mis leheküljekaupa on õrn foolio, paistab ehk läbigi, muutub hulgakesi kokkupanduna raskeks tinaplaadiks.

Õnneks jääb peale selle ja veel mitme teise raamatu Astridit meenutama ka teleseriaal "Õnne 13", mis päris alguses koosnes ka ainult virinast, kuid ennäe – seeriahaaval kipus muutuma keeruliseks, tõeliselt keeruliseks perekonnasaagaks.

KALEIDOSKOOP

BERNARD LEWIS Jumala vaenlased

Viimase aja sündmused mõnedes islami-maailma osades on äratanud ellu mälestusi Iraani islamirevolutsioonist ja põhjustanud kartust, et ees on ootamas veel samasuguseid revolutsioone ja tekkimas uusi islami-fundamentalistlikke režiime, millel on samasugused tagajärjed kodu- ja välismaal. Eriti Lääne vaatljad on kohkumusega meenutanud Iraani revolutsiooni metsikusi, kui inimesi hulga-kaupa arreteriti, mitmekesi koos kohtu alla anti ning mõnikord kõigest paari tunni möödudes hukati. Paljud olid sügavalt šokeeritud, et peamine viis poliitiliste vastaste kohtlemiseks oli hukkamine, komme, mis Lääne-maailmas oli hüljatud juba aastasadade või vähemalt aastakümnete eest.

Sedalaadi metsikus, selline pööre kollektiivse kohtupidamise ja massihukkamiste

poole ei ole siiski iseloomulik ei Iraanile ega islamile. See on aga väga iseloomulik revolutsioonidele. Neist kolmest komponendist – islam, revolutsioon ja Iraan – peaksime tähelepanu pöörama ennekõike toimunu revolutsioonilisele, mitte niivõrd islamlikule või iraanilikule aspektile. See ei tähenda muidugi, et selliseid asju poleks Iraani või islami ajaloos kunagi varem juhtunud. Iraani revolutsiooni alguspäevadel, Ameerika-vastase kampaania kõrgajal, oli üks sageli Ameerika Ühendriikide vastu esitatud süüdistusi see, et LKA oli õpetanud šahhi meestele piinamist ja repressioone. See kõlab umbes niisama, kui iraanlasi ja araablasi süüdistataks selles, et nemad on toonud Ameerika Ühendriikidesse karmid ärikombed.

Kesk-Idas on repressioonid ja vägivald olnud ikka laialt levinud, kuid massimõrvad mitte. Ja kuigi islami seadustik ja kohalikud poliitilised tavad on olnud väga karmid, pole

The New York Review of Books, 25. märts 1993.

ometigi kummaski midagi niisugust, mis õigustaks hiljuti nähtud poliitilisi massihukkamisi. Küll aga on niisugused sündmused olnud iseloomulikud revolutsioonilistele situatsioonidele niihästi Euroopas kui mujal ning Iraani revolutsiooni oleks mõistlik võrrelda just nendega. Edukad revolutsioonärid on sageli pidanud vajalikuks oma koduseid vastaseid suure arvul ja suure kiirusega kõrvaldada – harilikult suuremal arvul ja suurema kiirusega kui need türanniad, mille nad kukutasid ja asendasid. See nähtus on meile tuttav Prantsuse ja Vene revolutsioonide ajaloost. Isegi Kesk-Idas pärast 1908. aasta noortürklaste revolutsiooni – liberaalset konstitutsioonilist revolutsiooni, mis kukutas sultan Abdülhamit II legendaarse türannia – õnnestus noortürklastel kolme aastaga tappa rohkem türklaste kui vanadel türklastel eelnenud kolmekümne aasta jooksul kokku.

Iraani revolutsioon on sellest traditsioonist kinni hoidnud ja tal on oma määratlus vaenlase kohta, keda hävitada. Varasemad revolutsioonid olid oma vaenlasi mitmeti määratlenud. Prantsuse revolutsioon määratles neid sotsiaalselt aristokraatidena, majanduslikult feodaalidena ja ideoloogiliselt reaktsionääradena, Vene revolutsioon – sotsiaalselt kodanlastena, majanduslikult kapitalistidena, ideoloogiliselt kontrrevolutsionääradena. Islamirevolutsionärid ja nende eeskujud järgivad teistes islamimaades defineerivad oma vastaseid terminiga, mis katab ühtaegu nii sotsiaalset kui ideoloogilist aspekti – nad nimetavad neid Jumala vaenlasteks ja nende süüd maapealseks laostamiseks või kurjategemiseks (araabiakeelne vaste Koraanis *fasad*). Ja et ei tekiks kahtlust selle väljendi tähenduse suhtes, nimetatakse Jumala vaenlasi otsesõnu Saatana järgijateks ja Saatana ise, keda iseloomustatakse epiteediga "Suur", samastatakse Ameerika Ühendriikidega.

Arvatavasti teame kõik, mida tähendab kurja teha, ja paljudel meist on otseseid kogemusi selle kohta. Usuradikaalid aga kasutavad seda väljendit tähistamaks seda, mida teised revolutsionärid on nimetanud rõhumiseks või ekspluuteerimiseks või – kui vaadelda "teaduslike" revolutsionäärade sõnavara – ebaõigeks poliitikaks. On ju üld-

teada, et mõningates ringkondades on levinud kentsakas usk, justkui oleks poliitika täppisteadus nagu matemaatika, kus igale probleemile on olemas vaid üks õige vastus ning kõik ülejäänud vastused on ebaõiged. See on pettekujutus, väärateooria ja selle sunniviisiline rakendus on toonud väljendamatut viletsust miljonitele inimestele ning röövinud näiteks vene rahvalt ning rahvastelt, kelle üle venelased on valitsenud, peaaegu sajandi nende ajaloost. Islamirevolutsionäärade keel Iraanis ja mujal osutab millelegi samasugusele – samasugune on nende usk õigesse poliitikasse, mis on muidugi Jumala poliitika, erinevalt teistsugusest poliitikast, mis on ebaõige ja seetõttu jumalavastane.

Pärast šahhi kukutamist 1979. aastal ja "vana režiimi" ning tema toetajate piiritlemist ja hukkamõistmist on sündmuste käik Iraanis järginud juba tuttavaid revolutsioonilisi malle. Revolutsionärid kehtestasid terrori ja kannatasid selle all – hullemini kui Prantsusmaal, kuid mitte nii hullusti kui Venemaal. Nad seisid vastamisi välissekkmisega, said sellest jagu ja tekitasid endale laialdase rahvusvahelise kõlapinna, mille jaoks löid vajalikud rahvusvahelised organisatsioonid. Neil on omad jakobiinid ja omad bolševikud, kellel on esimene tuline entusiasm ja teiste jäigad veendumused ning mõlema halastamatu vägivaldsus. Varem või hiljem peavad nad arvatavasti andma teed mingisugusele restauratsioonile. Kuid enne seda võivad nad veel – kuigi see pole väga tõenäoline – sünnitada oma Napoleoni või Stalini, et Jumala vaenlaste vastases võitluses uusi tippe saavutada.

Termin "Jumala vaenlased", mis esineb nii sageli Iraani revolutsiooni avaldustes, niihästi juriidilistes otsustes kui poliitilistes deklaratsioonides, võib tänapäeva ilmalikult meelestatud kõrvalseisjale tunduda väga imelikuna. Mõte, et Jumalal on vaenlasi ja et ta vajab inimeste abi oma vaenlaste kindlaks tegemiseks ja kõrvaldamiseks, on raskesti mõistetav. Ometigi pole see koik nii väga kummaline. Käsitus Jumala vaenlastest oli tuntud niihästi eelklassikalises kui klassikalises antiigis, nii Vanas kui Uues Testamendis, samuti Koraanis, ja tal on keskne koht kaas-aegse radikaalse islami ideoloogias.

See käsitus esineb mitmekesisites vormides. Vanad kreeklased tundsid mitmesuguseid jumalate vaenlasi. Üheks niisuguseks oli ülilikangelane, kes esitas jumalaile väljakutse ja keda kujutati pigem soodsas valguses. Mõni teine tegelane oli jumalate vaenlane peamiselt sellepärast, et ta oli nende ohver, jumalate põlguse, viha ja kadeduse objekt, mitte vastane. Veel üks rühm koosnes titaanidest ja heerostest, kes olid astunud kosmilisse võitlusse jumalate vastu, või kes oma õnnetuseks läksid kaasa jumalate omavahe-liste hukatuslike tülidega.

Selle kujutluse eriti asjakohane variant esineb Vana-Iraani dualistlikes usundites. Enamik islamieelse Iraani usunditest olid suuremal või vähemal määral dualistlikud, usuti mitte ühe, vaid kahe kosmilise jõu olemasolu. Zoroastriline kurat, erinevalt kristlikust või islami või juudi kuradist, ei olnud üks Jumala loodud olendeist, kes viib täide mingeid ülisalapäraseid Jumala ülesandeid, vaid hoopis iseseisev jõud, ülil kurjavägi, kes oli astunud kosmilisse võitlusse Jumala vastu. See uskumus mõjutas manihheismi ja teiste traditsioonide kaudu arvukaid kristlikke, muhameedlikke ja judaistlikke sekte. Kuigi manihheistlik religioon on peaaegu kadunud, kasutatakse siiani tema nime – tolle keeruka teoloogilise süsteemi seisukohalt mõneti ebaõiglaselt –, et tähistada lihtsakoelist vaatenurka, mis näeb maailma ja kõiki tema probleeme hea ja kurja vahelise lohutu võitlusena.

Ka Piiblis on mõned viited vaenlastele, kes pole muidugi jumalate vaenlased nagu Kreekas, vaid Jumala vaenlased. Üks näide on vahetegemine nende vahel, kes Jumalat armastavad, ja nende vahel, kes teda vihkavad, kusjuures arvatavasti on mõeldud viimaste all neid, kes Jumalat ei armasta. Jumal ütleb Teise Moosese Raamatu olulises kirjakohas: "Aga kui sa tõesti kuulad tema häält ja teed kõike, mis ma käsin, siis ma olen sinu vaenlaste vaenlane ja vastaste vastane!" (2. Mo 23,22). Sama mõtet väljendatakse kirglikumalt ja isiklikumalt paljudes Taaveti lauludes. Koraanis määratletakse Jumala vaenlasi uskmatutena, kes on määratud põrgutulle (2,98; 41,19 ja 28), usklikke õpetatakse "kül-vama hirmu Jumala vaenlases ja oma vaenla-

ses". Kuid võitlus ei pea käima surma peale. "Kui vaenlane soovib rahu, siis soovi sina samuti rahu ja usu Jumala sisse", kes oma kõiketeadmises pakub küllaldast kaitset kõigi trikkide vastu, mida vaenlane võib sepsitada (8,60–62). Ajaloandmetel alistusid need, kes võitlesid Prohveti vastu, Prohvetile tema eluajal. Näib, et mõnede tänapäeva nn islami-fundamentalistide jaoks ongi see ainus tähendus, mille pühakiri rahule annab.

Monoteistlike religioonide õpetuses ei ole Jumal see, kes kutsub inimkonda appi võitlema oma vaenlase vastu, vaid inimkond või õigemini mõni osa temast kutsub Jumala appi oma vaenlaste vastu, et Jumal võtaks mõned inimeste vaenlased oma vaenlasteks. Nad niiöelda värbavad Jumala, mitte Jumal ei värb neid nagu mõnes dualistlikus religioonis. Sama hoiak on ka uuel ajal tihti üle võetud, näiteks paljudes riigihümnides ja sõduripalvetes kutsutakse ja mõnikord isegi õpetatakse Jumalat hoidma meie kuningat, kuningannat, keisrit, tsaari, vabariiki või isamaad ja muidugi vaenama meie vaenlasi, neid Jumala enda vaenlasteks tehes.

Kristluse tekkeajal arendati Vanas Testamendis väljendatud käsitust tugevasti edasi. Kuna Jumala mõiste avardus, hõlmates ka Kristust, siis avardus ja omandas uue tähenduse ka Jumala vaenamise mõiste. Inimene võis nüüd olla mitte üksnes Jumala vaenlane, vaid ka Jumala haavaja ja teatud mõttes isegi Jumala tapja. Ja nii on varakristlike kirikuisade töödes sagedasi viiteid Jumala vaenlastele. Seda terminit, mida varemalt paganad kasutasid kristlaste kohta, hakkasid kristlased kasutama juutide ja ketserite kohta, kelles nähti Kristuse ja seega ka Jumala vaenlasi.

Islamis sai arusaam Jumala vaenlastest palju suurema tähtsuse. Muidugi on Koraan rangelt monoteistlik ja tunnustab ainult ühte Jumalat, ühtainsat universaalset jõudu. Koraani järgi käib inimese südames võitlus hea ja kurja vahel, Jumala käskude ja kiusaja vahel, kuid seda nähakse võitlusena, mis on määratud Jumala poolt, ja ka selle võitluse tulemus on Jumalast ette määratud. Seda võitlust mõistetakse inimkonna proovikivina ja erinevalt Vana-Iraani dualistlikest usunditest ei mängi inimene ise otsustavat osa hea võidus kurja üle. Kuid hoolimata islami monoteistlikkusest, mõjutasid islami arengu

erinevaid etappe, nii nagu kristlust ja judaismigi, ka iraani dualistlikud käsitused kosmilisest heitlusest hea ja kurja, valguse ja pimeduse, korra ja kaose, Jumala ja tema kord kuradiks, kord Ibliseks, kord Saatanaks jne kutsutud vastase vahel.

Muslimite jaoks võis too hea ja kurja vaheline kosmiline võitlus võtta kergesti poliitilised või isegi sõjalised mõõtmed. Meenutagem, et Muhamed ei olnud ainult prohvet ja õpetaja, nagu teiste religioonide rajajad. Ta oli ka riigipea ja kogukonnajuht, valitseja ja sõjamees ning suureks impeeriumiks paisunud riigi rajaja. Niisiis haaras see võitlus üksikute usklite kõrval kaasa ka riike ja nende sõjavägesid. Kui islamisõdade, "Jumala jälgedes" peetavate pühade sõdade võitlejad võitlevad Jumala eest, siis järeldub loogiliselt, et nende vastased võitlevad Jumala vastu. Ja kuna Jumal on põhimõtteliselt islamiriigi suverään ja riigipea, siis koos Prohvetiga ja pärast Prohvetit koos kaliifide ja nende asehalduritega käsutab Jumal suveräänina ka sõjaväge. Sõjavägi on Jumala sõjavägi ja vaenlane on Jumala vaenlane. Jumala sõdurite kohus on saata Jumala vaenlased nii ruttu kui võimalik sinna, kus Jumal neid nuhtleks, see tähendab hauatagusesse ilma. Uskmatute vastu peetud arvukate pühade sõdade kroonikates järgneb teadetele muslimi surmast harilikult vormel "rahu olgu temaga" või "Jumal, ole talle armuline", kuid uskmatu vaenlase surmaga kaasneb fraas "Jumal, saada ta hing põrgusse".

Jumala nimel ja Jumala vaenlaste vastu peeti pühased sõdasis selleks, et uskmatud võtaksid omaks islami usu või alistuksid muslimite võimule. Kuid on veel üks vaenlane, kes on palju salakavalam ja ohtlikum kui islami piiride taga asuv võõras uskmatu. Selleks on usutaganeja, see, kes on kasvanud üles islami sees ja kel on muslimi nimi ja nägu, kuid kes on oma usu maha salanud ja tegutseb salamisi selle nimel, et seda seestpoolt hävitada. Juba keskajal arutasid mõned juristid *jihadi* võimaluse üle renegaatlike režiimide vastu. Tänapäeva fundamentalistid on selle teooria arendanud välja revolutsioonideoloogiks. Sadati mõrvarid ja Iraani monarhia hävitajad uskusid, et nad osalevad

pühas võitluses usust taganenud valitsejate vastu ja režiimide vastu, mis on hüljanud Jumala ilmutuse ning tahavad salata maha Jumala seadust, et asendada see Läänelt kopeeritud uute seaduste ja uute kommetega.

Jumala vaenlase arhetüüp on muidugi Saatan, kes esineb Koraanis tihti ja kelle eest seal usklikke sageli hoiatatakse. Islami Vabariigi demonoloogias on Saatanale antud konkreetne nimi ja asukoht läänepoolkeral. Muslimi pühakirjas ja pärimuses väljendab Saatan oma vaenu Jumala vastu nii, et püüab pidevalt Jumala rahvaid eksiteele viia. Aadama ja Eeva kiusatusest saati pole ta kunagi sellest kurjast ettevõtmisest loobunud. Koraani viimases suuras, mis esimese suura kõrval on muslimite seas kõige enam tuntud ja korratud, seisab kirjas: "Ma otsin pelgupaika inimeste isanda, inimeste kuninga, inimeste Jumala juures sosistaja taanduja eest, kes sosistab inimeste südamesse..."¹

Homeini ja teiste islamifundamentalismi ideoloogide kirjutistest selgub, et nende meelest on Ameerika kultuuri võrgutav külgetõmme märksa suuremaks ohuks nende poolt õigeks peetavale usule ja õigele teele kui Ameerika valitsuste mistahes vaenulikum teod. Kuulutades Ameerika Suureks Saatanaks maksis kadunud ajatolla tolele võrgutavale külgetõmbele tahtmatult lõivu.

Nii uuel ajal kui keskajal on muslimite seas – nii nagu ka kristlaste ja juutide hulgas – olnud rohkem neid, kes on soovinud oma tülisid näha vähem apokalüptilises valguses ja vastavalt sellele ka käitunud. Inimlike asjade pärast võitlevate inimlike vastaste vahel on võimalik dialoog ja kompromiss ja, nagu Araabia–Iisraeli rahukõnelused on näidanud, isegi väljavaated rahule. Jumala tahte isehakanud täideviijate jaoks aga sellist väljavaadet pole.

Sest nende võitlus, kes sõdivad Jumala vaenlaste vastu, võib lõppeda ainult surma või võiduga. Nad usuvad, et Jumala nimel langemise eest lubab pühakiri neile kirjeldamatut tasu teises ilmas. Võidu puhul tagab aga sama autoriteet neile alistatud inimeste ja valduste üle kaugelt suuremaid õigusi kui üheski moodsas ilmalikus seaduses ette näh-

¹ Kalle Kasemaa tõlge, vt Vikerkaar 1992, nr 1, lk 16. Tlk.

tud. Niisuguses sõjas ei saa muidugi olla minisugust rahu, veelgi vähem saab seal olla head tahet – on ainult lõputu võitlus, kuni hea lõpliku võiduni kurja üle, Jumala võiduni Saatana üle. Parimal juhul võib sõda katkeda vaerahudeks – taktikalisteks pausideks kuni ajani, mil on sobiv ja kasulik jätkata Jumalast määratud võitlust. Rahu ja koos sellega hea tahe võivad mõjule pääseda alles siis, kui need, kes peavad end Jumala sõduriteks või Jumala parteiks, on valmis oma vastast ja konflikti sihti teisiti määratlema.

Kuni nad seda teevad – nagu kõik niisugused liikumised minevikus on varem või hil-

jem teinud –, võiksid kõikide uskude mittefaanatilised järgijad kokku leppida selles, et kui Jumalale tõepoolest teevad tüli inimestest vaenlased, siis kõige kahjulikumad on need, kes määrivad Jumala nime, kujutades teda pantvangivõtjate ja palgamõrtsukate kaitsjana, jumalusena, kelle rõõmusõnumiks on vihkamine ja verevalamine ja kelle suurust võib kuulutada, tappes rahulikke võõraid – noori ja vanu, mehi ja naisi – pommide, püsside ning kõõginugadega.

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

FOORUM

JAAN KAPLINSKI Mõõt sai täis

Haljand Udam on meie kõige paremaid esseiste. Vähemalt mina tunnen teda lugedes alati rõõmu sellest, kui ilusti, leidlikult ja elegantselt ta oskab end väljendada. Sageli tunnen rõõmu ka sellest, kuidas ta on väljendanud mõtte, mida võiksin pidada ka enda omaks.

Seda rõõmu ei ole aga alati, sest Udami kirjutistes kohtad aina ka mõtteid, millega kuidagi nõus ei saa olla. Sellest poleks midagi, kui mõned neist ei tunduks mulle lausa pöörased ja ohtlikud, kui Udam vahel ei esineks mingi kurja fundamentalismi kuulutajana. Sellest teisest, mulle mõistmatult ja minu meelest põhjendamatult kurjast Udami olen ammu mõeld kirjutada. Seda on takistanud aga rõõm ja tänulikkus, mis olen tema vastu tunnud. Olen ka mõeld, et uues ilusas Eestis on kõige edukam kirjandusžanr loomulikult kriitika, eriti tema käredamad ja tigidamad vormid, kus kriitik eriti ei varjagi oma soovi vastasele kabelimatsu anda, teda vaenlaseks, reeturiks või vähemalt endiseks kuulutades talle musta risti peale tõmmata.

Vaim on võim ja Eesti vaimuilmas käib praegu halastamatu võimuvõitlus, kus vahendeid väga ei valita. Meie vaimuelus pole eriti dialoogi nagu Tallinna hämaratel tänavatelgi:

rohkem kostab pauke, matse ja karjatusi, nõrgemad ja aremad ei julge oma nina kodunt välja pistagi. Kuidas sellises olukorras öelda oma kriitiline sõna, ilma et seda loetaks sekumiseks intellektuaalsete maffiate arveteklarimise? Jätta see sõna ütlemata, püsida kodus ja jätta uulits uulitsapoistele ja prostituutidele? Vastik on mõlematpidi, see aga tähendab, et pole suurt vahet, kas teha nii või naa. Pärast seda, kui olin lugend Udami esseed Itaalia filosoofist Julius Evolast 1993. aasta Vikerkaares nr 4, tema arvustust raamatule "Haarem" Postimehes ja tema 1994. aasta augusti Loomingus avaldatud esseed "Ellujäämise valdkond", tundsin, et vaikida oleks vastikum. Minu mõõt oli täis. Sellest siis järgnev.

Udamile nagu paljudele prohvetitele ja poetidele vähemalt sest ajast saadik, kui osa inimkonnast hakkas päevikut pidama, on ajalooks nimetatud protsess tundund pideva mandumise, taandarenguna. Ta kirjutab: "Vaimsed eksisteerimisvormid minetavad järk-järgult tähenduse, esile tõuseb materiaalse hüvede tootmine ja teooria muutub praktika ripatsiks. Rööpselt sellega taandarenevad ka enamiku inimeste vaimsed vajadused, arusaamisvõime, huvid ja ideaalid. XVIII–XIX sajandi revolutsioonides sürjutati võimult aadel, selle seisuse erilisi abstrakteid eluväärtusi ja rolli ühiskonnas ei küüni

tänapäeva inimene enam taipama, religiooni mõistmisega on sama lugu, isegi tänapäeva kirikuvürstidel on sellega raskusi."

Vana skeemi kuld-, hõbe-, vask- ja raud-ajastust arendab Udam Julius Evola eeskujul skeemiks sellest, kuidas ajaloos halvem seisus ikka asendab paremat. Meie sajandi suurtes revolutsioonides jäi peale neljas seisus, proletariaat oma pseudoreligioosete sotsialismi ja kommunismi õpetustega. Nüüd on aeg küps päris pättide, "viienda seisuse" võimulepääsmiseks. Kuritegelik maailm pürgib võimule nii postkommunistlikus kui post-antikommunistlikus maailmas.

Nii kurb on Udami (ja tema eelkäija Evola) ajaloovision ja pole ime, et varasemad ajastud näivad talle paremate ja ilusamatenä. Temale nagu Vargamäe nooremale põlvele näib, et ilusamad ajad on pääsmatult möödas. Ei ole enam aadlit, ei ole õiget religioossust. Türgi mehed ei kannu fesse ja türgi naised loore. Inimesi ei jaotata enam kastidesse ja seisustesse. Eestimaa on kaotand oma tsaariraja ja balti hilisfeodaalsest miljööst pärit võlu. Võidutseb kolmanda seisuse ratsionalism ja valgustusvaim. Naisedki on kaotand oma privaatsuse ja kannatavad selle all, mõistmata küll, et neil oleks tegelikult vaja elada omas maailmas, näiteks haaremis. Ja nii edasi.

Udami sünget monoloogi lugedes hakkas mu peas kõlama midagi lapsepõlvest tuttavat. No muidugi, see oli Heinrich Heine "Saksamaa" Ants Orase tõlkes, millest mul on tänini peas autori paroodiline õhkamine Barbarossa poole, et see tuleks ja tooks tagasi keskaja ja

*...mõõga aadelmeestele, matsile
ja pürglile võllad ja kaagid.*

Ei saa lahti kiusatusest tsiteerida pikemalt:

*Karl Viienda kaelakohus too taas
me maale, too endised sildid
ja mõõdud ja jaotused rahvale:
kõik seisused, sumptid ja gildid.*

*Too taas oma püha Rooma riik
ja tema mundrid ja vapid,
ja kogu ta pehkind, hallitand praht
ja koitand hilbud ja lapid.*

*Jah, tõelist keskaega päälegi
taas mulla alt tuua tohid,
ma talun ta ehk – ainult kõrvalda
nood jäledad kelmid ja sohid,*

*kamassirüütlite sangarlus,
mis südamele teeb viha,
kus gooti kõnts ja loll moodsus koos –
ta pole ei kala ei liha!*

*Teatrid ja kometid lõpeta
ja keela neil vastik komme,
mis kogu me keskaja pentsikuku teeb –
oo keiser, saabu ju homme!*

Pole midagi uut päikese all. Saksamaal oli Heine nooruspõlves keskaja-nostalgiat moes nagu meil praegu. Heine maksis sellele ise parajat lõivu, "Saksamaas" aga õiendas sellega ise ka arveid.

Udami meelest on ajalugu pidev liikumine allakäigutrepist alla. Tunast täiust ja puhtust inimsugu enam kätte ei saa, aga mingil talutaval viisil võiksime tema meelest nüüd, pärast suurte ja veriste utopiate krahhi, edasi elada kuni järgmiste õnnetusteni. Eelneva järgi ja muude tema kirjatükkide järgi peaks see talutav eksistents olema ilmselt selline, kus mingil kombel taastuks feodaalne ornnung, seisused, gildid ja tsunftid ning üleüldine religioossus.

Minu peamine vastuväide Udami käibki selle ühesuunalise liiklusega allakäigutrepi kohta. Müütilisele kujutlusele inimsoo allakäigust võib vastu seada vastupidise – kujutluse inimsoo pidevast edenemisest. See sündis selgemal kujul keskajal frantsiskaani spirituaalide ringis, kellest kuulsamaid mehi on Roger Bacon. Need spirituaalid tulid mõttele, et Jumal on inimese pannud oma loodud täiusele viima. Inimese intellekti läbi pidi loodu uuesti sündima, saama labasest materias täiuslikuks aineks nagu alkeemiku retordis madalatest ainetest sünnib puhas kuld. Bacon on vist esimene, kes usub selsesse, et inimene loob oma mõistuse ja oskustega uue maailma, kus on palju igasugu imelisi masinaid, kes teda teenivad. Kujutlus tehnika-progressi imest sünnib sügaval keskajal kristlikust pinnast, sünnib ühe variandina lunastusust.

Mulle meeldib Udami arutlus sellest, et ühes ühiskonnas elab nii tema eelkäija kui

järeltulija. Eesti aeg kestis 60ndateni, kapitalism olnd olemas ammu enne kapitalistide võidulepääsu, feodalism elab edasi kapitalismis oma väärtuste ja arusaamadega. Nii on aga Udami poolt halva pilguga nähtud valgustuse ja ratsionalismigagi. Nad on olemas ammu enne valgustusaega. Ja teisalt on valgustusajajärgses Euroopas ja on nüüdki olemas hoopis vastandlikke mõttevoolusid. On neid, kes leiavad, et valgustus oli kurjast, ja paluksid hea meelega Barbarossal tuua tagasi kaelakohtud, kaagid ja Saksa Rahva Püha Rooma Riik. On neid, kes leiavad, et teadus on inimsoo eksi viind, ja pakuvad teaduse asemele astroloogiat, soolapuhumist, tagasi-pöördumist vanakatoliikluse või puhta Koraani juurde. Uues ajas kummitab uus keskaeg. See, kas ta võimule pääseb, oleneb mitmest asjast, sealhulgas paljudest juhus-test.

Udam peab bolševismi "äärmuseni arendatud valgustusaateks". Berdjajev nägi bolševismis uut keskaega. Ma ei taha kummalegi õigust anda, nende kahe vaatenurga kõrvutamine lubab aga kahelda ajaloo kui allakäigutrepri metafooris. Kas ei toond bolševikud ja natsid vana head keskaega päris ligidale? Kas ei olnd Nõukogude Liidus tekkimas oma seisuslik kord, oma nomenklatuurne aadel? Kas ei elustand kolhoosikord vana külakogukonda? Inkvisitsioon ja kohustuslik ainuõige õpetus meil ju olid. Selle pilguga vaadates ei pruugi meid väga üllatadagi see, et Venemaal on opositsioon ühtaegu nii vasak- kui parempoolne, kommunistlik ja monarhistlik, progressiivne ja regressiivne. Tähenas ju sõna "revolutsioongi" omal ajal tagasipöördumist, endise olukorra taastamist. Ja revolutsionäärid püüdsid vahel taastada õilsat minevikuühiskonda. Prantsuse revolutsioon võttis mõõtu Rooma vabariigist ja Rooma õigusest.

Ajalugu meenutab mulle Escheri pilti munkadest, kes lähevad ühtaegu trepist üles ja alla. Oleneb vaataja soovist, kas ta näeb neid minemas nii- või naapidi. Maailmas ei ole sirgjooni, on vaid kõverad, mis on vahel ringid, nii et nende lõpp ja algus jooksevad kokku. Oma Loomingu-artiklis pahanab Udami, et ka haritud Euroopa ei oska enam teha vahet vasak- ja parempoolsuse vahel, kui "tüüpiliselt punast poliitilist huligaani Žirinovskit" nimetatakse parempoolseks patrioo-

diks. Selles etteheites on tähelepanuta jäetud prohveti solvunud autoritaarsust. Leidis ju Udami, et naisliikumine ei mõista, mis naisele tegelikult vaja on, kirikuvürstid ei mõista enam usuasju ega oska hinnata prohvetlust. Politoloogid on aga osutand sellele, et parem- ja vasakpoolsus on sel sajandil bolševikkude ja natside tegevuse kaudu tõepoolest segi läind. Kui sotsialism oli moes, kasutasid võimule trügivad sulid oma loosungites seda, praegu, kui moes on parempoolsus, on nad parempoolsed, kuigi jäävad kõigepealt võimuhimulisteks sulideks.

Nii on ka ülemate ja alamatega, aadliga ja alamrahvaga, olgu see siis neljas või viies seisus. Ajalooliselt on paljud aadlisuguvõsad, vahest enamik neist, saand alguse nimelt röövlitest ja mõrtsukatest. Nii oli see igatahes siin Liivimaal, kuhu ristirüütlitena saabus palju kahtlast rahvast, sedasama sotsiaalselt lähedast elementi, kellele paganate vastu võitlemise eest lubati patukustutust ja prisket noosi, kes uputasid piiskopi saadikuid jääauku ja põletasid oma surnuid Rooma hädaldamistest hoolimata. Nende järeltulijad võisid aga olla juba tõelised väärikad aadlimehed. Ja väärikate aadlimeeste järeltulijad võivad olla bolševikud nagu Kuibõšev või rohelised nagu Jakob von Uexküll.

Augustinus on oma "De Civitate Dei's" öeld, et röövlilõugul ja riigil pole miskit vahet. Kui röövlilõuk saab oma valdusse territooriumi, on see juba peaaegu riik, röövlid peavad hakkama siin korda pidama, oma ala ja alamaid teiste röövlite eest kaitsma, makse koguma, õigust mõistma ja nii edasi. Kui nad seda ei suuda, kaotavad nad võimu ja territooriumi. Kui suudavad, saab neist ülemkiht, aadel. Nii see ajalooratas ringi käibki. Augustinus ei pannud oma lootust ajaloole, vaid millelegi, mis on väljaspool ajalugu, teises dimensioonis. Tema oli see muidugi religioosne dimensioon, püha ajalugu, mis oli müstiliste niidikeste kaudu ühenduses selle siinse ajalooaga. Jumala käsi toimis ajaloos, Jumala riik oli maailma riikide hulgas, Jumala valitute kogudus kiriku sees. Siit võime ära tunda vana platoonilise arusaama kahest tõelusest: üks, jumalik ja taevane, on muidugi teisest tõelisem. Selletõttu loevad maised asjad ja nende ajalugu vähem. Õigupoolest loe-

vad nad vaid niipalju, kui neis sisaldub teis-poolsust, teist dimensiooni.

Roomlastele oli oma riik midagi ülevat ja püha, nagu vanadele rahvastele ikka. Sellist püha riiki igatsesid taga Evola ja teised fašis-tid. Augustiinlik nägemus lubas inimestel, kes nägid oma püha riiki lagunemas ja lange-mas barbarite kätte, sellega leppida. Oli mi-dagi riigist määratult suuremat ja ülemat ja oli ka usk, et riigid tekivad, lagunevad ja tekivad jälle. Eks siis võis loota ka, et kord tuleb uus Room.

Augustinuse nägemuses on isegi tsivili-satsioonioptimismi. Ta näeb arengut madala-mast kõrgemale, kuigi kõik, mis kultuuris või riikluses on kõrget, pole palju väärt Jumala palge ees. Ent tsivilisatsioon lubab ka inime-se nõrkusi positiivselt kasutada. Auahnus, mis on patt, võib Augustinuse meelest siiski luua midagi ilusat. Valitseja, kes tahab oma nime jäädvustada, võib ehitada kauni linna, nii on tema edevus hoopis parem kui teise robustne võimuhimu, mis külvab vaid hirmu ja hävingut.

Augustinusele toetudes võiksime rääkida ajaloo enesepuhastusvõimest. Kui ajalugu saab rahulikult, suurte vapustusteta edasi minna, sünnitab ta päris talutavaid ja stabiil-seid ühiskondi.

Küsimus, mida olen tihand küsida vaid iseendalt, on, kas sellisteks talutavateks ja stabiilseteks ühiskondadeks oleksid võind areneda ka punane Venemaa ja natsi-Saksa-maa. Olen peaaegu kindel, et nii see oleks võinud minna küll, kui kummagi riigi valit-sejaid ei oleks haarand suurusehullustus. Muidugi olid nii natside kui bolševike eks-pansionismil selged majanduslikud ja sisepoliitilised põhjused, kuid vaevalt saab evolutsiooni võimalust täiesti välistada. Nõu-kogude Liit jõudis Trotskist ja Leninist Gor-batšovini läbi käia päris pika tee. Kas oleks see tee teistes oludes võind jätkuda? See, mis juhtus 1991, oli nii edasimineku kui tagasi-lang. Igal juhul lagunesid vanad struktuurid kiiremini, kui uued jõuavad sündida. Vene-maa ja Eesti langesid pärast impeeriumi lak-kamist mitu astet oma organiseerituses tagasi. Elame interregnumis, millest võib meid üle aidata usk, töö ja armastus. Kui neid ei jätku, võivad pooleldi säilind vanad ja veel nõrgukesed uued struktuurid kergesti lagune-

da ja langeme veel paar astet allapoole, sinna Augustinuse röövlisõugu juurde, kes saab enda valdusse mõne maakonna, kus ta siis makse koguma ja mida ta teiste eest kaitsma hakkab. Mine tea, vahest on tulevase Eesti aristokraatia eelkäijad praegused racketime-hed ja püstolikangelased.

Mind teeb kõhedaks Udami ja tema vai-musugulaste nagu Julius Evola jälestus turu ja kaupmeeste vastu ja imetlus aadli ja sõja-meeste vastu. Evola ideaal – relvi kandev meestejõuk, kus "transsendentne nordiline "mehelik" vaimutüüp teostab end peaaegu kõikvõimsa, igasugustest moraalsetest kõidi-kutest vaba väena" (tsiteerin Udami mõtte-kaaslase Sergei Stadnikovi Evola-käsitlust samast Vikerraarest), on ju meie juba tuttav Augustinuse röövlisõuk. Ons röövlisõuk, maffia tõesti paremad kui turukauplejad, äri-mehed? Ma ei tea, miks Evola pidas SS-lasi, müstilise preisi sõjamüstika vaimu pärijaid, õilsamateks kui juudi vanakraamikaupmehi ja pandimajapidajaid. Minu meelest on kau-bajuut, kes endale ja naisele kuldhambad suhu hankis, võrreldamatult etem inimene kui esoteerikutest natsimõrtsukad, kes ta koos perega gaasikambri saatsid ja laipadel kuldhambad suust kangutasid. Aga meie ko-dused uskonservatiividki näivad elavat roh-kem abstraktse vaimuse kui konkreetsete inimlike saatuste ja kannatuste maailmas. Võib-olla on see nende kõige suurem eksi-mus. Arutledes Evola ideedest ja indoger-maani transsendentaalset vaimust teostavatest meestest, ei märka nad, et neid mehi on sigind juba liigagi palju. Sarajevos tapavad üliinimestest snaperid "igasugustest moraalsetest kõidikutest vaba väega" lapsi ja naiti, Somaalia on röövlisõugud omavahel jagand, Eestis käib nende vahel sõda territooriumide pärast. Fašistide tõu-metafüüsika taga oli enamasti vaid samasugune ablas poolharimatu ja julm röövlisõuk.

Teisalt meeldib mulle Udami viide Camus' raamatule "Katk", mis oli vist üks esimesi uusi prantsuse raamatuid, mis mulle koolipõlves kätte jõudis ja meelde jäi. Elame tõepoolest ohtlikus ümbruses ja peame ikka ja alati olema valvel ning hooles, et katk jälle ei puhkeks. Erinevad on vist aga meie diag-noosid. Udamil on katk peale ahnuse ja röövlihimu ka valgustus ning ratsionalism,

mis vana hea keskaegse või Ottomani-aegse maailma tänase pursuilik-proletaarliku maailmaga asendas. Udam on religioosne konservatiiv, kes tahaks tagasi paremaid aegu, kuigi ta teisalt tajub, et see pole õigupoolest võimalik. Ei saa me tagasi Türgi sultanit, haaremeid, ei saa tagasi kaelakohut, piitsahoope mõisatallis, pärisorjust, inkvisitsiooni, Saksa Rahva Püha Rooma Riiki ega Liivi ordut.

Udam mõistab seda ja tema kirjutistes on tegelikult rohkem harrast nostalgiat kui tegelikku tahtmist ajalooptsessi mingis selges suunas juhtida. Paraku ei ole kõik nii targad. Ikka leidub neid, kes tahaksid last emaihusse tagasi suruda või paari päevaga täiskasvanuks kasvatada. Seda püüdsid teha nii natsid kui bolševikud ja polegi oluline, kumba neist pidada vasakpoolseks, kumba parempoolseks. Mõlemad tahtsid teha ajalugu, see tähendab asendada olemasolevat ajastut mingi teisega. Oli selge, et see ei ole võimalik vägivallata. Nüüd teame, et see ei ole võimalik ka vägivallaga, see ei ole ilmselt üldse võimalik. Küllap ei õnnestu samasugused katsed ka islamimaailmas, olgu siis tegemist konservatiivse revolutsiooniga Iraanis või progressiivsega Liibüas.

Ajalugu ei saa teha, ajaloole saab vaid kaasa aidata. Nagu saab aidata kasvavat last, kes vajab ihu- ja vaimutoitu. Seda on Udam meie vaimes nälgas olnud ja nüüd üsna kehva ja ühekülgse toiduga toidetud rahvale ka pak-kund. Mulle aga tundub vägisi, et ta on mõnikord teind sedasama, mida need uue aja eksiõpetajad, kelle pealiskaudsust ta on ikka ja jälle hurjutand. Sageli pöörab ta Lääne moderni banaalsuse lihtsalt tagurpidi ja põhjendab seda tagurpidi-banaalsust sama pealiskaudselt, kui teevad populaarsed raamatud, millest oleme kokku korjand oma maailmapildi. Meie õppisime, et seisuslik ühiskond oli paha, Udam ütleb, et see oli hea. Meie õppisime, et islami maailmas diskrimineeriti naisi, Udam leiab, et seal oli naisel parem kui nüüdses Lääne maailmas. Meie õppisime, et ajalugu läheb edasi, Udam leiab, et tagasi. Meie õppisime, et suured valgustajad olid targad inimesed, Udam leiab, et valgustusaeg viis meid eksitusse. Ja nii edasi.

Udam püüab aina leida Midagi Muud, mida meie aja nõmedusele vastu seada. Va-

nad ja uued euromantikud ja eurofašistid leiavad seda keskajast. Udami haare on laiem ja pilk ulatab kaugemale. Tema Midagi Muud on Türgi Porta, René Guénoni konservatiivne vaimsuseõpetus, Julius Evola elitaarne fašism, teosofia, prohvetid ja müstikud. Tihti-peale aga pingutab ta nende vastandustega üle. Alžeeria või Bangla Deshi muslimitest naiskirjanikud näevad oma probleemi hoopis teises valguses kui Udam. Seal on küsimus enamasti elementaarses õigluse puudumises, naiste tõelises orjastamises ja alandamises. Taslima Nasrini järgi, kes on töötand arstina, on Bangla Deshis tõsine probleem naiste, eriti aga tütarlaste alatoitus ja liiga varasest sünnitusest tekkinud rasked traumad. Mõnel pool on mehed muutnud naised lihtsalt odavateks töö- ja seksiorjadeks.

Oleks õigem arutleda nii, nagu Udam mõõdamannes kord ka teeb, mööndes, et sotsialism ei taotlend halba, läks ainult oma õiglusepüüetes "üle teatava mõõdu". Usun küll, et minu ja Udami mõõdupuud on siin väga erinevad. Kuid põhilises olen sama meelt. Pole meis ega ajaloos enamasti selget head ega halba, halb sünnib siis, kui kaob tasakaal ja harmoonia. Ei ole iseendast kurjad ei keskaeg ega renessanss, ei valgustajad ega kirik, ei Ida ega Lääs, ei religioon ega ateism, ei sotsialistid ega konservatiivid. Nad ei ole eetilist laengut kandvad Hea ja Kuri, vaid pigem neutraalsed Yin ja Yang, kelle tasakaalumängust sõltub meie ellujäämise võimalikkus ja selle elu elamisväärsus.

Nii ei ole ka meie neofašistid – Haljand Udam või temast käremeelsemad Sergei Stadnikov või Einar Laigna mitte mingi Kurjuse käsilased, vaid lihtsalt ekstremismi, tasakaalust välja kalduvad inimesed. Nende enesekesksus ja enesekesksusest lähtuv maailmanägemine võivad praeguses üleminekuaja pidetuses ja segaduses olla mõnevõrra ohtlikud. Tahan osutada nende neofašistliku ideoloogia kahele eripärale. Üks on nartsism, enesekesksus, mis avaldub nii nende hinnangutes teistele inimestele kui näiteks religioonile. Siin räägivad nad enam-vähem üht keelt – suuremat osa inimkonnast peavad nii Udam, Stadnikov, Laigna kui Evola "massiks", "osaks "demose" deemonlikust maailmast". Mäletan üht Laigna raevukat tiraadi, kus ta rääkis "Homo americanus

consummensus", kelles "pole enam midagi inimlikku". See on tüüpiline dehumaniseeriv suhtumine teistesse, Teisesse. Niimoodi tõmbab nartsist tegelikult joone enda ja enamiku teiste vahele ja vabastab end vastutusest teiste eest. See lubab tal vahel kasutada teisi vaid "eneseteostuse" vahendina. Täpselt niisama kui tegid muistsed Anatoolia stepiröövlid või praegused mafioosid. Või need orjapidajad ja aadlimehed, kellele ori või mats poldki õige inimene ja tema kannatused midagi ei maksnud. Idealistidest fašistid on taotlend üliinimlikkust, nende praktikutest poolehoidjate käes on see aga muutund lihtsalt ebainimlikkuseks, labaseks, rāpaseks ja igavaks ebainimlikkuseks. Mulle meenub Hannah Arendti raamatu "Eichmann in Jerusalem" alapealkiri "A Report on the Banality of Evil". Sellest raamatust võib asjahuviline lugeda ka üht-teist Rumeenia marurahvuslaste juudidogrommide kohta, mis olid nii metsikud ja sadistlikud, et tekitasid iiveldust isegi saksa SS-lastes. Niipalju siis Evola suure ideaali – Rumeenia "raudkaardi" ja tema komandōri "nordilisest eneseteostusest".

Nartsistliku inimese jaoks on ka religioon eneseteostuse, eneserealisatsiooni tee, mis "viib nähtavast maailmast nähtamatusse", "heroilisse surematusse". Kummaline on lugeda, et preisi "iidse militaarse traditsiooni" ja Rumeenia "raudkaardi" ihaleja Evola on

tegelnud ka buddhismiga, otsides sealt Udammi järgi pühenduse saavutamise võimalusi. Ja ometi on buddhismi arusaam inimesest ja tema eneseteostusest radikaalselt teine kui Evolal ja tema mõttekaaslastel. Mahajanistile on eneseteostus enese pühendamine teiste teenimisele, enda ja kõige ohverdamine teiste päästmisele, teiste väljaaitamisele kannatus-test. Buddhismi väärtused asuvad väga inimlikult kannatuse – õnne teljel ja igasugune nartsistlik-elitaarne eneseteostus, teistest kõrgemaks tõusmine on siin täiesti välistatud. Kõiki olendeid tuleb vaadelda oma sugulas-tena, ema, õdede-vendadena. Keegi ei ole mass, viies seisus, orjad või isandad, vaid kõigepealt kannatavad, abi vajavad olendid. Kes selle unustab, teeb suurt pattu Buddha, Dharma ja Sangha vastu. Igasuguse väe, pühenduse või eneseteostuse taotlemine muuks kui kõigi olendite aitamiseks on ohtlik ja potentsiaalselt kuritegelik. On kurb, et seda tuleb ikka uuesti tõestada, et Auschwitzist ja Sarajevost ei ole veel küll. Veel kurvem on, et on neid, kellele ei aita mingid tõestused, kes ikka on valmis kasutama usku, filosoofiat ja teadust enda ülendamiseks ja teiste alandamiseks. Katk on meie ja meis, kuigi vähemalt buddhismis usutakse, et nii ei jää igavesti.

"VIKERKAARE"
varasemaid numbreid
saate osta "Vikerkaare"
toimetusest
Voorimehe tänav 9.
Vanematest "Vikerkaare"
aastakäikudest on
saadaval:
1986 1 - 6
1987 1-6, 9-12
1988 1-5, 9-11
1989 1-12
1990 1-12
1991 1-12
1992 2-12
1993 1-9, 11, 12
1994 1-4, 6

Vikerkaar

Toimetuse:

Peatoimetaja kt Märt Väljataga 60 13 18.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 12 53.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika

Marika Mikli 60 12 86, Kajar Pruul 60 12 86
(Tartus teisip reedeni k 14-16 tel 431 373).

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 12 86.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 13 63.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 13 63.

Masinakiri Viivi Tammik 60 13 63.

Toimetuse käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse postiaadress: Pikk 2, EE0001, Tallinn;
toimetuse asukoht: Voorimehe 9. Fax 442-484.
Väljaandja kirjastus "Perioodika", Pärnu mnt 8,
EE0001, Tallinn. Trükkida antud: 07.03.95 Of-
settrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid
12,51. Arvestuspoognaid 9,87. "Printall". Pärnu
mnt 67a. "Vikerkaar" nr 3. Hind 8 krooni.

Vikerkaar

